

En historiografisk analyse av forklaringene på folkemordet i Rwanda i 1994

Stephen Nicolay Kiran

Olav Arild Abrahamsen
Harald Rinde

Veileders navn

*Masteroppgaven er gjennomført som ledd i utdanningen ved
Universitetet i Agder og er godkjent som del av denne utdanningen.
Denne godkjenningen innebærer ikke at universitetet inntår for de
metoder som er anvendt og de konklusjoner som er trukket.*

Universitetet i Agder, 2014

Fakultet for humaniora og pedagogikk

Innholdsfortegnelse

1 Innledning	4
1.1 Tema og problemstilling	5
1.2 Avgrensinger og begrepsavklaringer	6
1.3 Forsknings situasjon	7
1.4 Kilder	9
1.5 Metode	10
2 Postkolonial teori	11
2.1 Relevans for denne oppgaven	12
2.2 Et tvetydig begrep	12
2.3 Kjennetegn	13
2.4 Oppsummering	15
3 Historisk bakgrunn - den utløsende årsaken	16
4 Forklaringer	17
4.1 Én historie - flere forklaringer	18
4.2 Kolonitidens arv	18
4.2.1 Gerard Prunier	20
4.2.2 Gourevitch	27
4.2.3 Mamdani	28
4.3 Kirkens rolle	31
4.4 Malthus i Afrika	36
4.5 Bistand til besvær	40
<i>Masteroppgaven er gjennomført som ledd i utdanningen ved</i> <i>Universitetet i Agder og er godkjent som del av denne utdanningen.</i>	
4.6 Et regionalt problem	46
<i>Denne godkjenningen innebærer ikke at universitetet inntår for de</i> <i>metoder som er anvendt og de konklusjoner som er trukket.</i>	
4.7 Demokratiets skyggeside	51
4.8 Oppsummering	56
5 Komparativ analyse	57
5.1 De ulike variablene	57
5.2 Forskerens faglighet	58
5.3 Forskerens nasjonalitet	60
Universitetet i Agder, [år]	
5.4 Forskerens agenda og forskningsarbeidets design	61
Fakultet for [fakultetsnavn]	

5.5 Tidsånden som kontekst og variabel	62
5.1.1 Demografi som forklaring - tabu eller legitim?.....	63
5.1.2 Kirkens rolle - et omstridt tema	65
5.1.3 Annen debatt	67
5.6 Oppsummering	68
6 Kategorisering av forskningsarbeidene.....	68
6.1 Tidligere forsøk på kategorisering	69
6.2 Mulige valg av kategorisering	71
6.3 Postkolonial teori som kategoriseringsverktøy	72
6.4 To kategorier forklaringer	75
6.5 Oppsummering	77
7 Avslutning	77
8.1 Oppsummering	77
8 Litteraturliste	80

1 Innledning

På 1970-tallet var Rwanda regnet for å være en av de mest vellykkede postkoloniale demokratiske statene i Afrika. Med en voksende økonomi, en tilsynelatende velfungerende statsadministrasjon og en levestandard høyere enn andre land i den tredje verden, var tilfellet Rwanda et kjærkomment eksempel på afrikansk suksess på et kontinent hvor flere "nye" stater slet med korrupsjon og vanskjøtsel etter at de europeiske kolonimaktene hadde gitt fra seg råderetten.¹ Derfor var det for mange et sjokk at en tragedie skulle bryte ut i Rwanda i form av et folkemord som ifølge enkelte estimat krevde så mye som 1 million menneskeliv over kun

¹ Uvin, 1998, s. 2

100 dager, et folkemord hvis groteske karakter og overgrep utført mot forsvarsløse mennesker mangler sidestykke i moderne historie.

Med en drapsrate på mer enn 10,000 mennesker per dag, og med en katastrofe hvor 11% av landets totale befolkning, og 3 av 4 mennesker tilhørende Rwandas nest største folkegruppe, tutsiene, ble drept, innehar folkemordet i Rwanda i 1994 en serie grufulle og suspekter rekorder. Folkemordet i Rwanda overgikk det som av mange regnes som det typiske, og det mest grufulle folkemord, Nazi-Tysklands systematiske utryddelse av jøder, hva effektivitet talt i antall drepte per dag angår. Folkemordet i Rwanda i 1994 er dermed et av historiens mest effektive folkemord. Videre førte folkemordet i Rwanda til det tredje største drapstallet i folkemord i verden siden 1950, bare overgått av 1970-tallets drap i Kambodsja og folkemordet i Bangladesh i 1971. Siden Rwandas samlede befolkning er ti ganger mindre enn den i Bangladesh, overgås folkemordet i Bangladesh av det i Rwanda hvis man måler hvor stor andel av den totale befolkningen som ble drept.²

Et av de mest nærliggende og elementære spørsmålene tilskuere til en slik grufull hendelse, både som kontemporære øyenvitner og ettertidens historielekere, vil stille seg, er hvordan dette kunne skje. Hvilke forutsetninger lå til grunn for at hundretusenvis av mennesker kunne ta til våpen, det være skytevåpen, granater eller, karakteristisk for tilfellet Rwanda, macheter, for å skyte, sprengte og hakke i hjel sine landsmenn? Hvordan kan man forklare at hutuer, både militære, ekstremister og sivile, kunne slå, voldta, torturere og drepe sine tidligere naboer, venner og familiemedlemmer i et av historiens mest blodige og grufulle folkemord?

1.1 Tema og problemstilling

De første forklaringene på folkemordet i Rwanda i 1994 bar preg av forhastede konklusjoner,. De tidligste ryktebaserte rapportene omtalte folkemordet som et resultat av lang tids rivalisering mellom to stammer, som uunngåelig hadde kulminert i "stammevold" og "utbrudd av stammehat".³ Dette perspektivet ble omfavnet av mediene, som kringkastet dette gjennom aviser, radio og TV. Deres populære framstilling av de samtidige voldelighetene i Rwanda i april til juli 1994 presenterte en logisk og naturlig forklaring på urolighetene; to primitive

² Diamond, 2005, s. 313

³ Njalsson, 2009, s. 39

afrikanske stammer gikk løs på hverandre, drevet av et intenst hat med rot i en historie av konflikter og rivaleri.

I akademiske kretser ble dette primitive bildet av konflikten tidlig debattert og anklaget for å være basert på fordommer og kunnskapsløshet. Snart kastet de fremste historikere, samfunnsvitere, antropologer og Afrikaeksperter seg over oppgaven med å spore opp den egentlige forklaringen på hva som gjorde at en av de mest homogene, vellykkede postkoloniale demokratiske statene i Afrika, tilsynelatende over natten ble kastet ut i historiens mest intensive folkemord.

Det er altså ulike forskeres forklaringer av bakgrunnen, forutsetningene og årsakene til folkemordet i Rwanda jeg vil undersøke i min masteroppgave. Jeg vil dermed foreta en historiografisk analyse av forklaringene på hvordan folkemordet i Rwanda kunne skje. Denne analysen vil kartlegge hvordan det rwandiske folkemord er blitt forsket på og har blitt forklart siden folkemordet opphørte for snart 20 år siden.

Med denne tilnærmingen til emnet vil jeg presentere følgende problemstilling for denne oppgaven:

Hvordan har ulike forskere og forfattere undersøkt og forklart folkemordet i Rwanda i 1994?

Formålet med oppgaven blir å undersøke hvordan ulike forskere, med ulik faglig og sosial bakgrunn, har jobbet med en så kompleks problemstilling som den historiske bakgrunnen for det rwandiske folkemord. Jeg vil dermed identifisere hvilken forklaring de ulike forskere har presentert i deres forskningsarbeid, og årsakene til at de har vektlagt akkurat denne forklaringen.

1.2 Avgrensninger og begrepsavklaringer

Jeg har med denne problemstillingen valgt en vid tilnærming til emnet, og det er i prinsippet åpent for å inkludere nær sagt alle relevante forskningsarbeid innenfor de ulike faggrener. Jeg har dermed foretatt et utvalg av forskningsarbeid gjort av forskere med ulik fagbakgrunn. Dette betyr at mitt utvalg består av både journalister, historikere og statsvitere, så vel som forskere med bakgrunn fra andre fagdisipliner.

Videre er det nødvendig å presisere og avgrense begrepet "folkemord", fordi dette tradisjonelt er et omstridt begrep tillagt flere betydninger, samtidig som det er selve kjernebegrepet i denne oppgavens problemstilling. Slik det fremgår av Ida Waals artikkel i samleverket *Folkemordenes svarte bok* er folkemord et tvetydig begrep som har vært tillagt ulike betydning innenfor ulike faggrener til ulike tider gjennom historien.⁴ Slik Ida Waal poengterer er det en rekke problemer knyttet til validiteten av dette begrepet, da en jurist og en akademiker, til eksempel en historiker, vil tolke begrepet på vidt forskjellige måter. En jurist er avhengig av entydige og klare definisjoner hvilket gjenspeiles i måten begrepet "genocide" er nedfelt i internasjonal rett gjennom FNs folkemordskonvensjon av 1948. Denne lovteksten tolker folkemordsbegrepet meget snevert, og følgelig faller en rekke tilfeller som normalt vil omtales som folkemord utenfor konvensjonens beskyttelse. En historiker vil derimot tolke folkemord i betydelig videre rammer. Deres siktemål er først og fremst å forstå begrepet i et historisk perspektiv, og i denne sammenheng foretas det ofte sammenlikninger mellom ulike tilfeller av folkemord.⁵ De trenger derfor en definisjon som er bred og inkluderende nok til å favne flest mulig relevante tilfeller. Helen Fein foreslår en definisjon som er i tråd med den akademiske tanken og behovet for en vid definisjon:

.. a sustained purposeful action by a perpetrator [usually the state] to physically destroy a collectivity directly (through mass or selective murders and calculable physical destruction) or through interdiction of the biological and social reproduction of group members.⁶

Feins definisjon passer godt til å belyse hvordan forskere innen akademia tolker folkemordsbegrepet. De ulike forskere og fagpersoner som plasseres under lupen i denne masteroppgaven, i tråd med den akademiske tradisjonen, legger til grunn en slik vid betydning av begrepet folkemord.

1.3 Forskningssituasjon

Denne oppgaven berører særlig tre bredere fagfelt; folkemordstudier, Afrikastudier og Rwandas historie. Sistnevnte kategori har blomstret siden hendelsene i 1994 da ulike forskere fra forskjellige fagdisipliner, med ulike utgangspunkt og med ulike vinklinger har forsøkt å finne svar på dynamikken som ligger bak et av historiens mest grufulle folkemord.

⁴ Waal, 2008, s. 77-78

⁵ Waal, 2008, s. 77-79

⁶ Waal, 2008, s. 80

Internasjonale aktørers rolle, det psykososiale aspektet representert gjennom den forbløffende høye andelen folkelig deltakelse og ettervirkningene av folkemordet er underkategorier som har vært gjenstand for mye forskerinteresse. Det er allikevel forskningen på forutsetningene og årsakene til folkemordet, i kraft av å være et av de primære spørsmålene for alle meningssøkende individer, som er den delen av historien om folkemordet i Rwanda hvor det er gjort mest forskning.⁷

I lys av dette er det naturlig at forklaringer på hvordan det rwandiske folkemordet kunne skje utgjør en betydelig, ofte dominant, del av alle forfatteres forskning på og fremstilling av folkemordet i 1994. Slutningen er dermed at det er gjort en betydelig forskning på forutsetningene for og årsakene til utbruddet av folkemordet i Rwanda i 1994.

Franske Rene Lemarchand er en av de mest fremtredende forskere på historien om Sentral-Afrika. Hans fremste ekspertise er særlig *The Great Lakes Region*, de geografiske områdene som primært spenner seg rundt den enorme Victoriasjøen, og landene som, etter Lemarchands definisjon, er de landene som tidligere var en del av det belgiske koloniveldet (Rwanda, Burundi, Kongo-Kinshasa). Lemarchand er en særlig fremtredende forsker i forbindelse med den dagsaktuelle betente situasjonen i Kongo-Kinshasa og sentralafrikanske republikk, som er preget av folkemordsliknende tilstander.

Franske Gerard Prunier og ugandiske Mahmood Mamdani er to av de mest sentrale forskere på folkemordet i Rwanda i 1994. Pruniers *The Rwanda Crisis* anerkjennes som den første seriøse akademiske beretningen og redegjørelsen for grusomhetene i Rwanda og ble publisert allerede mars 1995, kun åtte måneder etter at folkemordet ble erklært for avsluttet da militante tutsier vant hovedstaden, Kigali. På samme vis er Mahmood Mamdanis *When Victims Become Killers* (2001) anerkjent som et av de mest betydningsfulle forskningsarbeidene som er gjort på feltet. I begge verk, men særlig hos Mamdani, er spørsmålet rundt ulike forklaringer på hvordan folkemordet kunne skje tildelt betydelig plass og betydning. Mahmood Mamdani er for øvrig en av de mest sentrale navnene innenfor studier av Øst-Afrika generelt, og er i dag den mest fremtredende Rwanda-eksperten hva gjelder debatt og aktualisering av folkemordsdilemmaet i Afrika.^{8 9}

⁷ Bjarnar, 2010, s. 3

⁸ Bjarnar, 2010, s. 3-4

⁹ Denne påstanden bygger på hans fremtredende rolle som debattant på forskningsfeltet. Disse debattene vil presenteres i denne masteroppgavens drøftingsdel. Videre bygger påstanden om Mamdanis sentrale rolle på det faktum at han er en av de mest siterte forskerne i andre forskningsarbeid om folkemordet.

Timothy Longman er en annen betydningsfull forsker på Rwandas folkemordshistorie. Longman har høstet honnør og akademisk anerkjennelse for sitt arbeid med kirkens rolle under folkemordet i Rwanda. Hans hovedverk, *Christian Churches and Genocide in Rwanda*, publisert i 2001, er ansett som det mest detaljerte og betydningsfulle forskningsarbeidet som er gjort på kirkens rolle i utviklingen av Rwandas folkemordshistorie. Longman er dermed den soleklare ekspertten innenfor et avgrenset fagfelt som hittil kun har fått begrenset akademisk oppmerksomhet i form av mindre forskningsartikler.

Journalisten Philip Gourevitch bringer et alternativt perspektiv på folkemordet med hans forskningsarbeid *We Wish To Inform You That Tomorrow We Will Be Killed With Our Families* (1998). Dette verket er anerkjent for å være en gripende beretning om umenneskeligheten ved det brutale folkemordet, gjenfortalt og sett gjennom øynene til et knippe rwandiske øyevitner. Gourevitchs sentralitet er uttrykt gjennom Rene Lemarchands omtale; "That the story of Rwanda is at all known in the United States today owes much to the work of Philip Gourevitch (..)" ¹⁰

Hva gjelder forsøk på identifisering og sammenfatning av forklaringene på folkemordet i Rwanda gjennom en historiografisk-komparativ analyse er så langt lite forskning gjort. Nigel Eltringham gir med et avsnitt i sin bok *Accounting for Horror - Post-Genocide Debates in Rwanda* (2004) en overfladisk presentasjon av de vanligste årsaksforklaringene til hvordan folkemordet kunne skje uten at han plasserer dette i et historiografisk perspektiv. På samme måte har Siri Jørgensen Bjarnar i sin hovedoppgave *Ordenes makt - Fatalisme og afrikanisme i norske avisers fremstillinger av folkemordet i Rwanda* (2010) over et fåtalls sider tematisert ulike historikers forklaringer på folkemordet i Rwanda, uten at hun har gjennomført et dypere studium av dette. Helen M. Hintjens arbeid med artikkelen *Explaining the 1994 genocide in Rwanda* (1999) er det nærmeste man kommer en kategorisering av folkemordsforklaringene med en historiografisk vinkling. Hun tar for seg et knippe samtidige forskere og forskningsarbeidere, særlig skrevet på fransk, deriblant Gerard Prunier, Filip Reyntjens og Jean-Pierre Chrétien.¹¹ Jeg vil redegjøre for Hintjens artikkel som et verktøy i komparativt øyemed senere i drøftingen, hvor jeg vil drøfte hvorvidt hennes forskning er relevant til bruk i denne masteroppgaven.

¹⁰ Lemarchand, 2009, s. 88

¹¹ Hintjens, 1999, s. 243

1.4 Kilder

Mitt kildemateriale vil utelukkende bestå av publiserte forskningsarbeider. Av åpenbare grunner har jeg måtte foreta et begrenset utvalg av slike forskningsarbeid for analyse. Valget av kildemateriale vil dermed avgjøres av tre premisser. For det første vil de måtte være relevante for å kunne svare på denne oppgavens problemstilling, og bør følgelig inneholde en større eller mindre redegjørelse for årsakene til folkemordet i 1994. For det andre vil jeg ta sikte på å finne forskningsarbeidene til de mest sentrale navnene på fagfeltene som denne oppgaven berører. Til sist vil jeg hige etter å finne et så representativt utvalg av forskere og forskningsarbeid som mulig. Med dette mener jeg at jeg, i den grad det kan forsvares ut i fra forskningsprofesjonelle hensyn, ønsker å finne forskere og forskningsarbeid med ulike bakgrunn og vinkling for å sikre et så dimensjonert og nyansert bilde som mulig. Dette betyr at jeg også vil benytte meg av forskningsarbeid skrevet av forskere utenfor de fagfeltene som denne oppgaven berøres av. De valgte forskningsarbeidene skal dermed utgjøre både et sentralt og representativt utvalg for forskningsfeltet.

Framgangsmåten jeg har benyttet for å velge forskere og forskningsarbeid er todelt. For det første har jeg søkt gjennom litteraturlistene til et knippe store verk om folkemordet i Rwanda. Ved å identifisere hvilke navn som stadig går igjen i de ulike verkene har jeg funnet de mest sentrale navn på fagfeltet. Dessuten er det noen navn som det er umulig å komme utenom, slik som Gerard Prunier, Mahmood Mamdani og Timothy Longman. Disse forskerne har dominert den akademiske debatten på forskningsfeltet siden 1994. For det andre har jeg holdt et våkent øye etter alternative perspektiv å angripe folkemordet fra, for å sikre et så representativt utvalg av forskningsarbeider som mulig. Denne prosessen har medført en god del prøving og feiling, inkludering og ekskludering, i letingen etter tekster som er særlig relevante for mitt utvalg av forskningsarbeider.

I arbeidet med kildene har jeg samtidig søkt å unngå selektivitet og tendens. Arbeidet med kilder krever forforståelse og forventinger, og en selvbevissthet rundt dette kan bidra til å hindre at analysen blir tendensiøs. Mitt mål er å finne det brede, synkrone og sentrale perspektivet som sørger for å reflektere hele forskningsfeltet.

Med disse kriteriene lagt til grunn har jeg valgt ut følgende forskningsarbeid til drøfting av denne oppgavens problemstilling.

1. *The Rwanda Crisis* (1995) av Gerard Prunier

2. *We Wish To Inform You That Tomorrow We Will Be Killed With Our Families* (1998) av Philip Gourevitch
3. *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda* (1998) av Peter Uvin
4. *When Victims Become Killers. Colonialism, Nativism and the Genocide in Rwanda* (2001) av Mahmood Mamdani
5. *Christian Churches and Genocide in Rwanda* (2001) av Timothy Longman
6. *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed* (2005) av Jared Diamond
7. *The Dark Side of Democracy - Explaining Ethnic Cleansing* (2005) av Michael Mann
8. *National and Ethnic Conflict in the 21st Century: Dynamics of Violence in Central Africa* (2009) av Rene Lemarchand

1.5 Metode

Min oppgave beror på en historiografisk tilnærming. Dette betyr at jeg vil studere hvordan ulike forskere har forklart ett og samme fenomen, folkemordet i Rwanda, og studere hvordan denne historieskrivingen bestemmer av ulike variabler. Dette er en viktig del av denne oppgavens forskning, siden ingen forskere går fordomsfrie eller fortidsløse til verks med akademisk skriving.

En viktig oppgave vil dermed være å identifisere hvilke ulike faktorer som ligger til grunn for de ulike forskere og forfatteres fremstilling av forklaringene på folkemordet i 1994. Når denne identifiseringsprosessen er gjennomført vil et av hovedmålene være å studere resultatene som helhet. Jeg vil dermed studere forskningsarbeidene både på et individuelt og et kollektivt nivå.

Med dette som bakgrunn vil denne oppgaven i det store og det hele arte seg som en komparativ studie av de ulike forskningsarbeidene. Jeg vil forsøke å finne både forskjeller og likheter i de ulike forskningsarbeidene, og vise hvordan forskningen er preget av ulike perspektiv, ulik forskningsfaglig bakgrunn og ulik forskningsdesign. Jeg vil foreta sammenlikninger både horisontalt og vertikalt – horisontalt ved å sammenlikne forklaringer fra den kontemporære forskningssituasjonen, og vertikalt ved å sammenlikne forklaringer som har blitt fremsatt over tid.

Med unntak av det nevnte arbeidet til Hintjens, i en forskningsartikkel som spenner seg over knappe 45 sider, er det lite arbeid som er gjort for å kartlegge de ulike forklaringene til folkemordet i Rwanda i 1994 i et historiografisk perspektiv. Jeg vil dermed forsøke å ordne og sortere de ulike forklaringene på folkemordet i 1994. Denne ordningen vil ta form som en kategorisering i ulike grupper bestemt etter hvilke likheter som finnes mellom de ulike verkene.

I denne sammenheng er det også interessant å plassere denne kategoriseringsprosessen i et større historiografisk perspektiv. Da mitt utvalg av forskningsarbeid er tilhørere en tid og et fagfelt hvor postkolonial teori har stått sterkt er det naturlig at denne historiografiske tradisjonen vil være av relevans. Jeg vil i denne oppgaven derfor undersøke hvordan disse forskningsarbeidene plasserer seg i forhold til denne historiografiske tradisjonen. Med dette som mål for øyet vil jeg dermed undersøke hvorvidt mitt utvalg av sentrale arbeider om folkemordet i Rwanda kan kategoriseres etter postkolonial teori, og om en slik kategorisering gir et fruktbart resultat eller ikke.

2 Postkolonial teori

Da postkolonialismen vil fungere som en teoretisk bakgrunn for deler av denne oppgavens drøfting er det nødvendig med en redegjørelse for den teoretiske bakgrunnen til postkolonialismen som historiografisk kategori og de historiografiske tradisjoner som denne teorien opponerer mot. Jeg vil derfor presentere postkolonialismen som teoretisk begrep, og samtidig argumentere for hvorfor dette begrepet kan være vanskelig å definere. Videre vil jeg presentere hovedtrekkene i postkolonial tenkning ved å sette dem inn i en tidsmessig utvikling på fagfeltet. Disse definerte hovedtrekkene ved postkolonial teori vil danne den teoretiske bakgrunnen for en senere kategorisering av forskningsarbeidene i denne forskningsoppgaven.

2.1 Postkolonialismens relevans for denne oppgaven

Postkolonial teori er, framfor noen andre, av særlig relevans for mitt utvalg av forskere og forskningsarbeid av flere årsaker. For det første fordi folkemordet i Rwanda, som all historie fra Afrika og den tredje verden for øvrig, utgjør den tematiske kjernen i all postkolonial skriving. Forholdet mellom kolonimakt og kolonisert, i alle dets former, har vært det mest

anvendte temaet i postkolonial skriving siden disiplinen ble introdusert. I denne sammenheng er tilfellet Afrika kronksempelen på hvordan historikere behandler og beskriver kolonitiden, fordi det er nettopp i Afrika at den koloniale ignoransen av de innfødte har vært mest tydelig.¹² For det andre er postkolonialismen av betydning for mitt utvalg av forskningsarbeider fordi disse arbeidene er skrevet i en tid (1995-2009) hvor postkolonialismen har vært en av de mest anvendte teoriene innenfor historiografien om Afrikas historie.¹³

2.2 Postkolonial teori - et tvetydig begrep

Å definere postkolonial teori som begrep er problematisk. Postkoloniale studier er på mange måter både et møtepunkt og en kamparena for en rekke ulike disipliner og teorier. Dette gjenspeiler det faktum at betydningen av begrepet postkolonial teori har vært offer for mye debatt innenfor den akademiske verden de siste tiår. Årsakene til denne tvetydigheten er at teorien gjør seg gjeldende på flere fagområder. Da den opprinnelig var forbeholdt humanistiske fag, og da særlig historiefag og som en teori til bruk innenfor internasjonal politikk, har siden stadig flere disipliner innen humaniora og samfunnsvitenskap blitt "postkolonialisert", deriblant teologi og sosiologi. Denne tverrfagligheten gjør det vanskelig å definere en kjerne i postkolonial teori, da teorien har blitt farget av alle disiplinene den er blitt tatt opp i.¹⁴ Ifølge Rukundwa og van Aardre foregår det stadig en definisjonskamp rundt begrepet postkolonial teori: "postcolonial theory becomes a constant and continuing struggle in the company of humanity".¹⁵ Postkolonial teori blir derfor ofte beskyldt for å være tvetydig, og beskyldt for å være farget av bestå av en løs sammensetning av teorier og metoder fra flere disipliner. Blant teoriene som har hatt størst innflytelse på postkolonial teori har marxisme, feminisme og poststrukturalisme kommet med betydelige bidrag.¹⁶

2.3 Kjennetegn ved postkolonial teori

Det har vært mye debatt om opprinnelsen til postkolonial teori. De mest ytterliggående tolkningene av opphavet påstår at Antonio de Valdivieso må anses som å stå bak en av grunnpilarene i postkolonial skriving da han i 1540, med en skarp penn, skildret og kritiserte

¹² Tosh, 2010, s. 291

¹³ Young, 2012, s. 19-21

¹⁴ Young, 2012, s. 4 (New Literary History.org)

¹⁵ Rukundra og van Aardre, 2007, s. 1172

¹⁶ Bartolovich og Lazarus, 2002, s. 1-2

de spanske conquistadorenes nedslaktning av innfødte indianere da de startet koloniseringen av Sør-Amerika på 1500-tallet. Et mer populært alternativ er at Frantz Fanon verket *The Wretched of the Earth* 1961 av mange er tilegnet æren for å være den første til å skildre forholdet mellom kolonist og kolonisert i postkolonial teoretisk tradisjon.¹⁷

Fellesnevneren for disse to er at de begge skriver med et perspektiv som er selve kjernen i postkolonial teori; nemlig fokuset på forholdet mellom koloni og kolonimakt, Vesten og den tredje verden. Dette forholdet har oftest karakter av å være et uttrykk for spenning mellom de to aktørene, hvor kolonimaktene stilles til veggs, og ofte ilegges ansvar for den retarderte utviklingen de førte sitt koloniland ut i. Skildringen av resultatet av denne spenningen har dermed både et historisk og et nåtidig perspektiv, da det også fokuseres på hvordan kolonitiden kan forklare den tredje verdens retarderte posisjon på verdensmarkedet den dag i dag. Postkolonial teori er dermed primært et studium av effektene av koloniseringen på de kolonisertes kultur og samfunn, et perspektiv som er opptatt av hvordan europeerne koloniserte, like mye som de er opptatt av hvordan dette påvirket, og ble reagert på, blant de undertrykte koloniserte. Med et tvetydig teoretisk fundament er dette fokuset på spenningen mellom Vesten og den tredje verden av mange omtalt som det eneste som forener postkolonial tenkning. "Postcolonialism is a loosely defined set of theories and methodologies that seeks to uncover and discover what happens to the colonized once they have been conquered by the colonizer".¹⁸

Postkolonialismen blir ofte beskyldt for å være antitetisk til sin egen disiplin. I likhet med den større postmoderne retningen, som postkolonialismen ofte blir sett på som en del av, inntar den et opponerende og reaksjonært perspektiv til tradisjonell historieskriving. Postkolonial tenkning stiller spørsmål, og kritiserer, sentrale sider ved den etablerte historietradisjonen slik den ble etablert med Rankes historisme på 1800-tallet. Det mest åpenbare bruddet med denne tradisjonen er postkolonial tenknings avvisning av eurosentrismen, et syn som Ranke, i tråd med tiden han levde i, var en representant for.¹⁹ Et annet distinkt kjennetegn er hvordan postkolonial teori foretar et opprør mot historismens krav om at all historie skal være tungt belagt med skriftlige, og dermed troverdige, kilder. Historismens kjernetanke var at dette skulle sikre en så autentisk versjon av fortiden som mulig. Med postkolonial opplevde historiefaget en renessanse i bruken av muntlige

¹⁷ Rukundwa og van Aardre, 2007, s. 1178

¹⁸ Pearson Highered

¹⁹ Tosh, 2010, s. 285

beretninger som historisk kilde, det være i form av førstehåndsberetninger eller gjenfortellinger av tradisjoner. Faktisk hevder postkolonialistene at muntlige beretninger, i motsetning til den tradisjonelle bruken av skriftlig kildemateriale, er en mer autentisk kilde til afrikansk historie. Postkolonialistene begrunner dette med at disse skriftlige dokumentene, bevisst og ubevisst, er skrevet med vestlige briller - med de fordommer og forutinntagelser det fører med seg. Ved å bruke muntlige beretninger får man et mer virkelighetsnært bilde enn de dømmende europeiske skriftlige beretningene.²⁰

Det var først i 1980-årene at postkolonial teori for alvor ble populær innenfor forskning. Mye av æren for dette må tilskrives en ny bevegelse av forskere i tiden, indiske Ranajit Guha og hans *The Subaltern Group*. Denne gruppen av historikere tok postkolonial tenkning et steg lenger, og gikk enda mer radikalt til verks enn å bare skildre spenningen mellom Vesten og den tredje verden, slik tradisjonell postkolonial teori fokuserte på. Med Guha og hans meningsfeller ble stadig mer oppmerksomhet viet til å bryte ned det som kolonimaktene hadde skrevet. Referansepunktet for denne gruppen av historikere var marxistisk teori. I likhet med hvordan marxismen hadde et ubetinget fokus på proletariatet som handlende subjekter, rettet *The Subaltern Group* nå fokuset mot historien til den tredje verdens undertrykte folk. All tidligere historieskriving var eurosentrisk fordi den nedvurderte rollen som de innfødte hadde spilt i historien. Der hvor den tidlige postkolonialismen hadde vektlagt spenningen mellom Vesten og den tredje verden for å forklare sistnevntes retarderte globale stilling i samtiden, satte *The Subaltern Studies Group* perspektivet til grasrotnivå.²¹

Da *The Subaltern Studies Group* var en gruppe primært bestående av indiske intellektuelle, var det også indisk historie som ble deres primære referanseverk. Den kontemporære historien om Indias selvstendighet var en historie om hvordan et lite knippe av en indisk elite, opplært i vestlig tenkning og ideer, hadde kjempet for et uavhengig India, under en utvikling som kolonimaktene nærmest hadde tilrettelagt for. *The Subaltern Group* kritiserer et slikt perspektiv fordi man dermed ignorerer den rollen som det indiske folk hadde spilt på grasrotnivå. Ingen oppmerksomhet og honnør blir viet til hvordan det indiske folk mobiliserte i hopetall, ofte i millioner, til nasjonsbyggende aktiviteter og demonstrasjoner, når historien om Indias selvstendighetskamp skal forklares.²² Ifølge Guha og hans meningsfeller blir de innfødte, slik historien tradisjonelt er skrevet, redusert til passive objekter og handlingsløse ofre for kolonimaktens, og deres indiske nikkedukkers, politiske avgjørelser.

²⁰ Peterson og Macola, 2009, s. 5-10

²¹ Tosh, 2010, s. 292-296

²² Tosh, 2000, s. 161

The Subaltern Group etterlyser en historie som plasserer det undertrykte folk, de innfødte, i en hovedrolle - som et handlende subjekt som frambringer utvikling.

2.4 Oppsummering postkolonial teori

Postkolonial teori kan dermed, til tross for en historie av tvetydighet og debatt på tvers av fagdisiplinene, ensrettes mot noen samlede kriterier og kjennetegn. For det første er postkolonial teori, tematisk sett, rettet mot å beskrive det ubalanserte forholdet, og tilhørende spenningen, mellom to polare størrelser, det være utbytter og undertrykker, Vesten og den tredje verden eller kolonist og kolonisert.²³ Det andre kjennetegnet er, særlig etter framveksten av tenkningen til *The Subaltern Studies Group* på 1980-tallet, et nytt perspektiv i postkolonial skriving som stadig bestreber å plassere den innfødte og undertrykte i den tredje verden som sentrum og som et handlende subjekt i historiefortellingen om nettopp den tredje verden. Det siste kjennetegnet angår historiefagets nye holdning til kilde- og metodebruk som i stor grad kan tilegnes framveksten av postkolonial tenkning, da man i stadig økende grad begynte bevege seg vekk fra det opprinnelige ufravikelige prinsippet om at en autentisk historie bygget på sikre, skriftlige kilder.²⁴ Med den nye interessen og respekten for bruken av muntlige beretninger som historisk kilde fikk man, foruten ny historisk kunnskap, også nye perspektiv å se historien fra. Et viktig forbehold er likevel, med postkolonial teoris tvetydige definisjon lagt til grunn, at det ene kjennetegnet ikke nødvendigvis inkluderer det andre. Ofte er det kun ett av disse kjennetegnene som er tilstede i en tekst man vil omtale som postkolonial.²⁵

²³ Rukundwa og van Aardre, 2007, s. 1185-1186

²⁴ Peterson, Macola og Giacomo, 2009, s.

²⁵ Tosh, 2010, s. 285

3 Historisk bakgrunn - den utløsende årsak

Onsdag 6. april 1994 styrter et Falcon 50 passasjerfly over Kigali. Ombord er Rwandas hutupresident Juvenil Habyarimana, Burundis hutupresident Cyprien Ntaryamira og store deler av det politiske lederskapet i de to landene. Samtlige ombord omkommer i flystyrten som ble forårsaket av en bakkebåren rakett. Begge landets presidenter, Habyarimana og Ntaryamira tilhørte folkegruppen hutuer - én av to primære folkegrupper i nabolandene Rwanda og Burundi. Forholdet mellom disse to folkegruppene har dominert disse landenes historie, og all konflikt og uro i postkolonial tid har foregått langs skillelinjene mellom hutumajoriteten (85 % av befolkningen i de to landene) og tutsiminoriteten (14 %)

Nøyaktig hvem som stod bak nedskytingen av flyet har aldri blitt bevist. Der man har forsøkt å identifisere gjerningsmennene har dette først og fremst blitt gjort ved å lokalisere hvem som hadde et ønske, motiv eller gevinst ved å eliminere disse to landenes politiske lederskap. Den mest populære antakelsen er at det var rwandiske hutuekstremister som skjøt ned "sin egen" president. De var misfornøyde med det de oppfattet som en president i en totalitær stat som var i ferd med å miste grepet om statsmakten gjennom innrømmelser, både i de pågående forhandlinger med tutsigeriljaen RPF i forbindelse med den avsluttede borgerkrigen, og i forhold til verdenssamfunnet, som truet med å knytte grepet rundt bistandsposen. Andre antyder at det må ha vært tutsigeriljaens leder, i dag Rwandas president, Paul Kagame som selv hadde beordret sine soldater til å skyte ned presidentens fly, og dermed bane vei for hans egen vei mot toppen av det rwandiske makthierarkiet. I den nyeste debatten mellom Frankrike og Rwanda på dette området har sistnevnte implisert at det er sannsynlig at det var franske tropper som stod bak nedskytingen.²⁶

Delegasjonen ombord i flyet var på vei til Arusha i Tanzania for å skrive under på maktdelingsavtale som skulle avslutte de pågående urolighetene etter en tre år lang borgerkrig i landet. I oktober 1990 hadde en hær av utenlandske geriljasoldater av tutsier invadert Rwanda. Deres formål var å vinne tilbake makten i Kigali slik at de millioner av rwandiske tutsifyktinger som levde i nabolandene rundt Rwanda skulle kunne flytte trygt tilbake til sine opprinnelige hjem. De store hordene av flyktinger hadde, siden de første etnisk motiverte drapene og massakrene startet med den sosiale revolusjon og rwandiske uavhengighetskampen i perioden 1959-1962, vokst seg stadig større. De millionene av tutsifyktinger i nabolandene Uganda, Zaïre (dagens Kongo-Kinshasa), Burundi og Tanzania

²⁶ <http://rwandarwiza.unblog.fr/2012/01/11/rwanda-opposition-furious-over-habyarimana-plane-report/>

hadde vokst seg til et så stort sosialt og politisk problem at Ugandas president, Yoweri Museveni gledelig trente opp, finansierte og støttet militært den tutsiske hær av eksilantflyktninger i RPF som erklærte krig mot Rwanda i 1990.²⁷

Flystyrten 6. april 1994 erklæres for startskuddet for det rwandiske folkemord, et folkemord som skulle kreve opptil 1,000,000 menneskeliv over kun 100 dager, i månedene april til juli. Denne hendelsen er av forskere og forfattere, inkludert de forskere i denne oppgavens utvalg, erklært for å være den utløsende årsaken til folkemordet. Det var flystyrten som markerte starten på folkemordet, da hutuekstremister, nærmest i samme åndedrag som beskjeden om presidentens død tikket inn, startet slaktingen av sine rwandiske landsmenn. Flystyrten ble sett på som gnisten som antente tønna med dynamittgubber, en tønne som hadde vokst seg stadig mer og mer sprekkferdig etter en moderne historie av borgerkrig, etnisk motiverte drap og massakrer og rasediskriminering i stat, utdanning og kirke.

4 Forklaringer

Denne oppgavens hovedformål vil være å avdekke og analysere de ulike forskere og forfatters ulike forklaringer på hvordan folkemordet i Rwanda i 1994 kunne skje. I det foregående kapittelet gav jeg en meget kort introduksjon til opptakten til folkemordet, og hvordan flystyrten over Kigali 6. april 1994 fungerte som gnisten som antente eksplosivene. Dette kapittelet vil gå i dybden til forklaringene på folkemordet i 1994, ved at jeg vil studere et knippe sentrale forskningsarbeid om folkemordet i 1994 og identifisere hvordan disse forskerne forklarer at grusomhetene i 1994 kunne skje.

Dette kapitlet vil dermed være en analyse av disse forskernes ulike fremstillinger og forklaringer. I første omgang vil det være nødvendig med en grundig redegjørelse for hvordan de ulike forfatterne presenterer og forklarer folkemordet i Rwanda. Her vil jeg forsøke å identifisere hvordan og hvilke ulike forklaringer de ulike forskere og forfattere presenterer. En av nøkkeloppgavene vil i denne sammenheng være å forsøke å avdekke hvorvidt det finnes en hovedforklaring - det vil si en forklaring som trekkes frem over noen - hos den enkelte forfatter, og presentere hvilken forklaring dette i så fall er.

²⁷ Mamdani, 2001, s. 268

4.1 Én historie - flere forklaringer

Historiske hendelser er kompliserte og sammensatte. Sjelden er én årsak eller faktor god nok til å alene kunne forklare hvorfor historien har utviklet seg som den har gjort. Dette er heller ikke tilfellet for folkemordet i Rwanda i 1994. Dette folkemordet er en uhyre kompleks historisk hendelse hvor forholdet mellom to folkegrupper har utviklet seg over nærmere 400 år med naboskap, inngifte, samarbeid og kommunikasjon og som, til sist, har kulminert med folkemord i 1994.²⁸ Det er nettopp dette jeg vil ta tak i ved røttene med dette kapittelet. Her vil jeg presentere resultatet av min analyse av de ni ulike forskningsarbeidene som ligger til grunn for denne oppgavens drøfting. Disse resultatene tar form som en tematisk ordning av de ulike forskningsarbeidene etter hvilken faktor de presenterer, eller vektlegger over andre, som forklaring på hvordan folkemordet i 1994 kunne skje. Denne presentasjonens formål er å redegjøre for kjernen i disse forskningsarbeidene og som skal utgjøre materialet for denne oppgavens senere drøfting.

4.2 Arven fra kolonitiden

Analyser av kolonitidens påvirkning og konsekvenser var de første forklaringene som ble prøvd for å forstå folkemordet i Rwanda i 1994. Kolonitiden ble dermed tolket som en mulig årsak og forklaring på hvordan folkemordet kunne skje, der kolonistenes politiske og sosiale spill med det rwandiske folk skulle resultere i folkemord nesten 100 år etter at kolonistene først beslagla landet, og 30 år etter at Rwanda hadde oppnådd uavhengighet og den siste europeiske kolonist hadde forlatt sin stilling som koloniadministrator.

At kolonitidens herjinger var noe av det første som analytikere av folkemordet vendte blikket mot kan ha flere forklaringer. For det første kan dette være et resultat av kildetilgangen. Kolonistyret var blant de første til å dokumentere Rwandas, og all afrikansk historie for øvrig, skriftlig.²⁹ I denne sammenheng må man også være oppmerksom på det faktum at den første forskningen, og for så vidt all forskning på dette området overhodet, er gjort av vestlige akademikere og forskere.³⁰ Kolonimaktens skriftlige dokumentasjon var

²⁸ <http://faculty.vassar.edu/tilongma/Church&Genocide.html>

²⁹ Peterson, Macola og Giacomo, 2009, s. 8

³⁰

http://www.pearsonhighered.com/assets/hip/us/hip_us_pearsonhighered/samplechapter/0205791697.pdf.
203

følgelig enklere å analysere da det var skrevet på fransk, enn andre kilder som bygger på Rwandas nasjonalspråk, *kinyarwandi*.

For det andre er den tidsmessige og historiografiske konteksten av betydning for hvorfor kolonitiden fikk den første, og den største, oppmerksomheten. I tiden etter at folkemordet nærmet seg slutten, og den første akademiske skrivingen ble påbegynt, var postkolonialismen dagsaktuell i historieskrivingen, særlig om den tredje verdens historie. Forskere som Edward Said og Dipesh Chakrabarty var viktige bidragsytere til utformingen av den postkoloniale teori, en tradisjon som gav historieskriveren nye briller, og nye perspektiv, å se historien fra. I tråd med postkolonial tradisjon ble fokuset rettet mot forholdet, og ofte spenningen, mellom Vesten og den tredje verden.³¹ Følgelig havnet det rwandiske folkemordet som forskningsobjekt midt oppi en historiografisk tradisjon som la føringer for at kolonitiden ville være gjenstand for forskning.

Kolonitidens rolle som forklaring på hvordan folkemordet i 1994 kunne skje er av primær betydning for en historiografisk redegjørelse over fagfeltet, ettersom denne faktoren blir omtalt som en viktig forutsetning for folkemordet hos nær sagt samtlige forskere i mitt utvalg av forskningsarbeid. Den kvantitativt dominerende posisjonen til tross, er det noen som vektlegger denne faktoren som forklaring i større grad enn andre. I mitt forskerutvalg er det særlig Gerard Prunier, Philip Gourevitch og Mahmood Mamdani som kan knyttes til dette perspektivet. Jeg vil derfor redegjøre for hvordan disse forskerne har forklart folkemordet i det neste avsnittet.

Gerard Prunier vil presenteres først. Grunnen til dette er at Pruniers *The Rwanda Crisis* var det tidligst publiserte av disse forskningsarbeidene. Faktisk var Prunier den aller første til å publisere forskning på folkemordet i Rwanda, da dette verket ble publisert kun åtte måneder etter folkemordet. Av denne grunn har Gerard Pruniers fremstilling av kolonimaktens rolle i folkemordet spilt en nærmest leksikalsk rolle for andre samtidige forfattere, deriblant Gourevitch og Mamdani. Jeg vil derfor redegjøre for Pruniers forklaring av kolonistenes rolle i utviklingen mot folkemordet først. Denne redegjørelsen vil også ligge til grunn for den påfølgende presentasjonen av Gourevitch og Mamdanis verk, og det som er skrevet om Prunier vil dermed fungere som referanseverk for det jeg skriver om disse to forskernes forskningsarbeid.

³¹ Tosh, 2000, s. 158

4.2.1 Gerard Pruniers *The Rwanda Crisis* (1995)

Gerard Prunier er den forfatteren i mitt utvalg som er *historiker par excellence*. Hans argumentasjon og forklaring bygger på den historiske bakgrunnen til folkemordet i 1994. Dette er et syn- og standpunkt som Prunier ikke er fremmed for å annonsere - allerede i bokens forord, på verkets første side, hevder Prunier at det rwandiske folkemordet er et resultat av historiske prosesser. "What we have witnessed in Rwanda is a historical product, not a biological fatality or a 'spontaneous' bestial outburst."³²

Gerard Pruniers kobling av kolonitid og folkemord følger en historisk utvikling over nærmere 100 år. I løpet av denne tiden utvikler forholdet mellom hutuer og tutsier fra en tilstand av harmoni og samhandling til en situasjon hvor raseideologien og hutuekstremismen blir stadig tydeligere opp mot 1994. Gerard Pruniers narrativ om folkemordet 1: starter i kolonitiden (fra ca 1900), 2: utvikler seg gjennom den rwandiske sosiale revolusjon og avsluttes med 3: ekstremisme og folkemord. Den røde tråden gjennom Pruniers fortelling er skildringen av det som i utgangspunktet er en kulturell myte blir en faktisk sannhet for den rwandiske befolkningen.

Prekoloniale Rwanda var, i følge Prunier, et komplekst og velorganisert fellesskap, særlig i afrikansk målestokk. Politisk var Rwanda et kongedømme av kompleks karakter, med en oppsiktsvekkende geografisk utstrekning, hvor kongstittelen bar en særlig politisk betydning. Kongen, en *mwani*, levde i Kigali, i sentrum av Rwandas landområder, og ble behandlet og tilbedt som en helligdom og som en far og patriark for folket. *Mwani* styrte sitt kongerike nærmest etter føydal modell; han hersket selv over sitt eget territorium rundt Kigali, mens de omkringliggende høvdingdømmene var for vasallstater å regne, hvor de styrte på *mwaniens* nåde. Makten i vasallstatene hadde *mwani* valgt å forvalte etter en splitt-og-hersk-taktikk; hvert "distrikt" var delt mellom tre høvdinger. Hver høvding hadde sitt individuelle ansvarsområde, og i prekoloniale Rwanda kunne både hutuer og tutsier besitte slike embeter, dog med en viss overvekt av tutsier. Dette politiske systemet bidro til å sikre og legitimere *mwaniens* politiske og sosiale makt.³³

Sosialt var Rwandas folk på samme tid både tett knyttet og løst adskilt. Tett knyttet var hutuer og tutsier gjennom en historie av gjensidig samvær og interaksjon. Hutuer og tutsier

³² Prunier, 1995, s. xi-xii

³³ Prunier, 1995, s. 11-12

tilbad de samme gudene, de snakket samme språk, *kinyarwanda*, og de levde i de samme byene Like fullt var Rwandas folk delt inn i gruppering, et skille som rwandere selv den gang var seg bevisst. I prekoloniale Rwanda var tutsier kvegdrivere, mens hutuer arbeidet i jordbruket. Dette medførte ulik avkastning og ulik sosial stilling, da kvegdrift gav betydelig større avkastning enn jordbruk. Tutsiene hadde dermed mer midler enn hutuene, og ble sett på som et slags aristokrati i prekoloniale Rwanda. Skillet hutu, tutsi og twa var dermed først og fremst et økonomisk og sosialt klasseskille, hvor rwandere kunne endre sin status og overføres mellom de ulike "klassene". En hutu som opplevde sosial og økonomisk oppgang (ofte målt i eierskap av et visst antall kuer) ville oppnå statusen "tutsi", mens en tutsi som mistet sin rikdom og anseelse kunne risikere å bli en "hutu". Skillet mellom hutu og tutsi i prekoloniale Rwanda var dermed ikke et raseskille, men snarere et verktøy som plasserte rwandere i klasser av ulike økonomisk og sosial karakter.³⁴

Institusjonene *ubuhake* og *ubureetwa* var en sentral forutsetning for det velsmurte maskineriet som det prekoloniale Rwanda var. *Ubhake* var en form for personlig kontraktsforhold, og et verktøy for å definere det sosiale avhengighetsforholdet mellom patron og klient, hutu og tutsi, og rwander og *mwani*. *Ubhake* kunne være både en jordfordelingskontrakt, en avtale om beskyttelse eller en slags form for veldedighet hvor rike patroner delte med sine fattige klienter. Dens fremste funksjon var som en fallskjerm for fattige rwandere. Som oftest var det tutsiene som fylte patronrollen, mens hutuene fylte klientrollen. Et eksempel på et slikt forhold er at en landeiende patron (tutsi) leier ut jord til en fattig klient (hutu) i bytte mot at klienten deler av produksjonsoverskudd og utfører arbeid for patronen. På toppen av dette systemet, ofte sammenliknet med og fremstilt som et føydalsystem, satt *mwani* og høstet fruktene. *Ubhake* hadde vært en del av tradisjonell rwandisk skikk i århundrer. *Ubureetwa* må sees i sammenheng med *ubuhake*. *Ubureetwa* var en arbeidskontrakt mellom *mwani* og rwandere, eller patronen (tutsien) og hans klient (hutu) hvor ett medlem fra hver familie skulle møte til dugnadsarbeid ved bestemte anledninger i løpet av året.

Betydningen av disse institusjon kobler Prunier direkte til folkemordet i 1994 og gir det forklarende kraft:

One can notice a real panic within the power structure as soon as there is even an inkling of a possible loosening up in the control of the rural population. (..) a major

³⁴ Prunier, 1995, s. 5-6, 347

factor in the tragedy which unfolded in 1994.³⁵

I dette antyder Prunier en mulig dynamittgubbe. Selv den minste endring i det komplekse sosiale og politiske systemet i prekoloniale kongedømmet Rwanda kunne få katastrofale følger. En slik endring skulle man få da de europeiske kolonistene ankom fra år 1900 og ut, først ved tyske kolonimakter, før belgiske kolonister tok over i kjølvannet av første verdenskrig. De tyske kolonistene rakk ikke å gjennomføre særlige tiltak i deres korte periode som koloniherrer, og det var først med belgisk kolonistyre at den rwandiske kolonien virkelig skulle merke den nye påvirkningen. Det nye koloniale regimet skulle bryte radikalt med det prekoloniale, rwandiske styret på en rekke punkter, med der tilhørende katastrofale konsekvenser for utviklingen av spenning mellom hutuer og tutsier. I denne sammenheng spiller den hamittiske hypotese en sentral rolle. Både Prunier, Mamdani og Gourevitch bygger store deler av sin drøfting på denne opphavsmitten.

Da de første kolonistene ankom Rwanda var raselære i vinden i det kontemporære Europa. Med denne raselæren fulgte et behov for å ordne og sortere all befolkning i ulike raser. For tilfellet Rwanda gjorde de eksisterende samfunnsforholdene denne jobben enkel, da hutu, tutsi og twa allerede var etablert som levende termer som delte Rwandas befolkning i ulike grupper. Kolonistene ble også forbløffet over å møte siviliserte samfunn, slik som prekoloniale Rwanda, midt i dypeste, usiviliserte Rwanda. Kolonistene var dermed overbevist om at denne "oasen av sivilisasjon" måtte skyldes at en fremmed rase hadde sivilisert afrikanerne før europeernes ankomst. Dermed ble myten om hamittene forfattet, og brukt for å gi en naturvitenskapelig forklaring og legitimitet til det prekoloniale rwandiske samfunnets utvikling.

Den hamittiske myte forklarte tutsiene dominans med at tutsiene opprinnelig var innflyttere fra Nord-Afrika, og direkte avstamningen av Noas sønn, Ham, slik det står skrevet i den bibelske myten i 1. Mosebok. Tutsienes hamittiske, mulige jødiske herkomst, forklarte dermed hvorfor de var overlegne sine mer primitive landsmenn, hutuene. Hutuene var et bantufolk, og Rwandas opprinnelige innfødte. Den hamittiske myten utsmykket også de to folkeslagene med fysiske egenskaper. Hutuene var korte, hadde tykkere nese og lenger panne enn sine tutsiske landsmenn. Tutsiene, derimot, var høyreiste, slanke og hadde lange, pene fjes. Disse fysiske stereotypene var et uttrykk for de to rasenes intellektuelle kapasitet.

³⁵ Prunier, 1995, s. 3

Tutsiene hadde dermed de intellektuelle forutsetningene for å styre sine mer primitive landsmenn, hutuene, som på sin side hadde de fysiske forutsetningene for å kultivere jord.³⁶

Med den hamittiske hypotese som kunnskapsgrunnlag ble også betydningen av de sosiale skillene mellom hutu og tutsi utvidet og tolket i en ny forstand. Dette hevder Prunier er den største feilen kolonimaktene gjorde. Det som i utgangspunktet var primært sosiale og økonomiske skiller mellom hutuer og tutsier ble nå tolket for å være et raseskille. Den hamittiske hypotese gav den intellektuelle legitimiteten for å kunne forskjellsbehandle Rwandas to folkeslag. Tutsiene hadde intellektuell kapasitet til å herske, mens hutuene hadde de fysiske forutsetningene for å dyrke jord. Dette inntrykket brøt med den funksjonen skillet mellom hutuer og tutsier spilte i prekolonial tid. Det prekoloniale mobiliteten sørget for at enhver rwander hadde kapasitet til å være både hutu og tutsi. Med kolonistenes påvirkning ble disse begrepene fryst. Det klareste uttrykket for denne utviklingen kom med introduksjonen av de rwandiske ID-kortene i 1931. Fra nå av ble alle rwandere merket som enten tutsi eller hutu, en status som fulgte dem, og deres etterfølgere, for resten av levetiden.³⁷ Den hamittiske hypotesen la dermed grunnlaget for 60 år med kolonistyre hvor slike fordomsfulle fabrikasjoner av raseopphav skulle hevet tutsienes selvbilde, og knuse hutuenes selvfølelse.

The Belgians were going to remodel Rwandan society on the basis of what they perceived as 'real' Rwandese institutions, that Rwanda was quickly becoming "Rwandafied" on the White Man's terms.³⁸

Den hvite manns "rwandifisering" innebar flere dyptgripende endringer i rwandiske sosial og politisk struktur. De fleste av disse endringene ble gjennomført i årene mellom 1926 og 1931 og fikk navnet *Les Reformes Voisin*, etter guvernøren som var hjernen bak dem.³⁹ Første steg i denne belgiske reformasjonen av Rwanda var å starte en kampanje hvor de eksisterende hutuhøvdinger ble sparket og erstattet av tutsier. Dette førte til en nærmest total dominans av tutsier i Rwandas statsadministrasjon, hvor det ved slutten av belgisk koloniengasjement, i 1959, var 43 av 45 høvdinger, og 549 av 559 lokalledere som var tutsi.⁴⁰ Denne endringen passet som hånd i hanske med kolonistenes oppfatning av det rwandiske samfunn som bestående av to polariserte raser av overmennesker og undermennesker.

³⁶ Prunier, 1995, s. 8

³⁷ Cooper, 2002, s. 7

³⁸ Prunier, 1995,

³⁹ Prunier, 1995, s. 26

⁴⁰ Prunier, 1995, s. 27

For det andre bidro kolonistyret til en radikal endring av det rwandiske politiske systemet og dets tradisjonelle institusjoner. En av disse endringene innebar en innskrenking i *mwaniens* maktgrunnlag. Der *mwaniens* tidligere hadde styrt sine "vasallstater" gjennom et tredelt system av høvdinger, hvor både hutu og tutsi kunne spille høvdingrollen, fusjonerte belgierne disse tre stillingene til én. Denne stillingen ble, i brorparten av tilfellene, besatt av en tutsi. Dette bidro til sterk misnøye blant hutuer, da de mistet stort sett hele sitt tidligere maktapparat på grasrotnivå, og måtte se tutsiene gagne på deres elendighet.⁴¹

Enda mer merkbare var de radikale endringene som berørte de tradisjonelle rwandiske sosiale institusjoner, først og fremst *ubuhake* og *ubureetwa*. Den fremste feilen var at både *ubuhake* og *ubureetwa* nå ble utvidet til å gjelde geografiske området som den tidligere ikke hadde vært kjent, samtidig som utformingen ble radikalt endret, ofte i en retning ikke hadde noen fellestrekk med rwandisk tradisjon. Der arbeidsplikten i det prekoloniale *ubureetwa* tidligere hadde vært en familiær plikt, hvor en av familiens sterke sønner kunne påta seg den offentlige arbeidsplikten, var dette nå blitt en individuell plikt, hvor hver mann (og av og til, ved behov, også kvinner og barn) måtte gjennomføre sin arbeidsplikt. Formålet med disse endringene var i følge de belgiske koloniherrne å "rasjonalisere" og effektivisere de offentlige skattene og dugnaden. *Ubureetwa* ble følgelig sett på som en påtvingelse utenfra og ble mektig upopulær.⁴²

The Belgian reforms of 1926-31 had created 'modern' Rwanda: centralised, efficient, neo-traditionalist and Catholic - but also brutal. Between 1920 and 1940, the burden of taxation and forced labour borne by the native population increased considerably. (..) These various activities could swallow up to 50-60% of a man's time.⁴³

De som høstet gevinsten av disse nye endringene var de som satt med makten i Rwanda på dette tidspunktet, tutsiene. Disse nye endringene bidro dermed til å øke inntrykket av et urettferdig statssystem for hutuene, øke hatet og misunnelsen til tutsiene og øke spenningen mellom de to folkegruppene.

The problem is that the noxious synthetic product spread quickly to areas and to sectors of society where it had not previously been known (at least not in that form) and that it was strongly resented. (..) it was perceived as a 'foreign' imposition, (..) because it brought a hardening of the social relationships.⁴⁴

⁴¹ Prunier, 1995, s. 27

⁴² Prunier, 1995, s. 35

⁴³ Prunier, 1995, s. 35

⁴⁴ Prunier, 1995, s. 30

Fra 1950-tallet endret utviklingen av Rwandas historie seg, hevder Prunier. Belgiernes forhold til hutuene var i endring. I tråd med sosialdemokratiske tanker som var i vinden i Europa på tiden, hvor sympatien for den innfødte, underlegne hutu skulle få ny styrke, hadde de belgiske kolonimaktene funnet sin nye rwandiske yndling. Det var bare rett og rimelig at hutuene, i kraft av å være landets majoritet og den opprinnelige innfødte, skulle styre landet sitt. I stadig større grad åpnet det seg muligheter for politisk og sosial makt for landets majoritet og undertrykte. Samtidig økte også de etniske spenningene. I 1957 ble det rasistiske *Bahutu Manifesto* forfattet av ni forsmådte hutuintellektuelle. Dokumentet krevde en slutt på den hamittiske rase, tutsienes, utnyttelse av hutuer, krevde majoritetsstyre i Rwanda, og skyldte alle landets problemer på tutsiaristokratiet som hadde styrt landet de siste århundrene.⁴⁵ Dette dokumentet var den ideologiske legitimiteten til disse ekstremistene, og en identifisering av det innfødte raseproblemet i Rwanda som var et resultat av et tutsisk monopol på all sosial, politisk og økonomisk makt. Dessuten ble tutsiene, slik den hamittiske hypotese forklarte, definert som fremmede. De var et fremmedelement i et Rwanda som tilhørte bantufolket.

I en tid hvor hutuekstremisme var i framvekst fikk *Bahutu Manifesto* stor oppslutning. Dette manifestet etablerte den fremtidige tonen til hutuenes ekstremistbevegelser, hevder Prunier. Disse var i framvekst i landet, og krevde i stadig økende grad politisk makt. Da den rwandiske tutsikongen Mutara III døde under mystiske omstendigheter i 1959, fikk tutsiene paranoide tanker om at hutuene stod bak, og at dette var et ledd i en plan om å kuppe makta i Rwanda. Spenningen mellom de to folkegruppene var på bristepunktet. I 1959 var situasjonen så intens at en hvilken som helst hendelse kunne tent gnisten som fikk dynamittgubben til å smelle. Denne gnisten var da en radikal hutuleder ble angrepet av en gruppe unge tutsiaktivister. Den falske nyheten om hans påståtte død spredte seg som ild i tørt gress, hutumobber tok til våpen og stormet gatene i jakt på tutsier. Titusener av tutsier ble slaktet, og de første rwandiske flyktninger strømmet til nabolandene. Rwanda så dermed de første tilfellene av systematisk etnisk vold mellom hutuer og tutsier.⁴⁶

Disse urolighetene skulle dermed erklære startskuddet for det som skulle bli to år med etnisk motiverte forfølgelser og vold mot tutsier, og som i ettertid skulle bli omtalt som *The Social Revolution*. Av Gerard Prunier blir denne revolusjonen sett på som et produkt av en belgisk koloniadministrasjon og en europeisk kristen kirke som satte staker i hodene på

⁴⁵ Prunier, 1995, s. 45-46

⁴⁶ Prunier, 1995, s. 39, 46-47

opprørerne, og satt bak og trakk i trådene. Kolonimakt og kirke gav opprørerne moralsk legitimitet ved å hevde at dette var en naturlig reaksjon for et undertrykt rwandiske folk.

A revolution executed under the direction of a colonial army colonel, with the support of colonial troops and the blessing of an all-powerful Catholic church, which comes out of the 'revolution' even more powerful and Constantinian than before is a strange one indeed.⁴⁷

Hutumanifestet og den sosiale revolusjonen i 1959 markerte dermed startskuddet for en periode med etnisk spenning, som uttrykte seg gjennom perioder av etnisk motivert vold mot hutuer, helt opp til 1990-tallet. Den ytterste kulminasjonen ble folkemordet i april 1994. Prunier hevder folkemordet kan tolkes, delvis, som et resultat av en "falsk, ikke-rwandisk sosial revolusjon i 1959". Falsk fordi den bygget på feilaktige rykter om at en hutuleder var blitt brutalt slått i hjel av uregjerlig tutsiungdom, ikke-rwandisk fordi det var belgiske kolonimakter (og til en viss grad den europeiske kristne kirke) som hadde sådd frøene av etnisk hat som var forutsetningen for revolusjonen i 1959, samtidig som de trakk i trådene da revolusjonen var et faktum.⁴⁸ "The Genocide was like (...) In a perverse and sick way it was, at least in part, the real revolution of which the people had been deprived in 1959, with all its wild unleashing of energy and upsetting of social conventions".⁴⁹

Prunier viser dermed hvordan en kulturell myte, som var et resultat av en hamittisk myte utarbeidet av de første kolonister og misjonærer, og en kolonial misoppfatning om de rådende forholdene i prekoloniale Rwanda, skulle spille en overopphøyet betydning i koloniale Rwanda. Dette ble uttrykt gjennom Hutu-manifestet som ble forfattet et halvt århundre senere, hvor den hamittiske myte ble lagt til grunn for et manifest som preket disse stereotype, rasistiske fordommene som lov. Pruniers kobling mellom hamittisk myte, og folkemord kommer klart til uttrykk med følgende velsiterte tale fra en Leon Mugesera, gitt i 1992, en hutuekstremist og fremtredende politiker som oppildnet sine tilhørere til å "send the Tutsi back to their country of origins - Ethiopia - through the quickest route, via the Akanyara river."⁵⁰ Ironisk nok skulle Mugeseras tale nærmest bli for en profesi å regne, for den samme elven skulle i 1994 flyte over av likene til tusenvis av sivile tutsier. Dette fungerer som en sørgelig påminnelse på hvordan, som Prunier viser, en oppdiktet myte skulle bli en faktisk

⁴⁷ Prunier, 1995, s. 348

⁴⁸ Prunier, 1995, s. 347

⁴⁹ Prunier, 1995, s. 349

⁵⁰ Lemarchand, s82

sannhet for det rwandiske folk. Og kolonistenes rolle i utformingen av et rwandiske Ragnarok er for formidabel til å overse:

those readers who think that the causal chain outlined above is exaggerated should remember one simple but major point: although Rwanda was definitely not a land of peace and buolic harmony before the arrival of the Euros, there is no trace in its precolonial historie of systematic violence between Tutsi and Hutu as such.⁵¹

4.2.2 Gourevitch framstilling

Philip Gourevitch' bok *We Wish to Inform You That Tomorrow We Will be Killed With Our Families* skiller seg fra de øvrige forskningsarbeidene på ett sentralt punkt; dette er en bok skrevet av en forfatter med ikke-akademisk bakgrunn for et publikum utenfor akademiens verden.

Gourevitch' verk er av særlig betydning av to grunner. For det første fordi Gourevitch er en flittig bruker av muntlig korrespondanse som kilder til historien om folkemordet. For det andre er *We Wish to Inform You That Tomorrow We Will be Killed With Our Families* av relevans fordi den har hatt så gode salgstall, og blitt tatt godt i mot av publikum. Philip Gourevitch er ett av to navn som Afrika-ekspert Rene Lemarchand trekker opp av sekken når han skal forklare den bemerkelsesverdige Rwanda-interessen som eksisterte i årene rundt årtusenskiftet, særlig i USA, men også i Vesten for øvrig. "That the story of Rwanda is at all known in the United States today owes much to the work of Philip Gourevitch (..)"⁵²

Når Gourevitch skal forklare folkemordet følger han i stor utstrekning de samme resonnementene som Prunier fremmer. Som hos Prunier har Gourevitch vektlagt hvordan kolonimaktene gjorde to i utgangspunktet sosiale og økonomiske klasser, hutu og tutsi, til et politisk begrep, og gjorde de som tidligere var to mobile begrep fastlåste.

Gourevitch skiller seg allikevel til en viss grad fra Prunier. Der Pruniers narrativ konsentrerer seg om å vise utviklingen fra kolonitid, til Hutu-manifest og senere hutu-ekstremisme og folkemord, inntar Gourevitch et annet deskriptivt ståsted. Gourevitch er den forfatteren som i størst grad vier plass til de psykososiale elementene blant det rwandiske folk i tiden før og under folkemordet. Dette har tett sammenheng med Gourevitch' kildebruk; store

⁵¹ Prunier, 1995, s. 39

⁵² Lemarchand, 2009, s. 88

del av Gourevitch' forskning bygger på bruk av samtaler og muntlig korrespondering med rwandere som kilde.

På denne måten viser Gourevitch hvordan spenningen mellom hutuer og tutsier ble uttrykt gjennom det rwandiske folkets mentalitet. Dette blir reflektert gjennom en av Gourevitch samtaler med rwandere, i dette tilfellet en rwandiske lege av hutu-avstamning, Dr. Ntaki:

And tutsis had started it, he said, by killing the President. I reminded him that there was no evidence linking Tutsis to the assassination (..) Dr. Ntaki ignored me. 'If President Kennedy had been assassinated in his country by a black man', he said, 'the American population would have most certainly killed all the blacks'.⁵³

Ved en annen anledning fremhever Gourevitch betydningen av den hamittiske hypotesen for å forklare det etniske hatet som eksisterte i postkolonial tid:

"Then it was '73", Odette said. "I had left home for a teachers college (..) and on the morning, while we were eating before going to mass, they closed the windows and the gates. Then some boys from another school came in the dining hall and circled the tables. I was trembling.(..) The boys shouted, 'Get up, Tutsis. All the Tutsis stand up'. (..) Then some other boy came and pulled my hair and said, 'With this hair we know you're a Tutsi.'" (..) Hair was one of the great signifiers for John Hanning Speke. When he identified a king as a member of the Hamitic master race, Speke pronounced him a descendant "from Abyssinia and King David, whose hair was as straight as my own".⁵⁴

Gourevitch skildrer med dette hvordan den hamittiske hypotese, slik den er grundig redegjort for i Pruniers verk, gav faktiske konsekvenser for vanlige rwandere. Gourevitch viser her hvordan de rasistiske stereotypene som den hamittiske hypotese preket fremdeles hadde validitet helt opp til 1994.

4.2.3 Mahmood Mamdani

6. april markerte vannskillet i forholdet mellom Rwandas to folkegrupper, hutuer og tutsier. Dette hevder Mahmood Mamdanis i hans verk *When Victims Become Killers* (2001) Mens de dagen forut kunne sitte ved det samme bordet og spise middag, var det de samme menneskene som dagen etter skulle utgjøre aktør og offer i historiens kanskje blodigste

⁵³ Gourevitch, 1998, s. 39

⁵⁴ Gourevitch, 1998, s. 67

folkemord. Hvordan var det mulig at store deler av den rwandiske befolkningen skulle danne mobber som slo, voldtok, lynsjet og drepte sine rwandiske venner og naboer, tutsiene? Hovedsvaret som Mamdani kommer med kan sammenfattes med følgende setning; "Before you can try and eliminate an enemy, you must first define that enemy".⁵⁵

Med dette mener Mamdani at det må foreligge en bevisst identifisering av sin fiende før man kan forsøke å tilintetgjøre denne fienden. I dette ligger det et krav om konstruksjon av et fiendebilde. I følge Mamdani var dette særlig tydelig i Rwanda med måten befolkningen to folkegrupper identifiserte seg, og ble identifisert ulikt: hutuene ble tillagt en innfødt identitet, mens tutsi ble tillagt en "innflytter"-identitet, en utvikling han kobler til begrepet "native's genocide". Det er den hamittiske hypotese som la grunnlaget for denne "innflytter-identiteten". Med begrepet Native's genocide forsøker Mamdani å forklare hvorfor det var tutsiene, og ikke kolonistene (Settler's genocide), som ble ofre for den neglisjerte hutumobbens raseriutbrudd i april 1994. Dermed var de konstruerte identitetene fra den hamittiske hypotese den primære forutsetningen for at folkemordet i 1994 kunne finne sted, og bakgrunnen for opprinnelsen til disse må, i følge Mamdani, sees i sammenheng med kolonimaktens logikk.

Det som dermed har skjedd, hevder Mamdani, er hvordan kolonimaktene har omformet begrepene hutu og tutsi fra en etniske identitet til en raseidentitet. Mamdani viser hvordan dette var en utvikling som ble påbegynt med kolonimaktens engasjement, og som fortsatte helt inn i selvstendige Rwanda. Kolonimaktene omformet identitetene hutu og tutsi, som hadde eksistert som en transetnisk identitet med lokal betydning før europeerne kom, og gjorde disse om til raseidentiteter. Disse raseidentitetene konstruerte hutuene som innfødte, og tutsier som fremmede. Når folkemordet senere brøt ut ble dette unnskyldt med at dets aktører så seg selv som "sons and daughters of the soil" hvis motiv var å "clear the soil of a threatening alien presence".⁵⁶ For hutuene som drepte under folkemordene ble tutsiene sett på som en "colonial settler", og ikke som en nabo.

Disse konstruerte rasemytene, om hutuer som jordens rettmessige eiere, og tutsien som et invaderende fremmedfolk, ble dermed sprengstoffet som eksploderte med folkemordet i 1994. For å finne fyrstikken som satte fyr på denne ladningen hevder Mamdani at man er avhengig av å justere lupen ut og se på den regionale dynamikken i det sentrale Afrika. Dette

⁵⁵ Mamdani, 2001, s. 9

⁵⁶ Mamdani, 2001, s. 14.

er også et poeng Mamdani fremhever; han kritiserer sine samtidige for å kun studere prosessene i et land isolert til dette landets landegrensener, og dermed ignorere den viktige regionale dynamikken som ligger bak mye av politikken i Sentral-Afrika. Selv lanserer Mamdani seg som en med fokus på såkalte "area studies".⁵⁷ I denne sammenheng retter Mamdani fokuset mot Uganda, og hvordan hendelser her skulle påvirke rwandiske historie i retning av folkemord.

Siden de første tilfellene av etnisk motivert vold og drap ble registrert i Rwanda i postkolonial tid har dette produsert stadig påfølgende strømmer av tutsiflyktninger til nabolandene - hvor Uganda er en av de største mottakerne av disse flyktningene. Siden 1957 har man regnet med at det er kommet nærmere 1 000 000 fordrevne rwandiske tutsier som bosatte seg i provisoriske flyktningeleire langs grensen. Med et gryende ønske om å en dag kunne returnere til Rwanda, og flytte vekk fra kritikkverdige forhold i flyktningeleirene, dannet de eksilante tutsiene en hær, RPF. Ugandas president, Museveni, innså problemene som de stadig økende flyktningeleirene av rwandiske flyktninger medførte, og så gjerne en snar løsning på dette problemet. Da man rundt 1990 begynte å forberede en invasjon av Rwanda, med håp om å kunne returnere til deres hjemland, var ikke Museveni vanskelig å be, og støttet disse tutsieksilantenes planer. Resultatet ble at RPF invaderte Rwanda fra Uganda i oktboer 1990.

Denne invasjonen er nødvendig for å forstå Mamdanis resonnement. I følge Mamdani var det først når disse invaderende eksilantene innså at de alltid ville bli sett på som fremmede i Rwanda at de bestemte seg for å returnere med makt - i form av en RPF-hær av topptrente rwandiske tutsier, støttet med ugandiske våpen og trent opp av ugandisk militære. Med den invaderende hæren i full marsj mot Kigali ble de rwandiske hutuers rasebevissthet og frykt for "den fremmede" ytterligere styrket - og det kunne virke som om den hamittiske myte var i ferd med å gjenta seg, hvor de hamittiske tutsiene på ny skulle "invadere" landet fra nord.

Dette er altså hovedargumentasjonen i Mamdanis tekst. På spørsmålet om hvorfor hutuene drepte tutsier, svarer Mamdani; fordi tutsiene var fremmede. Dette var en mentalitet som ble skapt av europeiske kolonister og geistlige, næret gjennom 60 år med kolonial statsforvaltning, og ytterligere forsterket gjennom RPFs invasjon av Rwanda i 1990. Med

⁵⁷ Mamdani, 2001, s. 8

Mamdani's egne ord; "one needs to remember that the Tutsi were killed as Hamites, not as Tutsi".⁵⁸

4.3 Kirken som slaktehus

Organizers of the genocide exploited the historic concept of sanctuary to lure tens of thousands of Tutsi into church buildings with false promises of protection; then Hutu militia and soldiers systematically slaughtered the unfortunate people who had sought refuge, firing guns and tossing grenades into the crowds gathered in church sanctuaries and school buildings, and methodically finishing off survivors with machetes, pruning hooks and knives.⁵⁹

Det er slik kirkens rolle er mest hyppig beskrevet i forbindelse med folkemordet i Rwanda - som et slaktehus for rwandiske bødlers barbarisme. At det historiske konseptet om kirken som et fristed fra krig, konflikter og forfølgelser skulle bli totalt ignorert under folkemordet i Rwanda i 1994 har forbløffet mange, både akademikere og allmennheten. At det i tillegg ble gjort bevisste valg om å samle de flyktende menneskene i Guds hus for å mer effektivt kunne ta dem av dage var fascinerende på en uforståelig og bestialsk måte. At det attpåtil ofte var kirkens representanter, dens biskoper og prester, som selv lurte trofaste og godtroende trosfeller inn i deres sikre død er enda mer sjokkerende. Graden av implisering av kirkens rolle kan strekke seg langt når man snakker om folkemordet i Rwanda i 1994.

Forskning på kirkens rolle i forbindelse med folkemordet har gradvis økt i omfang de siste årene. Forutsetningen for dette har vært nyvunnet interesse, og det faktum at uoppgagede levninger og beretninger har blitt tatt i bruk som kilder og har gitt ny informasjon om kirken som institusjon og dens representanters handlinger. Andre kilder som har gitt sårt tiltrengt informasjon har blitt avdekket når kirkens representanter har tatt bladet fra munnen og innrømmet grusomhetene som de, i mange tilfeller, tillot seg.

Én forsker som mer enn noen knyttes til forskning på kirkens rolle under folkemordet er amerikanske Timothy Longman. Med sitt verk *Christianity and Genocide in Rwanda*, publisert i 2001, har Longman produsert det mest omfattende og detaljrike forskningsarbeidet som er gjort om kirkens rolle i Rwanda. Det er dette forskningsarbeidet som ligger til grunn for den følgende redegjørelsen av kirkens rolle som forklaring til folkemordet i Rwanda i 1994.

⁵⁸ Mamdani, 2001, s. 231

⁵⁹ Longman, 2001, s. 5

The Church (..) cannot be held responsible for the guilt of its members that have acted against the evangelic law; they will be called to render account of their own actions. All Church members that have sinned during the genocide must have the courage to assume the consequences of their deeds they have done against God and fellow men.⁶⁰

Disse ordene er forfattet av paven selv, Johannes B III, i et brev til de rwandiske bispedømmer 14. mars 1996. Her befester paven den katolske kirkes offisielle standpunkt til folkemordet i Rwanda ved å benekte institusjonelt ansvar. Det eneste kirken, fra offisielt hold, unnskylder er det de kaller syndige handlinger fra enkelte av kirkens medlemmer, handlinger som er deres ansvar alene å bære.

Det er nettopp denne offisielle holdningen Timothy Longman opponerer mot i sin bok. Som en konsekvens av dette er Longman ikke nådig i omtalen av sin institusjons troselære og sine rwandiske trosfeller. Longman fremmer tesen om at de kristne kirker var dypt implisert i folkemordet i 1994, en tese han følger videre opp ved å hevde at de kristne kirker var mer til støtte enn til hinder for de som organiserte folkemordet. Attpåtil bidro de kristne kirker, i følge Longman, til at folkemord i det hele tatt ble mulig.⁶¹ For å kunne forstå hvordan Longman, med en skarp penn, kan anklage kirken på denne måten er det nødvendig å redegjøre for kirkens historie og engasjement i landet i hjertet av Afrika.

Den kristne kirke har en ubestridt plass i rwandisk historie. Ved utbruddet av folkemordet i 1994, var 90 % av landets befolkning registrert blant et av de store kristne trossamfunnene i landet, katolisismen, protestantismen, og Adventismen. Blant disse var katolisismen den dominerende med mer enn 60 % av landets befolkning som medlemmer i sine menigheter. Rwanda var dermed det mest kristne landet på det afrikanske kontinent. Derfor var det et paradoks at det var nettopp i kirkene, Guds hellige hus, at det skulle drepes flere mennesker enn noen annen plass under folkemordet.

Blant de første europeere som satte sin ben på rwandiske jord var, i lag med oppdagelsesreisende, også europeiske misjonærer. Den katolske foreningen *The White Fathers* var den første misjonsforeningen som etablerte seg i Rwanda, og tok raskt ledepinnen i kristningen av de innfødte rwandere, på bekostning av en mer tilbaketrukket protestantisk kirke. Misjonærer fra *The White Fathers* strømmet ut i de rwandiske høvdingdømmene for å preke den rette tro, og opparbeidet seg dermed en betydelig mengde kunnskap om de innfødte

⁶⁰ Longman, 2001, s. 7

⁶¹ Longman, 2001, s. 10

rwandere. Denne kunnskapen skulle senere bli tatt opp og akseptert for sannhet av de tyske kolonimaktene da de skulle legge planen for administrasjonen av Rwandas landområder.⁶² Den kristne kirkes første fotavtrykk skulle dermed sette dype spor i Rwandas historie, spor som Timothy Longman hevder har fått katastrofale følger i den forstand at de har, direkte eller indirekte, ført til at folkemordet i 1994 kunne finne sted. Det er særlig ved tre punkter at Longman kobler den kristne kirke til utviklingen av folkemord.

For det første spilte kirken en aktiv rolle i **1**: utformingen av etniske identiteter i Rwanda. Dette er det punktet Longman vektlegger mest, da dette medførte de mest alvorlige konsekvensene for utviklingen av etniske spenninger mellom hutu og tutsi. På samme måte som vi så Prunier, Mamdani og Gourevitch omtalte konstruksjonen av etniske skillelinjer som et resultat av kolonimaktens koloniadministrasjon, vektlegger Longman kirkens rolle i denne utformingen av to distinkte raser - hutu og tutsi. Dette startet allerede med de første misjonærer i de første årene av 1900-tallet.

Mange har, med rette, hevdet at med de første misjonærer ble Rwanda presentert for mye positivt - de brakte med seg europeisk kulturinnflytelse, kunnskap og varer som tidligere hadde vært ukjent for "de innfødte" i Rwanda. Med misjonærene kom også skrivekunsten - og de første sidene i boken om Rwandas historie ble skrevet, av misjonærene selv.

In their efforts to understand Rwanda and Burundi, the White Fathers applied contemporary European idea about race and ethnicity, which assumed that the peoples of the world could be neatly divided into distinct racial categories and subcategories.⁶³

Med misjonærene som historieskrivere ble Rwandas fortid skrevet rundt en rød tråd - denne tråden var ideen om etnisitet. Årsaken til at dette ble opphøyd til et altopplukende element i de europeiske misjonærenes forståelse og utforming av Rwandas historie kan delvis forklares med de ideologiske strømningene i Europa i tiden. Raselære og hierarki var på aktualitetsplakaten, hvor den populære framveksten av fascismen og nazismen rundt denne tiden kanskje er det mest perverse eksempelet og kulminasjonen av denne europeiske trenden. I Rwanda ble dette uttrykt gjennom at den kristne kirke trykket den hamittiske hypotese til sitt bryst. Resultatet ble en rwandisk historie som stadfestet det rwandiske folks identitet som avhengig av hvilken rase eller stamme de tilhørte, og hvilke skikker og tradisjoner de dermed

⁶² Longman, 2001, s. 14

⁶³ Longman, 2001, s. 42

skulle følge. Denne identiteten hvilte dermed på en fast, konstruert og uforanderlig etnisk skillelinje som bare bidro til å styrke det stereotype synes på "den andre".

Disse konstruerte stereotypene ble fra tidlig tid lagt til grunn for all kirkelig virksomhet i Rwanda. Oppfatningen og bevisstheten rundt Rwandas to distinkt adskilte raser ble avgjørende for retningen som den kristne kirkes misjonsvirksomhet skulle ta: de rettet all sin misjonskyts mot Rwandas hamittiske, overlegne rase - tutsiene. Én av de første misjonærer, Lavigerie fremmet en teori om at, dersom man først omvente landets lederfolk, tutsiene, ville underfolket, de underutviklede negroide hutuene automatisk følge etter. Dette var den sikreste veien mot en effektiv omvendelse av det innfødte afrikanerne.⁶⁴ Lavigeries idé ble dermed også den offentlige kirkelige innstilling, hvilket førte til at den rwandiske kristne kirke ble bygd av, med og rundt tutsiene. Dette medførte også at tutsiene fikk en dominerende rolle i kirken - de ble tildelt samtlige ordinerte preste-, biskop- og lederstillinger, mens hutuene plass i kirken ble begrenset til en rolle som lekfolk.

Også utenfor kirkens rom skulle den kirkelige raselæren spille en rolle. Med de første misjonærene kom også den første utdanningen - en utdanning som, i alle fall i første halvdel av 1900-tallet, ble gjennomført utelukkende i kirkelig regi, i andre halvdel, med en viss kolonial innflytelse. Dette betød allikevel at kirkens raselære ble inkorporert i skolepensum; elevene ved misjonsskolene fikk lære at de tilhørte to klart adskilte etniske identiteter - en identitet hvor den ene var overlegen, både fysisk og mentalt, i forhold til den andre. Dette bidro til å sementere den kirkelige raselære i rwandiske befolkning, en raselære, som til tross for at den bygget på fordommer og total mangel på kunnskap om det rwandiske folkets historie, ble godtatt som sannhet av det rwandiske folk.⁶⁵ Den samme sannheten spilte en rolle når de undertrykte hutuene vant kontroll over statsmakten etter revolusjonen og selvstendigheten i 1959-1962, og den samme etniske selvbevisstheten lå til grunn for at rwandiske hutuer kunne legitimere massakrer og folkemord på sine tutsiske landsmenn som et rettmessig oppgjør for et århundre med undertrykking.

Kirkens misjonærer spilte dermed en primær rolle i skapingen av en etnisk myte om det rwandiske folks opphav, en etnisk myte om tutsiene, et innflyttet folk av hamittisk herkomst, naturlig fødte ledere med overlegen moralsk sans og intelligens (i afrikansk målestokk) Denne kirkelige oppfatningen fungerte samtidig som en rettleiding og en

⁶⁴ Longman, 2001, s. 38

⁶⁵ Longman, 2001, s. 42-44

pekepinn også for, i første omgang fra 1900 til 1916, tyske kolonimakter, og senere, fra 1916 til 1962, belgiske kolonimakter. De valgte å adoptere misjonærenes forestillinger, hvilket førte til at dette ble offisiell kolonipolitikk for forvaltningen av kolonilandet Ruanda-Urundi. Dette innebar en favorisering av den overlegne tutsirasen, også innenfor koloniadministrasjonen.

Det andre punktet av kritikk som Longman retter mot kirken er rollen kirken hadde i å preke lydighet og trofasthet til autoriteter. Det rwandiske folkemordet i 1994 er et enestående historisk eksempel hva folkelig deltakelse i drapene i månedene april til juli 1994 angår. De høyeste estimater anslår at opptil 300,000 sivile hutuer bidro til folkemordet ved å aktivt svinge macheten, klubben eller kniven mot det rwandiske samfunnets "kakerlakker", tutsiene. Dette er også årsaken til at en rekke forskere har lagt ned mye arbeid i å finne svar på nettopp dette. I følge Longman er det rwandiske folk et særtilfelle for sosialantropologisk studie, og det har blitt hevdet at sjelden har man erfart et historisk samfunn hvor lydighet og lojalitet til autoriteter, det være kirkelige eller statlige, har vært så dominant som i det rwandiske samfunn i det 20. århundre.

"The soldiers brought them here, and told them to sit down because they were going to throw grenades at them. And they sat."⁶⁶ Dette sitatet illustrerer kjernen i kritikken Longman fremmer mot kirken - det var kirken som gjennom sine gudstjenester og prekener forkynte idealet om lydighet. Denne lydigheten skulle bli prøvd ut i praksis på det mest grusomste vis under folkemordet. Når den rwandiske regjering, representert ved dens militære, ambulerende hutumilitser og selv tilfeller av kirkenes menn befalte rwandiske sivile til å delta i massakrene er det denne lydigheten og autoritetstrofasten som skinner gjennom den sivile oppslutningen.⁶⁷

Det tredje punktet Longman presenterer angår kirkenes rolle som senter for sosial, politisk og økonomisk makt. Denne maktstillingen manifesterte seg først og fremst i form av kirkenes tette allianse med, i første omgang kolonistaten, senere med det selvstendige Rwanda. Under kolonitiden var kirken kolonimaktens fremste håndlanger - dette er det allerede nevnte punktet om lydighetsidealet et eksempel på. Det var også kirken som var drivkraften bak selvstendighetskampen i og rundt 1960 - en selvstendighetskamp som i bunn og grunn ble næret av belgiske interesser, og en selvstendighetskamp som også skulle bli den historiske

⁶⁶ nytimes.com. Dette er øyevitneskildringene til en overlevende fra massakren ved Kacyiri, hvor 4,000 mennesker ble drept over noen få timer.

⁶⁷ Longman, 2001,

konteksten for de første etnisk motiverte forfølgelsene av tutsier i Rwanda. Da president Habyarimana begynte å miste grepet om sitt totalitære styresett ved inngangen til 1990-årene, som en følge av et økende krav om demokratisering fra vestlige bistandsgivere, og i motsetning til en rwandisk stat som gav stadig flere demokratiske innrømmelser, var det nå kirken som skulle stå frem som den ivrigste forkjemperen for å bevare tingenes tilstand - et Rwanda preget av et autoritært styresett hvor kirke og stat hadde stålkontroll over landets politiske og sosiale sfærer. Når demokratiseringsforkjempere begynte å banke på døren til den politiske makten, gjaldt dette også innenfor en kirke som var bygd opp etter de samme prinsippene om hutumajoritetens dominans. I lys av denne trusselen skulle kirken kjempe med nebb og klør for å bevare status quo - en status quo som innebar at makt og velstand var konsentrert i hendene til et fåtall av landets befolkning.⁶⁸ Longman eksemplifiserer dette ved å vise til hvordan kirken, på offisielt nasjonalt nivå, verken beklaget, fordømte eller forsøkte å stanse drapene da de begynte 7. april, eller hvordan kirkens representanter, på lokalt nivå, i flere tilfeller og av frykt for å miste sin suverene maktposisjon i lokalsamfunnet, faktisk bidro aktivt i folkemordet ved å angi tutsier, samle sammen tutsier til slakternes forlystelse eller i, de mest ekstreme tilfeller, selv svinge macheten mot sine trosfeller.

Longmans epilog konkluderer med at kirkens rolle i forbindelse med folkemordet i Rwanda er mer omfattende enn det pavens erklæring om uskyld antyder, da Longman mener at det snarere er snakk om konsekvenser av den kristne kirkes iboende natur. Denne iboende natur gav utslag i etniske spenninger mellom hutu og tutsi helt siden de første misjonærer satte sine fotspor på rwandisk jord på tidlig 1900-tall. Kirkens rolle som forklaring på folkemordet i 1994 kobler Longman dermed til tre faktorer; konstruksjonen av etnisk bevissthet, preken av lydighetsideal og kirkens ønske om å bevare status quo. I et Rwanda som var på i ferd med å gjennomgå politisk forandring på 1990-tallet var kirken villig til å gå over lik for å beholde sin maktposisjon.

4.4 Malthus i Afrika

Den Malthusianske teori om overbefolkning er en seiglivet teori som har vært forsøkt overført og brukt til å forklare en rekke katastrofer gjennom menneskehetens historie. Med Rwanda anno januar 1994, da et av landene i verden med høyest befolkningstetthet, blir fristelsen stor til å prøve nettopp denne teorien på tilfellet Rwanda.

⁶⁸ Longman, 2001, s. 140

Befolkningsproblemer som de man møtte (og i dag møter) i Rwanda omtales ofte i sammenheng med malthusianismen. Malthusianismen er en teori utarbeidet av den engelske demografen og økonomen Thomas Malthus som i 1798 publiserte en bok der han beskrev utviklingen mellom befolkningsvekst og matproduksjon som to tett forbundne variabler, som under utvikling, i mange tilfeller ville kunne føre til katastrofale utfall. Årsaken til denne utviklingen forklarte Malthus med at der befolkningsveksten utvikler seg eksponentielt (det vil si multipliserende økning) øker matproduksjonen bare aritmetisk (den har en adderende økning). Befolkningsveksten øker med andre ord med betraktelig høyere tempo enn matproduksjonen er i stand til. Malthus dystre teori sier dermed at en voksende befolkning vil forbruke all tilgjengelig mat og aldri la det være igjen noe overskudd, og en løsning på matforsyningsproblemet er derfor nødvendig - en løsning som ofte kan ta form som hungersnød, krig, sykdom, eller for tilfellet Rwanda - folkemord.⁶⁹ Diamonds fremstilling av folkemordet i 1994 bygger på denne malthusianske tanke.

Jared Diamonds omtale av folkemordet i Rwanda er én av mange artikler om demografi og katastrofer i boken *Collapase: How Societies Choose to Succeed or Fail* (2005). Artikkelen med tittelen "Malthus i Afrika" er dermed bare én av mange tilsynelatende menneskeskapte katastrofer som han studerer i et demografisk perspektiv. Like fullt er Diamonds artikkel av betydning ettersom dette var en av de første publiserte forskningsarbeid til å utforske befolkningspress som forklaring på folkemordet i Rwanda. Riktignok hadde befolkningsøkningen som utfordring og problem blitt nevnt i en rekke akademiske verk tidligere, hvor denne faktoren allerede i Pruniers *The Rwanda Crisis* i 1995 ble nevnt som en mulig forutsetning for at ting gikk som de gjorde. Likevel var Prunier, den gang, forsiktig med å trekke konklusjoner i retning av at befolkningspresset spilte en sentral rolle for å forklare folkemordet.⁷⁰ Diamond lar derimot det demografiske aspektet spille hovedrollen i hans fortelling om folkemordet, hvor folkemordet, med Malthusianske briller, var en nødvendig og naturlig måte å kvitte seg med befolkningsoverskuddet på. For Diamond var tilfellet Rwanda dermed et godt eksempel på den grusomme, absolutte endestasjon for en Malthusiansk idé som blir gjennomført i praksis.⁷¹

Diamond innleder teksten sin med å presentere forundringen over at Rwanda, som gjennom 1980-årene etablerte inntrykket av å være et fredfylt land med god utvikling innen helse, utdanning og økonomi, et inntrykk som sikret dem status som bistandsyndling hos de

⁶⁹ Diamond, 2005, s. 312

⁷⁰ Denne debatten vil jeg utforske under kapittelet for komparativ analyse

⁷¹ Diamond, 2005, s. 312

fleste vestlige giverland, nærmest over natta kunne bli kastet ut i et av historiens mest grusomme folkemord. Nøkkelen for å forstå dette, hevder Diamond, ligger i det faktum at Rwandas befolkningstetthet var på et kritisk nivå - tre ganger høyere enn det tredje tettest befolkede landet i Afrika, Nigeria, og ti ganger høyere befolkningstetthet enn nabolandet Tanzania.⁷²

Det demografiske fokuset til tross lukker ikke Diamond øynene for at også andre faktorer spilte en rolle som forklaring på folkemordet i 1994. En faktor som det utvilsom må tas høyde for, mener Diamond, er det etniske hatet som rådet mellom hutuer og tutsier. I Diamonds øyne var dette allikevel et etnisk hat med enkelte forbehold, og han presenterer en rekke "bevis" for at prinsippet om etnisk vold som rådet i Rwanda under folkemordet i 1994, ikke var så ensfarget som man kan få inntrykket av, både på regionalt og nasjonalt nivå. For det første viser Diamond til det faktum at også Rwandas tredje folkegruppe, den nærmest ubetydelige minoriteten *twa*, som talte knappe 1 % av befolkningen i landet, også ble slaktet ned for fote mens folkemordet pågikk. I tett sammenheng med dette trekker Diamond frem sitt andre bevis; at de etniske skillene mellom hutuer og tutsier var høyest uklare. Ofte var det tilfellet at rwandere selv ikke visste hvilken befolkningsgruppe de tilhørte, og i hvert fall ikke hvilken gruppe naboen tilhørte. Den eneste målestokken for å kunne vurdere var ID-kortene som ble utstedt av kolonimaktene i 1930-åra, og de diskriminerende fysiske stereotypiske modellene for hutu og tutsi som den hamittiske myten hadde lært dem. Til sist viser Diamond til at det også i landsbyer og kommuner hvor befolkningen bestod utelukkende av hutuer skjedde massakrer under folkemordet. I disse tilfellene var det hutuer som myrdet hutuer. Disse tre bevisene legger Diamond til grunn for å nedgradere og nærmest eliminere den tradisjonelle forklaringen på at folkemordet i Rwanda utelukkende var et resultat av spenninger mellom huter og tutsier.⁷³

For å underbygge dette inntrykket presenterer Diamond en rekke statistikker og fakta, både på nasjonalnivå og grasrotnivå. På nasjonalt nivå viser Diamond til den økonomiske og sosiale utviklingen i Rwanda i årene 1966 til 1981. I disse årene opplever Rwanda en befolkningseksplasjon uten historisk sidestykke. For å komme à jour med denne befolkningsveksten tas stadig nye jordarealer i bruk - til slutt var all dyrkbar jord utenom nasjonalparkene utnyttet. Utviklingstrenden for disse årene var dermed mer folk, mer mat,

⁷² Diamond, 2005, s. 313

⁷³ Diamond, 2005, s. 317-318

men allikevel betraktelig mindre mat per hode - en utvikling som passer som hånd i handske med det malthusianske dilemma.⁷⁴

På grasrotnivå viser Diamond til en undersøkelse gjennomført av to belgiske antropologer, Catherine Andre og Jean-Philippe Platteau. Det er denne forskningen Diamond bygger mesteparten av sin argumentasjon på. Denne undersøkelsen forsker på sammenhengen mellom miljø og befolkningsendringer, og forskningsobjektet var en kommune i nordvestlige Rwanda, Kanama, et område hvor det bodde utelukkende hutuer.

Befolkningsveksten i Kanama var ekstremt høy selv for et tett befolket land som Rwanda; antropologenes første måling i 1988 viste at det bodde 672 mennesker per kvadratkilometer - i 1993 hadde dette tallet økt betraktelig til 787, et tall som var høyere enn tallene for Bangladesh, som er verdens tettest befolkede jordbruksnasjon.⁷⁵ Årsaken til denne høye befolkningstettheten var et jorden i området var ekstremt fruktbar, noe som tillot at gårdsbrukene kunne være svært små men allikevel få nok avkastning til å brødfø familien.

Tilfellet Kanama var kroneksempelen på hvordan befolkningspresset kunne få katastrofale følger i Rwanda. Jo mer befolkningstettheten økte, jo mer økte forskjellen mellom fattig og rik i kommunen. Mens de fattige bøndene sleit med å utnytte den lille jordflekken de hadde til å brødfø en stadig voksende familie, utnyttet det rike, landeiende aristokratiet situasjonen og kjøpte opp jord fra desperate bønder. Den sosiale og økonomiske utviklingen i kommunen var dermed inne i en ond sirkel hvor de rike ble rikere og de fattige ble fattigere. Den samme undersøkelsen viste at minst 40 % av Kanamas befolkning (i 1993) ikke fikk dekket sitt daglige kaloribehov, og følgelig levde under sultegrensen. Denne utviklingen uttrykte seg i stadig økende kriminalitet, og slutningen fra forskningsrapporten ble at høyere befolkningstetthet førte til mer sult, som igjen førte til høyere kriminalitetsfrekvens.⁷⁶

For Diamond var dette bevis godt nok for å bevise demografiens effekt som forklaring på folkemordet. Kanama, til tross for å være bebodd utelukkende av hutuer, opplevde også folkemordets grufulle vesen, og rundt 5 % av kommunens befolkning ble massakrert under katastrofen. Dette er riktignok betydelig lavere enn landsgjennomsnittet (11 %) men beviser like fullt Diamonds resonnement; det var andre årsaker enn bare etnisk motivert hat som lå bak folkemordet i 1994, og denne årsaken må være den, i mange områder, ekstremt høye

⁷⁴ Diamond, 2005, s. 319

⁷⁵ Diamond, 2005, s. 320

⁷⁶ Diamond, 2005, s. 322-323

befolkningstettheten.⁷⁷ I malthusianismens ånd siterer Diamond det han hevder er en gjengs rwandiske oppfatning om overbefolkning; " a war is necessary to wipe out an excess of population and to bring numbers into line with the available land resources."⁷⁸ Alvorlige problemer med overbefolkning, miljøpåvirkning og klimaendring kan ikke vare evig. Før eller siden vil de løse seg selv.

Den fremste kritikken mot tanken til Diamond, som all Malthusiansk tenking for øvrig, er problemet med generalisering. Om Jared Diamonds generelle teori om befolkningspress som forklaring på folkemordet i Rwanda i 1994 skulle være gjeldende, ville den også måtte kunne overføres til andre geografiske områder hvor befolkningsvekst og -tetthet er formidabel og land- og jordbruksarealene er av begrenset størrelse. I så måte ville både Nederland, Sør-Korea og multietniske Belgia ha falt ut i, eller risikere å falle ut i folkemord på lik linje med Rwanda. Dette er en kritikk Jared Diamond selv drøfter i sin tekst. Han innrømmer at det ikke finnes noen nødvendig, direkte link mellom malthusianisme og folkemord, men like fullt at det for tilfellet Rwanda i 1994, i kombinasjon med et sammenfall av flere faktorer, spilte en avgjørende rolle for den katastrofale utviklingen mot folkemord. I denne sammenheng kan det være på sin plass å varsle et varsko for utviklingen i Rwanda i dag; dagens folketall er høyere enn hva det var da katastrofen brøt ut i april 1994, befolkningsøkningen er fremdeles på formidabel 3 % hvert år, og Rwanda har fremdeles uløste problemer i forhold til defineringen av etnisitet og etnisk rettferdighet. Enn så lenge får vi håpe at Thomas Malthus' verst tenkelige fremtidsscenario ikke gjentar seg.

4.5 Bistand til besvær

Peter Uvin står for et alternativt perspektiv på folkemordet i Rwanda. Tittelen til hans verk, *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda* er både treffende og megetsigende, og det er bistand og utviklingshjelp som havner under lupen når Uvin skal forklare folkemordet.

Da *Aiding Violence* ble publisert i 1998 var den banebrytende innenfor sitt felt. Peter Uvin poengter selv, innledningsvis, den mangelfulle forskningen på dette feltet, da forskning på bistand og utviklingshjelp i forbindelse med menneskeskapte konflikter og kriser i stor grad har vært oversett og neglisjert, både innenfor forskning og i den akademiske verden. For

⁷⁷ Diamond, 2005, s. 323-325

⁷⁸ Diamond, 2005, s. 336

Uvin fremstår dette som et paradoks, all den tid utviklingshjelp berørte, og periodevis dominerte, nær sagt alle sidene ved den rwandiske stats styre og virke.⁷⁹ Med tittelen *Aiding Violence* (fritt oversatt: "bistand til vold") går Uvin allerede her langt i å antyde at Vestens utviklingshjelp og bistandsmidler har spilt en rolle i utviklingen av Rwandas historie mot folkemord i 1994.

Blant kildene som Uvin anerkjenner, og bygger på, står Gerard Pruniers *The Rwanda Crisis* i en særstilling. Med *The Rwanda Crisis* som referanseverk anerkjenner Uvin den rollen som kolonimaktene spilte i sentralisering av makt, institusjonalisering av samfunnet og, i siste instans, økt rasebevissthet og tilhørende polarisering av det rwandiske samfunnet. Men det er likevel et mer moderne tidsperspektiv Uvin anlegger da hans narrativ om folkemordet i Rwanda starter med når vestlige land startet å donere bistand og utviklingsmidler til utviklingsland sør for Sahara.

I Uvins fremstilling nevnes både kaffekrise, gjeldskrise og borgerkrig alle som sannsynlige forklaringer til hvordan folkemord kunne skje i 1994. Peter Uvin mener at slike forklaringer er viktige, men samtidig av svært begrenset gyldighet da de ignorerer koblingen mellom Rwandas utviklingsprosess og utviklingshjelpens rolle i dette.⁸⁰ Et av kjernespørsmålene som stilles i *Aiding Violence er*; hvordan bidro bistands- og utviklingsmidler til å styrke forutsetningene for folkemordet i 1994?. Uvin er således klar i sin tale når han hevder at vestlige bistandspenger spilte en sentral rolle og betydning for hvordan Rwandas hutuer kunne svinge sin statsstøttede machete mot sine tutsiske landsmenn, trosfeller og naboer med dødelig kraft. Bistandens sentrale rolle stadfestes allerede innledningsvis: "The way development was defined, managed and implemented was a crucial element in the creation and evolution of many of the processes that led to genocide".⁸¹

Å nærmest implisere og anklage tilsynelatende intetanende og velmenende bistandsgivere som bakmenn til folkemordet i 1994 er naturligvis en infløkt prosess som åpenbart bryter med logiske og etiske tankerekker. At Vesten bevisst skal ha interesse av å finansiere bestialske drap på nærmere 1 million uskyldige rwandere synes å stride mot enhver fornuft. Derfor er Uvins hovedmisjon med verket å presentere en logisk og forståelig årsakskjede og forklaring på hvordan bistand og utviklingshjelp utgjorde en avgjørende faktor i prosessene som førte til folkemord.

⁷⁹ Uvin, 2008, s.3, 45-46

⁸⁰ Uvin, 1998, s. 4, 49

⁸¹ Uvin, 1998, s. 2

Uvin bruker mye tid og plass på å fortelle historien om "glansbildet Rwanda". Dette begrepet bruker Uvin for å forklare hvordan det vestlige samfunnet så på Rwanda. Med en, i afrikansk målestokk, formidabel økonomisk vekst og imponerende forbedringer i levestandard, var Rwandas utvikling ofte presentert som en modell som andre utviklingsland kunne ta lærdom av. Rwanda var landet med den fruktbare jorden og den homogeniserte befolkningen hvor vestlige bistandsgivere kunne være trygge på at bistandsmidlene ville disponeres på en formålstjenlig og fornuftig måte. Allikevel skulle landet oppleve en av historiens mest grufulle hendelser når folkemordet fant sted og opptil 1 million mennesker ble drept over 100 dager.

Med fortid som bistandsarbeider er det til Uvins store forundring at han reflekterer over hvordan vestlige bistandsgivere kunne overse en utvikling mot folkemord og attpåtil, påstår Uvin, bidra til å styrke de faktorene som gjorde at folkemordet kunne skje. Forklaringen, hevder Uvin, kan man forstå med følgende betingede årsaksrekke; *foreign aid* fører til *structural violence* som fører til *acute violence* som i siste instans fører til *genocide*.

Kjernebegrepet i denne årsaksrekken er *structural violence* et moderne begrep Peter Uvin har lånt fra en annen samtidig afrikaekspert, Mahmood Mamdani. Det er dette begrepet Uvin mener er nøkkelen for å kunne forklare hvordan sivile hutuer kunne ta til machetene og hakke i hjel sine tidligere venner og naboer, plyndre deres hjem og voldta deres koner og døtre. "Structural violence" er en underliggende samfunnsstruktur som gir utslag i form av ulike livsbetingelser for ulike mennesker og grupper, en struktur som dominerte den rwandiske stat og samfunn, og manifesterte seg gjennom utstrakt politisk korrupsjon, sosialt kameraderi og frihet fra straff ved alvorlige straffesaker. Sistnevnte var særlig merkbart for rwandere i den forstand at voldsutøvere og mordere (særlig etter at urolighetene og massakrene i landet eskalerte på 1970-tallet) slapp straffeforfølgelse dersom de kjente de riktige personene med tilstrekkelig makt.⁸² Korrupsjonen og kameraderiet resulterte i ulike forutsetninger for sosial og økonomisk suksess - hvor jobbsøkere med de riktige nettverk kunne danke ut de med bedre kvalifikasjoner, hvor utdanning var forbeholdt det rike mindretall som statsmakten favoriserte og identifiserte seg med, og hvor lønningene fulgte posisjonen i det sosiale hierarki. Alt dette er ulike bestanddeler i *structural violence*, og førte således, og naturlig nok, til at det neglisjerte flertall av befolkningen mistet troen på den

⁸² Uvin, 1998, s. 38

rwandiske stat. Ifølge Uvin var slike strukturer og prosesser *violent*, voldelige, fordi på en unødvendig og brutal måte begrenset folks fysiske og psykiske kapasiteter.⁸³

Et konkret eksempel på *structural violence* som Uvin trekker frem er en analytisk case studie utført av René Lemarchand, en av verdens fremste eksperter på Afrikas historie. I denne analysen gransker Lemarchand resultatene av et utviklingsprosjekt innenfor landbruket, finansiert av bistandspenger, kalt *The Mutara Agricultural Development Project*. Prosjektet innebar internering av 7000 familier i såkalte landsbykommuner hvor de ble gitt et jordstykke av bestemt størrelse og klare føringer på hvordan type jordbruk som skulle dyrkes der og på hvilken måte. Dette prosjektet ble iverksatt i 1974 og varte i 12 år før det ble bestemt avsluttet fordi det ikke nådde målene som på forhånd hadde blitt satt. Lemarchand holder ingenting igjen for å kalle prosjektet en total katastrofe, da det var preget av en negativ verdivekst hvor kostnadene oversteg inntektene og en (elite)ledelse som var både preget av konflikt og inkompetanse da de manglet de språklige verktøyene til å kunne kommunisere med de rwandiske bøndene i prosjektet.⁸⁴ Uvin trekker på sin side frem dette tilfellet som et kroneksempel på det han kaller *structural violence*. I Uvins øyne skyldes det feilslåtte prosjektet verken uflaks eller inkompetanse, men var snarere et resultat av en politisk praksis i Rwanda som innebar korrupsjon, kameraderi og som medførte feilutvikling og ekskludering av kompetent arbeidskraft. Uvin underbygger dette videre ved å vise til at de tilsatte ved Mutara-prosjektet bestod utelukkende av rwandere fra en bestemt familie og kommune nord i Rwanda.

Structural violence, først og fremst i form av korrupsjon og kameraderi, førte den øvrige befolkningen, den som ikke tilhørte det lille knippet av den rwandiske elite som ble favorisert, fra fattigdom til enda mer fattigdom, og følgelig var disse menneskene enkle å manipulere og få med på laget når man kunne peke ut en felles fiende i "de andre", "de fremmede" og "de invaderende". Det var dette som ble gjort i tiden forut for folkemordet; da var det kjærkomment at man kunne bruke en godt interpretert rasemyte (den hamittiske) om tutsienes herkomst fra Afrikas horn for å identifisere de som "de fremmede". Videre bidro den invaderende tutsihæren i RPF til å ytterligere stresser situasjonen og farge bildet av "tutsier" som Rwandas felles fiende.

⁸³ Uvin, 1998, s. 108

⁸⁴ Uvin, 1998, s. 122-125

Uvin viser videre hvordan *structural violence* i neste omgang fører til det han kaller *acute violence* (fritt oversatt: "faktiske voldshandlinger") I takt med at man etter gjentatte svik fra den rwandiske stat mister troen på samfunnet og samfunnets regler og normer forsvinner også bevisstheten om og gyldigheten av å være en lovlydig borger. Når ikke samfunnets lover og regler forhindrer en person fra å ta livet av og plyndre sin nabo er det til slutt bare den enkelte persons moralske samvittighet som kan stoppe ham. Og i et samfunn hvor man enkelt kunne identifisere Rwandas felles fiende som tutsi er det en fin grense mellom *structural violence* og faktiske voldshandlinger, som Uvin selv skriver:

Furthermore, structural violence lowers the barriers against the use of violence. As the norms of society lose legitimacy, as people's knowledge base is reduced to slogans, as progress becomes a meaningless concept, as communities are riveted by conflict and jealousy, as people's sense of self-respect is reduced, and as segments of society show their contempt for the rules for decency as well as for farmers, people become increasingly unhampered by constraints on the use of violence to deal with problems.⁸⁵

På denne måten legger *structural violence* dermed grunnlaget for *acute violence* - faktiske voldshandlinger. Der hvor *structural violence* råder kan *acute violence* ta flere former; borgerkrig, mobb, forfølgelser, hatretorikk og propaganda, og militarisering av samfunnet.⁸⁶ For den neglisjerte rwander kunne en slik *acute violence* fremstå som et beleilig verktøy for personlig vinning, et verktøy som kunne lette på frustrasjon over og mangelen på selvrespekt og livsmuligheter, et verktøy som var kulturelt akseptabelt fordi det var vanlig og ikke minst nødvendig for overlevelse og som en eneste jobbmulighet for de "heldige" som får delta i ekstremistgrupper og folkemobb. I disse tilfellene er dette den mest beleilige, og ofte eneste muligheten, til å oppnå personlig berikelse, da de lovlige metodene for å oppnå suksess er svunnet bort på grunn av *structural violence*.⁸⁷

Hvordan kobler så Uvin bistand og utviklingshjelp til utviklingen av folkemord? Hvordan kan Uvin plassere ansvar på bistandsorganisasjoner for å utgjøre "a crucial element in (..) the processes that led to genocide".

Kjernen i Uvins kobling mellom bistand og folkemord presenterer han med den tette og uatskillelige rollen som bistand og utviklingshjelp spiller for den rwandiske stat og i det rwandiske samfunn. Den rwandiske stat, i kraft av å være en av de tyngste mottakere av

⁸⁵ Uvin, 1998, s. 138

⁸⁶ Uvin, 1998, s. 138

⁸⁷ Uvin, 1998, s. 138

bistand i verden i tiden forut for folkemordet, er økonomisk avhengig av utviklingshjelpen. Uten denne ville den rwandiske stat og økonomi kollapse, da samtlige sider ved det rwandiske samfunn var, i en betydelig grad, finansiert, næret og drevet av bistandspenger fra vestlige land og organisasjoners pengesekker og bankkontoer.⁸⁸ Det er denne tette koblingen Uvin trekker frem for å kunne forklare hvordan bistandsorganisasjoner må ta sin del av ansvaret for folkemordet. I følge Uvin er det ikke mulig at bistandsorganisasjonene kunne spytte inn midler uten et tett, og relativt åpent, samarbeid med den rwandiske regjering, en regjering, som vi har sett, var gjennomsyret av korrupsjon og kameraderi. Og som Uvin påpeker; bistandsmidlenes dominante rolle og bistandsgivernes krav til kontroll betyr at den rwandiske regjering ikke kan gjennomføre politikk uten støtte, bevisst eller ubevisst, fra bistandsgiverne. Hvorvidt bistandsorganisasjonene bevisst eller ubevisst lukket øynene for den rwandiske statens umoralske forvaltning av bistandsmidler er irrelevant. Like fullt var det med bistandskroner at den rwandisk regjering kunne blomstre og opprettholde luftslottet Rwanda, slik det ble presentert i vestlige bistandskretser, et glansbilde som i praksis var råttent ved roten i form av korrupsjon, kameraderi og gjentatte menneskerettighetsbrudd. Uvin poengterer dette paradokset;

(..) as Rwanda's farmers were facing crises without precedent, as inequality and corruption reached endemic proportions, as hope for the future was extinguished, and as violence, hatred, and human rights abuses became government policy, the international community was congratulating Rwanda for its improved capacity to overcome its "limited absorptive capacity", to "improve its capacity to design and implement development projects."⁸⁹

I kortformat hevder Uvin med dette, med en syrlig tone, at den rwandiske regjering lyktes med å spille "bistandsspillet" på en måte som tilfredstilte de europeiske bistandsgivere og tillot bistandsmottakerne å fortsette med sitt umoralske spill.

Det er i forlengelsen av denne tette koblingen mellom bistand og den rwandisk stat at man kan se bistandens effekt på *structural violence*. I et land som Rwanda, hevder Uvin, er det vanskelig å skille mellom bistandssystem og statssystem. Opptil 80 % av bistandsmidlene ble gjort tilgjengelig for at den rwandiske regjering (relativt fritt) selv skulle kunne disponere dem, hvor de resterende 20 % måtte godkjennes av bistandsgiver.⁹⁰ Dette bidro til at makteliten fikk ytterligere ressurser og makt. Der der hvor bistandsmidlene finansierte

⁸⁸ Uvin, 1998, s. 148-149, 226

⁸⁹ Uvin, 1998, s. 89

⁹⁰ Uvin, 1998, s. 226

prosjekter, slik som eksempelvis *The Mutara Agricultural Development Project*, ble dette gjennomført på maktelitens premisser. Følgelig kunne makteliten selv bestemme hvem som skulle få de attraktive jobbene i bistandsfinansiert infrastruktur (eller i mange tilfeller valgte de selv å besette dem). Bistandsmidler bidro i så måte til økt korrupsjon, økt kameraderi, økte forskjeller mellom fattig og rik og ulike muligheter for jobb og utdanning for de som ble favorisert og de som ble neglisjert. Bistandsmidlene førte dermed til økt *structural violence*, en struktur som i Uvins årsakskjede videre fører til *acute violence* og, i siste instans, danner og utgjør grobunnen for folkemord.

4.6 Folkemord - et regionalt problem?

Det er utilstrekkelig å se på den postkoloniale utviklingen i Rwanda og Burundi hver for seg. Dette er påstanden og resonnementet som Rene Lemarchand bruker i sin bok *National and Ethnic Conflict in the 21st Century: Dynamics of Violence in Central Africa* (2005). Rene Lemarchand er antakeligvis den fremste protagonisten for et perspektiv som vektlegger betydningen av den regionale dynamikken i det geografiske området som kalles *The Great Lakes Region* - landområdene som primært spenner seg rundt den enorme Victoriasjøen, og landene som, etter Lemarchands definisjon, er de landene som tidligere var en del av det belgiske koloniveldet (Rwanda, Burundi, Kongo-Kinshasa). Dette området er særlig interessant, selv i dag, på grunn av den konstante sosiale ustabiliteten som har regjert der siden kolonimaktene trakk seg ut, og som siden den gang har ført til over 6 millioner døde sivile gjennom krigs- eller folkemordliknende handlinger.⁹¹ I Lemarchands bok spiller Kongo-Kinshasa, tidligere Zaïre, en betydelig rolle. For Rwandas vedkommende er det særlig i dagens betente situasjon i et krigsrammet Sentral-Afrika at dynamikken mellom disse to landene spiller en betydelig rolle. For å forstå folkemordet i Rwanda er det derimot forholdet til Rwandas speilvendte tvilling, nabolandet Burundi, som Lemarchand trekker fram som relevant. Lemarchands agenda med boken uttales eksplisitt allerede i bokens forord: "only through a regional lens can one bring into focus the violent patterns of interaction that form the essential backdrop to the spread of bloodshed within and across boundaries."⁹²

Rwandas eneggede tvilling. Rwandas speilvendte tvilling. Rwandas genocide tvilling.

De konstruerte metaforene for å beskrive Rwandas forhold og dynamikk til nabolandet

⁹¹ Lemarchand, 2009, s. 2-5

⁹² Lemarchand, 2009, s. 11

Burundi har vært mange, men de bygger alle på den samme betingelsen - de to landenes ufravelige fellestrekk. *Rwandas eneggede tvilling* har blitt brukt for å beskrive det faktum at Rwanda og Burundi har nærmest identisk befolknings sammensetning.⁹³ I begge landene utgjør hutuene majoriteten av befolkningen med rundt 85 %. I begge land utgjør tutsiene minoriteten, med mellom 10 og 15 %. Attpåtil var begge landene belgiske kolonier, og den gang var de, på grunn av de åpenbare likhetene, samlet til én enhet i kolonisadministrasjonen Ruanda-Urundi.⁹⁴

Rwandas speilvendte tvilling er brukt for å beskrive de politiske strukturene og det politiske hierarkiet i de to landene i postkolonial tid.⁹⁵ Siden Ruanda-Urundi oppnådde uavhengighet fra belgiske kolonimakter i 1962 har den politiske utviklingen i de to landene tatt ulike veier. Rwanda brøyt fullstendig med den prekoloniale og koloniale arven og endte opp som en republikk hvor hutuene satt med makten. Burundi på sin side valgte motsatt strategi og bygde videre på den historiske maktstrukturen - de valgte å beholde sitt konstitusjonelle monarki, et styresett hvor tutsiminoriteten fikk sitte på toppen og beholde makten. Landene var dermed speilvendte i den forstand at hutumajoriteten satt med makten i det ene landet (Rwanda), mens den samme majoriteten satt uten makt i nabolandet. Det speilvendte tilfellet var at tutsiminoriteten satt med makten i Burundi, mens den samme minoriteten satt uten makt i nabolandet.

Rwandas genocide tvilling er brukt for å beskrive begge de to landenes blodige historie i postkolonial tid, og det er denne utviklingen som er kjernen i Lemarchands forklaring på folkemordet i Rwanda i 1994. Denne blodige historien har tatt form av vekselvise forfølgelser, massedrap og folkemord i Rwanda gjennom en periode over 40 år, som kulminerer med den verste katastrofen av de alle - folkemordet i Rwanda i 1994. Nærmest som en mekanisk determinert profeti har denne blodige historien tatt form som en rekke av aksjoner, reaksjoner og motreaksjoner i de to landene. Til tross for at de individuelle krisene har foregått innenfor de enkelte statenes avgrensede landområder, har krisene smittet og skapt kjedereaksjoner med regionale konsekvenser og ringvirkninger for nabolandene, hvor den kraftigste påvirkningen har foregått mellom tvillingene Rwanda og Burundi.

Denne rekken av regionale, mellomstatlige katastrofer startet med den sosiale revolusjon i Rwanda som foregikk i årene 1959-1961. I et Rwanda som kun var formaliteter

⁹³ Lemarchand, 2009

⁹⁴ Lemarchand, 2009

⁹⁵ Lemarchand, 2009

unna selvstendighet så den undertrykte hutumajoriteten sitt snitt til å heve sitt rettmessige krav som ledere av den rwandiske stat - et krav som krevde tilbaketrekkingen av en stadig mer passiv belgisk kolonimakt, og ikke minst fjerningen av landets tidligere aristokratiske overklasse - tutsiene. Den rwandiske revolusjonen medførte et tusentalls ofre - i all hovedsak tutsier - da den opprørske hutumobben fikk fripass til å la frustrasjonen over et halvt århundre med tutsiherredømme, med kolonistenes velsignelse, få utløp i form av vold, lynsjing, drap og plyndring av deler av tutsibefolkningen. Den sosiale revolusjonen kulminerte med at det nye selvstendige Rwanda ble etablert som republikk, men hvor hutuene satt med den politiske makten. Attpåtil sendte denne revolusjonen 100,000 rwandiske tutsier ut i eksil til nabolandene, i hovedsak Uganda. Disse tutsiene og deres etterkommere skulle senere utgjøre brorparten av den Uganda-baserte tutsihæren RPF som invaderte Rwanda og startet borgerkrig i oktober 1990.

Ringvirkningene av denne sosiale revolusjonen skulle umiddelbart vise seg i nabolandet Burundi. Med sine rwandiske hutubrødres suksess friskt i minne begynte det også å murre hos Burundis hutumajoritet. Men spede forsøk på en liknende revolusjon i Burundi ble raskt slått ned på av mektige tutsier, som satt med monopol på både politisk og militær makt. Hvert eneste forsøk på å vinne makten i Burundi - det være i 1965, 1969 eller 1972, endte i fiasko for hutuene, og resulterte hver gang i brutale represalier, som fant sin ytterste kulminasjon med det burundiske folkemordet i 1972. Og det er særlig hendelsene i 1972 som Lemarchand trekker frem når han skal forklare folkemordet i Rwanda i 1994 i et regionalt perspektiv.

Why dredge out of the shadows of history a carnage that took place twenty-five years ago? Because the 1972 genocide in Burundi provides the historical thread that enables us to make sense of subsequent developments.⁹⁶

Dette selvransakende spørsmålet spør Lemarchand seg midtveis i boka, og reflekterer viktigheten av den historiske konteksten som den regionale dynamikken mellom Rwanda og Burundi har utspilt seg i. I Lemarchands øyne er det "delvise folkemordet" i Burundi i 1972 for et vannskille i forholdet mellom hutu og tutsi å regne. Det var dette vannskillet som for alvor skulle markere at hutuer og tutsier var to ulike "raser", og det var denne hendelsen som var beviset hutuer og tutsier trengte for å være sikker på at deres fremtidige eksistens var avhengig av å holde den andre unna politisk makt.

⁹⁶ Lemarchand, 2009, s. 31

Dette skillet mellom hutuer og tutsier var atskillig klarere i Rwanda, hvor forutsetningene for ulikheter var betraktelig mer dominante enn i nabolandet. Disse ulikhetene skulle utgjøre et slags sentrum i samfunnet som forholdet mellom hutuer og tutsier utviklet seg i forhold til. Årsaken til dette, hevder Lemarchand, må delvis skyldes kolonitiden og dens ettervirkninger. I Burundi derimot, var de etniske forholdene av en helt annen art; her var de sosiale forholdene mellom landets to etnisk dominante folkegrupper mer komplisert, og derfor også mer fleksible - et forhold som gjorde at paranoiaen blant landets tutsidominerte lederskap fikk grobunn å vokse på. Samtidig som mange burundiske hutuer så til Rwanda som inspirasjon til vellykket opprør og "sosial revolusjon", vokste samtidig frykten blant Burundis tutsibefolkning for at de ville lide samme skjebne som sine tutsibrødre i sørvest: huturevolusjon og opprør med påfølgende forfølgelser, ydmykkelser, massedrap og total frarøving av politisk makt og sosial anerkjennelse. Denne frykten innebar et logisk resonnement om at hutuene måtte ekskluderes fra alle maktposisjoner i landet for at tutsiene skulle kunne beholde makten. Dette førte til en faktisk ekskludering av hutuer, som i første omgang førte til opprør, videre fra opprør til represalier, og til sist fra represalier til folkemord, hvor hendelsene i Burundi i månedene juli til november 1972 på mange måter utgjør toppunktet i utviklingen. Hendelsene i 1972 er av Lemarchand beskrevet som det første registrerte folkemordet i uavhengige Afrika, et folkemord som skulle koste opptil 200,000 burundiske hutuer livet etter at Burundis tutsipresident hadde erklært unntakstilstand i landet og startet menneskejakten. De første ofrene var de utdannede, politiske eller militært engasjerte hutuer. Når disse var ryddet av banen kunne slakterne ta for seg av den større sivile hutubefolkningen. Det er denne historiske hendelsen som, i følge Lemarchand, for alvor startet kjeden av reaksjoner som stadig forsuret forholdet mellom de to folkegruppene, i begge land.

Den umiddelbare reaksjonen i Rwanda på det burundiske folkemord i 1972 var en stadig intensifisering av spenningen mellom hutuer og tutsier. Det nylige folkemordet gav ytterligere næring til paranoiaen som herjet den rwandiske hutubefolkningen, en paranoia som gjorde det mulig at forsvarsminister Juvenal Habyarimana kunne kuppe makten i landet og avsette den demokratiske valgte Gregoire Kayibanda.⁹⁷ Med Habyarimanas militærjunta i kontroll over statsapparatet utviklet Rwanda seg stadig i retning mot et autoritært regime, hvor staten fikk et stadig tettere grep om den rwandiske befolkningen og samtlige partier foruten det regjerende, Habyarimanas *Mouvement républicain national pour la démocratie et*

⁹⁷ Lemarchand, 2009, s. 34

le développement (MNRD), ble bannlyst. Parallelt med dette fortsatte forfølgelsene mot tutsier, og det påstås attpåtil at forfølgelsene eskalerte, blant annet med dannelsen av den ekstremistiske militantgruppen *Interahamwe* som en militant del av Habyarimanas parti. Dette var den samme militærgruppen som skulle utgjøre frontsoldatene og organisatorene av folkemobbene som stod bak nedslaktningen av rwandere under folkemordet i 1994.

Reaksjonene i Burundi lot ikke vente på seg. I tiårene etter at Habyarimana tok makten i nabolandet, fortsatte de politiske uroligheter i Burundi, først og fremst gjennom en rekke kuppforsøk, både mislykkede og vellykkede. De politiske tumultene førte med seg sosial uro, en uro som kulminerte i 1988 med massakren av rundt 20,000 hutuer i Burundi.⁹⁸ Først nærmere 30 år etter uavhengigheten, på begynnelsen av 1990-tallet, fikk Burundis hutumajoritet følge i sine rwandiske brødres fotspor. I 1990-årene fikk man se konturene av en forsonende holdning mellom landets hutuer og tutsier. Tutsiene innså at det burundiske luftslott som baserte seg på en minoritets politiske maktmonopol var på randen av å sprenges. Burundis hutuer, på sin side, innså at den riktige veien til politisk makt var gjennom demokrati og byråkrati. I 1993 ble en hutu, Melchior Ndadaye, valgt til president, for første gang i Burundi gjennom frie valg med rot i en nylig vedtatt grunnlov basert på flertallstyre. "Kompromisset Ndadaye" skapte en ny atmosfære av fremtidsoptimisme blant hutuer og tutsier i en region som hadde vært preget av en blodig historie siden uavhengigheten. Optimismen skulle derimot være kortvarig- bare måneder etter innsettelsen ble president Ndadaye myrdet av offiserer fra den tutsidominerte burundiske hær, og Burundi ble på ny kastet ut i uroligheter.⁹⁹

I Burundi fikk drapet på landets nyvalgte president utløp i en lang rekke av gjensidige drapsbølger mellom hutuer og tutsier. Opp mot 100,000 mennesker, en overvekt av hutuer, ble myrdet.¹⁰⁰ Samtidig flyktet over 500,000 hutuer over grensen til Rwanda, hvor mange av dem ble en del av de radikale *Hutu Power*-bevegelsene som senere skulle utgjøre bestanddelen av den sivile deltakelsen under folkemordet. Det var dermed i Rwanda at nyheten om likvideringen av hutupresident Ndadaye hadde den største konsekvensen, hevder Lemarchand.¹⁰¹ Presidentdrapet, kombinert med en nyankommet flyktningstrøm av sivile hutuer, bidro til en umiddelbar og drastisk radikalisering av tutsifiendtlige holdninger i landet. Rasepropagandaen fikk ny næring og den radikale *Hutu Power*-fraksjonen fikk en

⁹⁸ Lemarchand, 2009

⁹⁹ Lemarchand, 2009

¹⁰⁰ Mann, 2005, s. 430

¹⁰¹ Lemarchand, 2009

rekordoppslutning om sin raseideologi og sine bilder av tutsiene som kakerlakker. Da var drapet på Rwandas Juvenal Habyarimana ved utgangen av døgnet 6. april 1994 bare den aller siste dråpen som fikk et allerede stappfullt beger til å renne over. Lemarchand kobler og forklarer dermed folkemordet i Rwanda i 1994 direkte til utviklingen i nabolandet Burundi.

We also noted how in Uvira the news of Ndadaye's death triggered a brutal retaliation against Banyamulenge civilians. It is in Rwanda, however, that Ndadaye's assassination had its most dramatic impact as it ushered an immediate and drastic radicalization of anti-Tutsi sentiment, via the "Hutu Power" faction, that played directly into the hands of the génocidaires.¹⁰²

Som den foregående redegjørelsen har vist, er den regionale dynamikken definitivt et moment man må inkludere for å kunne forstå hvordan Rwanda kunne bli kastet ut i folkemord i april 1994. For å gjøre den regionale katastrofen komplett spiller også RPFs invasjon av Rwanda i oktober 1990 en betydelig rolle i å ryste ved forholdet mellom rwandiske hutuer og tutsier. Som Lemarchand argumenterer for er det rwandiske folkemordet i 1994 et resultat av et halvt århundre med vekselvise kriser i *The Great Lakes Region*, kriser som stadig har forsuret forholdet mellom rwandiske og burundiske hutuer og tutsier. Til tross for den tydelige nasjonale konteksten disse konfliktene har utspilt seg i har de allikevel skapt umiddelbare reaksjoner og ringvirkninger i nabolandene.

Som Lemarchand selv påpeker er riktignok den regionale dynamikken som forklaring neppe god nok alene; da folkemordet i 1994 er en komplisert historisk hendelse som må belyses av en rekke ulike forhold for å kunne forklares og forstås. Tilfellet Rwanda-Burundi i postkolonial tid var en periode preget av individuelle kriser for de to landene, med regionale årsaker og ringvirkninger. Lemarchand hevder dermed at den regionale påvirkningen mellom Rwanda og Burundi er en avgjørende faktor for å forstå hvordan det kunne ende med folkemord i 1994, en påvirkning som han, gjennom sin overbevisende argumentasjon, hevder er avgjørende for at folkemordet i Rwanda i 1994 i det hele tatt var mulig.

4.7Demokratiets skyggeside

¹⁰² Lemarchand, 2005, s. 17

Danger was presented not by a stable, cohesive or totalitarian state, but by a weakening and, in this case, partially democratizing state beset by factionalism and radicalization.¹⁰³

Dette utgjør på mange måter kjernen i Michael Manns argumentasjon i hans verk, *The Dark Side of Democracy - Explaining Ethnic Cleansing*, publisert i 2005. Michael Mann er en av verdens fremste forskere på sammenhengen mellom utviklingen av demokrati og utviklingen av folkemord. I hans verk fremmer han åtte såkalte teser som kobler forekomsten av folkemord til utviklingen av og overgangen til demokrati. Med disse åtte tesene som pekepinne redegjør Michael Mann for en rekke etniske konflikter og folkemord verden over hvor utviklingen av demokrati har spilt en dominerende og avgjørende rolle. Samtidig gir Mann innrømmelser der han innser at samtlige av de åtte tesene ikke kan gjelde for hvert enkelt tilfelle av folkemord. Unntaket er likevel, hevder Mann, folkemordet i Rwanda i 1994, hvor han finner holdepunkter for samtlige av sine teser, og dermed med rette kan erklære Rwanda anno 1994 for kroneksempelen på "murderous ethnic cleansing as the dark side of democracy"¹⁰⁴.

Michael Manns fortelling om demokratiets skyggesider i Rwanda begynner med året 1991. Dette året ble det foreslått, og vedtatt, at Rwanda skulle gjennomføre en rekke politiske demokratiske reformer som skulle modernisere og vestliggjøre det lille afrikanske landet. Disse endringene ble presset fram av vestlige land og internasjonale organisasjoner som truet med å holde tilbake økonomisk stønad og bistandspenger dersom de foreslåtte tiltakene ikke ble gjennomført. Bakgrunnen for kravet om disse endringene var den nylige oppløsningen av det totalitære Sovjetunionen, og med dét et økt behov og muligheter for å kunne utvide og realisere det demokratiske idealet også i Afrika.¹⁰⁵

For det første tok var dette internasjonale presset økonomisk motivert. Økologiske og økonomiske uår, både på verdensbasis og i Rwanda, i form av synkende priser på de viktige eksportvarene kaffe, tinn og te, tvang Verdensbanken og Det Internasjonale Pengefondet til å stramme grepet rundt pengeposen og kreve at den rwandiske regjering fulgte såkalte *Structural Adjustments Programs* (SAP). Dette innebar et krav om en liberalisering av den rwandiske økonomien, i retning mot markedsøkonomi. Den rwandiske familie kjente disse endringene på kroppen, da de førte til et betydelig kutt i inntekt for den gjengse rwander.

¹⁰³ Mann, 2005, s. 442

¹⁰⁴ Mann, 2005, s. 473

¹⁰⁵ Mann, 2005, s. 440

Disse programmene ble følgelig ekstremt upopulære blant befolkningen, og førte til ytterligere sult og sosial nød.¹⁰⁶

For det andre tvang de demokratiske reformene av 1991 den rwandiske regjeringen til å moderere politikken. President Juvenal Habyarimana, som hadde styrt landet siden et militærkupp i 1973 ble tvunget til å slippe opp jerngrepet og gjennomføre liberale politiske vedtak i tråd med det demokratiske ideal. En av konsekvensene av dette var overgangen fra en totalitær ettpartistat til at Rwanda nå måtte tillate andre partier spillerom. Dette resulterte både i en fragmentering av MRND, det statsbærende partiet gjennom de siste 20 årene, og framveksten av en rekke nye partier, både moderate og ytterst radikale.¹⁰⁷

Disse demokratiske reformene skulle, i følge Michael Mann, være en viktig bidragsyter til at Rwanda tre år senere skulle rammes av et av historiens mest grufulle folkemord. Denne oppfatningen ble også delt av Rene Lemarchand som i 1992, to år før folkemordet, nærmest i profetisk stil advarte om at "the movement towards democracy may contain within itself the seeds of its own undoing"¹⁰⁸ For å forstå hvordan Lemarchand kan trekke denne tilsynelatende søkte konklusjonen, og for å forstå Michael Manns drøfting, er det nødvendig å redegjøre for Rwandas politiske struktur i tiårene forut for folkemordet, samt en presentasjon av begrepet *politicide* som et alternativ til *genocide* (folkemord).

Genocide (..) as it was preceded and accompanied by politicide committed against both Hutu and Tutsi believed to be political opponents to the new regime.¹⁰⁹

Med begrepet *politicide* ønsker Mann å belyse og vektlegge den politiske siden av folkemordet. Faktisk går Mann langt i å omtale folkemordet i Rwanda i 1994 som et *politicide* snarere enn et *genocide* - folkemord. Med dette mener Mann at det opprinnelige motivet bak drapene i og rundt 7. april, både nedskytingen av president Habyarimanas fly og massakrene på de første rwandere, var politisk motivert. Dette forklarer Mann med at de første sivile som ble drept i dagene og ukene etter president Habyarimanas død var utelukkende politikere og politisk engasjerte rwandere. At folkemordet senere skulle utvikle seg til et ukontrollerbart og uforutsigbart omfang hvor den primære motivasjonen skulle bli etnisk forklarer Mann med sammenfallet av en rekke faktorer, hvor økende fattigdom, sosial nød og grådighet var de

¹⁰⁶ Mann, 2005, s. 440

¹⁰⁷ Mann, 2005, s. 441

¹⁰⁸ Hintjens, 1999, s. 262

¹⁰⁹ Mann, 2005, s. 430

mest utpregede.¹¹⁰ Men årsaken til at folkemordet ble utløst var like fullt politisk, og folkemordet bar i de første ukene preg av å være et *politicide* snarere enn et *genocide*, hevder Mann.

Rwanda anno 1990 var et lukket politisk land. Den sittende president Juvenil Habyarimana hadde røvet makten i landet ved et kupp i 1973, og, siden det, påståelig gjenvalgt som president gang etter gang i demokratiske valg, hvor en oppslutning på 99 % av velgerne på mange måter avslører hvor lite demokratisk og faktisk fungerende dette rwandiske demokratiske valgsystemet var.¹¹¹ Selv om det var president Habyarimana som satt med den formelle makten var det allikevel en annen gruppe som satt med den faktiske, uformelle makten - *akazu*.

Akazu var en klubb av velstående politiske hutuer fra de nordlige kommunene i Rwanda. *Akazu* er *kinyarwandi* og betyr "Det lille hus". *Akazu*, hadde i stor grad deltatt i Rwandas politikk, og sittet og trukket i de politiske trådene siden kuppet i 1973, direkte som medlemmer av det politiske kabinettet rundt president Habyarimana og hans totalitære regime eller indirekte som innflytelsesrike, velstående landeiere som påvirket presidentens politiske avgjørelser.¹¹² Denne politiske klikken nøt godt av å sitte med den reelle politiske makten i et Rwanda som var sett på med beundring og respekt i Vesten.

Paradoksalt nok ble denne politiske grupperingen ledet av ingen ringere enn presidentens kone, Agathe Habyarimana. Presidentfruens sentralitet gjenspeiles i hvordan *akazu* ofte omtales som *le clan de madame* ("Presidentfruens klan").¹¹³ Foruten Madam Habyarimana, bestod denne politiske klikken nærmest utelukkende av velstående hutuer fra de nordlige deler av Rwanda, og da spesielt to kommuner, Gisenyi og Bashura. Den politiske makten i Rwanda var med andre ord sentralisert hos en favorisert minoritet av velstående hutuer fra et bestemt geografisk område. Dette urettferdige politiske situasjonen skapte misnøye blant den rwandiske øvrigheten og med en maktsituasjon som manglet grunnlag i folkets støtte, og med demokratiet hamrende på det politiske Rwandas dører, stod *akazus* maktframtid på vakkende grunn.

De demokratiske reformene som ble forhandlet frem i 1991 utgjorde dermed en umiddelbar trussel for *Akazu*, Rwandas faktiske maktholdere. Disse demokratiske reformene

¹¹⁰ Mann, 2005, s. 442

¹¹¹ Gourevitch, 1998,

¹¹² Mann, 2005, s. 442-443

¹¹³ Prunier, 1995, s. 85

ble sementert gjennom *Arusha Accords* i august 1993, forslaget til fredsavtale mellom partene som hadde kriget mot hverandre i borgerkrigen i landet siden 1990 - den rwandiske regjering og den invaderende hæren av tutsier, RPF. Denne avtalen innebar, foruten at den erklærte fred mellom de stridende parter, også at den rwandiske regjering måtte gi en rekke innrømmelser. Disse innrømmelsene tok først og fremst form av innføringen av flerpartistyre, et tiltak som betød at president Habyarimana, *Akazu*s politiske nikkedukke, mistet betydelig makt. Det nye politiske klimaet innebar også at Habyarimana måtte gi innrømmelser til motparten i borgerkrigen RPF for at han skulle kunne fortsatt sitte med makten. Dette betød at Habyarimana måtte gi slipp på sitt tette grep om landets militære, og *akazu*s fremste middel for å kunne holde på makten da Arusha-avtalen krevde at 40 % av Rwandas militære skulle bestå av tutsier fra RPF. For *Akazu* ble dette dråpen som fikk begeret til å renne over. En degradering av den rwandiske huturegjeringens kontroll over hæren førte i realiteten til at 20,000 hutu-offiserer mistet jobben. Blant disse offiserene var det først og fremst de radikale hutuene som ble ofret, for at Habyarimana skulle redde ansikt hos Vesten. Mange av disse hadde tett tilknytning, direkte og indirekte, til *akazu*. I *akazu*s øyne var dette bare første steget mot et nytt tutsi-styre i Rwanda, en overgang som ville innebære en tilintetgjørelse av deres maktgrunnlag. *Akazu*, med støtte fra andre radikale hutu-fraksjoner, deriblant *Interahamwe*, snekret dermed sammen en plan "with the intent to exterminate the civilian Tutsi population and eliminate members of the opposition so that they could remain in power".¹¹⁴ Første steget i utførelsen av denne planen var å finne en legitim unnskyldning for å igangsette den, og kort tid senere dumpet denne unnskyldningen i fanget på dem med nedskytingen av president Habyarimanas fly over Kigali kvelden 6. april 1994. Hvorvidt det var *akazu*, RPF eller andre som stod bak drapet på presidenten er det blitt spekulert i fra utallige hold, uten at det noen gang er bevist hvem som stod bak.¹¹⁵ Like fullt åpnet dette opp for at *akazu*, med et knippe radikale hutuekstremister i front, i Habyarimanas fravær kunne ta kontrollen over Rwandas statsapparat og starte menneskejakten på sine politiske motstandere. Et av de første ofrene for folkemordets grusomheter var statsminister Agathe Uwilingiyimana. Med presidentens død ble Uwilingiyimana automatisk forfremmet til konstitusjonelt overhode for den rwandiske regjeringen. Men hennes politiske motstandere brukte kort tid på å finne henne, og til tross for at hun hadde søkt tilflukt i en FN-beskyttet base, ble både hun, hennes ektemann og et knippe fredsbevarende styrker fra FN myrdet på stedet, knappe 14 timer etter flystyrten og Habyarimanas død.

¹¹⁴ Mann, 2005, s. 443

¹¹⁵ Mann, 2005, s. 450

Denne narrativen utgjør dermed kjernen i Michael Manns argumentasjon. Han viser med sin generelle tese om folkemord og utviklingen av demokrati hvordan det er større sjanse for at folkemord forekommer i tilfeller der hvor en tidligere autoritær og totalitær stat har gjennomgått gryende demokratisering: "Regimes newly embarked upon democratization are more likely to commit murderous ethnic cleansing than are stable authoritarian regimes."¹¹⁶

For tilfellet Rwanda er dette tydelig med hvordan de demokratiske reformene som ble gjennomført i 1991, presset fram av et ideologisk forvirret Vesten, førte Rwanda over kanten og ut i folkemord. Dette ble konkretisert med hvordan overgangen til et flerpartisystem svekket og rystet det statsbærende MRND-partiets maktgrunnlag og åpnet opp for at mer radikale, etnisk bevisste hutuer kunne danne forening. Nådestøtet ble allikevel Arusha-avtalens nedgradering av huturegjeringens kontroll over militæret. Dette gav landets politiske elite, *akazu*, panikk og tvang dem til handling. Som Michael Mann selv skriver; "Habyarimana's authoritarian regime had not been exactly peaceful, but democratization was making things worse."¹¹⁷

4.8 Oppsummering

Vi har i det foregående sett at en historisk hendelse kan forklares på ulike måter og med ulike vektlegginger - hvilket med rette kan sies å være reflektert gjennom forskningsarbeidet som er gjort på fagfeltet. Ett av mine uttalte formål med utvalget av forskningsarbeider til denne oppgaven har vært å sikre et så mangfoldig og representativt bilde av situasjonen på fagfeltet som mulig, og dette er noe mitt utvalg, med seks ulike definerte forklaring på folkemordet i Rwanda, representerer.

Historiske hendelser er kompliserte og sammensatte - og ofte mer sammensatte enn det ved første øyekast kan se ut som. Det rwandiske folkemord er intet unntak, hvilket det store utvalget av ulike forklaringer presentert av ulike forskere er et bevis på. Disse forskernes forskningsresultat, forklaringene, er alle resultat av de ulike forskernes ulike tilnærming til emnet, deres ulike fagbakgrunn og deres ulike motivasjon.

Som vi har sett med redegjørelsen i dette kapittelet har den ulike bakgrunnen og de ulike forutsetningene som ligger bak hvert forskningsarbeid i denne oppgaven resultert i et

¹¹⁶ Mann, 2005, s. 4

¹¹⁷ Mann, 2005, s. 441

felt med en rekke ulike forklaringer. Det er allikevel én åpenbar konklusjon vi, med de presenterte data, kan trekke - flere enn én av forfatterne i mitt forskningsutvalg vektlegger den koloniale arven som den fremste årsaken til at folkemordet i Rwanda kunne skje. For øvrig er den koloniale arven også noe samtlige forskere i mitt utvalg nevner ved én eller flere anledninger, i større eller mindre grad - de anerkjenner alle betydningen av de belgiske kolonimaktens vekselvise favorisering av de to rwandiske folkegruppene..

Dette betyr at mitt utvalg består av åtte ulike forskningsarbeid, hvor forklaringen på folkemordet i 1994 snevrer seg inn rundt seks ulike forklaringer. Jeg vil i det neste kapittelet gå i dybden på disse funnene, og forsøke å undersøke hvorfor ulike forskere forklarer folkemordet ulikt.

5 Komparativ analyse

Jeg vil i dette kapittelet foreta en komparativ analyse av denne oppgavens utvalg av forskningsarbeid og tilhørende forklaringene. Som forrige kapittel viser er utvalget preget av et påfallende mangfold. Fagfeltet er med andre ord preget av ulikheter. Av ni analyserte forskningsarbeid har jeg identifisert seks ulike forklaringer på folkemordet. Formålet med dette kapittelet er å analysere disse forskningsresultatene, og sammenlikne de ulike forskningsarbeidene. Et av de fremste spørsmålene vil dermed være å svare på spørsmålet; hvorfor er fagfeltet preget av ulikhet? Hvilke faktorer kan forklare ulikhetene som råder? Hva kan være årsaken til at én forsker vektlegger én faktor, mens en annen forsker vektlegger en annen. Jeg vil med andre ord forsøke å identifisere hvordan de ulike forskernes særpreg kan ha påvirket deres fremstilling av folkemordet i Rwanda.

5.1 De ulike variablene

Med seks forklaringer identifisert er det ikke til å unngå å bli bevisst over det faktum at det finnes en rekke ulikheter, både hva gjelder hvilken forklaring de vektlegger, men også hvilken del og epoke av rwandisk historie de fokuserer på for å forklare folkemordet. Til eksempel ser man her hvordan "kolonistene" "demokratene" legger seg på hver sin ytterkant av denne historiske aksene: "kolonisten" Gerard Prunier tidfestet opprinnelsen til rasehatet, og dermed den bærende forklaringen på folkemordet, ved overgangen fra prekolonial til kolonial tid.

"Demokraten" Michael Mann fokuserer derimot på årene forut for folkemordet og viser hvordan et internasjonalt press for demokratisering uttrykte seg i et politisk maktspill innad i Rwanda, som i tur førte til folkemord i 1994.

Ulik forklaring og ulik vektlegging av ulike historiske epoker er dermed bare noen av forskjellene jeg har klart å spore i de ulike forskningsarbeidene. I jakten på årsaken til at disse ulikhetene eksisterer har jeg identifisert en rekke forhold av betydning. Disse kaller jeg variabler. Noen av disse variablene var pekt ut som mulige tolkningsverktøy allerede forut for arbeidet med denne masteroppgaven, mens andre har blitt identifisert underveis i arbeidet med oppgaven. Jeg vil i det følgende presentere disse identifiserte variablene og undersøke hvorvidt de har spilt en rolle i utformingen av forskerens fremstilling og forklaring på folkemordet i 1994.

5.2 Forskerens faglighet

Den første mulige variabelen jeg vil undersøke er forskernes ulike faglighet. Denne fagligheten er enklest å lese ut ifra de ulike forskeres grad av relevant utdanning og bruk av kilder. Av de ni forskerne i mitt utvalg har åtte av disse erfaring og kunnskap fra akademiske fag, hvor statsvitenskap og historie er de disiplinene som dominerer. Til eksempel har Mahmood Mamdani, Timothy Longman og Rene Lemarchand utdanning i form av master- eller doktorgrad i enten historie eller statsvitenskap. Jared Diamond og Philip Gourevitch er de eneste som ikke har utdanningen innenfor denne type fag, hvor førstnevntes utdanning angår fysiologi, mens sistnevnte har utdanning innenfor litteratur og fiksjon.

En logisk slutning er dermed at Philip Gourevitch, uten relevant akademisk utdanning, og som journalist, dermed skriver om folkemordet i Rwanda i et skjønnlitterært snarere enn et saklitterært perspektiv. Tvert imot er inntrykket at Gourevitch, i tråd med nyhistoriske, og særskilt postkoloniale, idealer, er én av forskerne som i størst grad pløyer marken for uortodoks kildebruk, da han er en av forfatterne som i størst grad bygger sin beretning på kunnskap tilegnet gjennom muntlig historie brukt som kilde. Det er Gourevitch' utstrakte bruk av muntlige kilder som lar han fortelle de makabre historiene om hvordan antall menneskelig langs veiene ble matchet av antall hundelik, og presenterer en logisk forklaring på fenomenet; de fremstormende RPF-styrkene måtte skyte hundene som åt av likene til deres døde landsmenn. En liknende makaber historie illustreres med hvordan et av Gourevitch' intervjubjekter, en flyktende tutsi på rwandisk jord, ved å kikke opp mot himmelen kunne

vite hvilken vei han ikke skulle reise. Grunnen til dette var at der hvor massakrer hadde foregått fylte himmelen seg av flokker av fugler som åt festmåltid av døde rwandere.¹¹⁸

Jared Diamond er en annen forsker som tilsynelatende ikke har relevant utdanning innenfor disiplinene som angår Rwandas historie. Dette til tross er Jared Diamond en av populærlitteraturens mest anerkjente forskere, uttrykt med tildeling av Pulitzer-prisen i 1998 for hans arbeid med den populære *Guns, Germs and Steel* *The Fates of Human Societies*. Diamonds popularitet forklares ofte med hans nytenkning og alternative perspektiv på historien. Hans forklarende historieskriving gjør han til en av den moderne tids mest nyskapende historikere.¹¹⁹

Det er allikevel grunn til å stille spørsmålsteget ved deler av Diamonds kildegrunnlag i det analyserte forskningsarbeidet. Det er undersøkelsen til de to belgiske økonomene Andre og Plattau som utgjør hovedtyngden av Diamonds kildegrunnlag, og det er også denne undersøkelsen som brukes som bevis for å fronte Diamonds syn på den rwandiske katastrofen som et utslag av en malthusiansk utvikling. Det er grunn til å utvise skepsis til at den lokale utviklingen i én rwandisk kommune, Kanama, skal være representativt for å forklare et nasjonalt anliggende. Dette bidrar til å svekke troverdigheten til Diamonds verk som forskningsarbeid.

I denne sammenheng må det også noteres et forbehold rundt Gerard Pruniers kildegrunnlag. Med publikasjon så kort tid etter hendelsene han skriver om, har *The Rwanda Crisis* flere tilsynelatende potensielle begrensninger, særlig i forbindelse med kildebruk. For det første er de historiske hendelsene som har utspilt seg fremdeles fersk historie, og det er en rekke sider av konflikten som fremdeles ikke har sett dagens lys. Dette er en utfordring Prunier selv er seg bevisst; "It is of course extremely difficult to conclude on a matter which is still evolving and changing."¹²⁰ Sekundærlitteraturen som Prunier bygger på, hvor Jean-Pierre Chrétien og Catherine Newbury er blant forskerne som er hyppigst referert, er de alle skrevet i tiden forut for folkemordet. Dette betyr at der hvor disse forskere skildrer forholdet mellom hutuer og tutsier i Rwanda er dette gjort uten vissheten om at dette forholdet skulle kulminere i et av historiens mest grusomme folkemord. Sekundært er Prunier en flittig bruker av muntlige overleveringer som kilde. Prunier har ved sine besøk i Rwanda, først i 1992,

¹¹⁸ Gourevitch, 1998, s. 137

¹¹⁹ <http://www.forskning.no/Artikler/2005/februar/1107163524.0>

¹²⁰ Prunier, 1995, s. 345

derne i 1993 og til sist i juni 1994, den gang som et akademisk alibi for den franske militære intervensjonen *Operation Turquoise*, kommet i samtaler med rwandere som han har brukt som kilder i *The Rwanda Crisis*. Prunier kan således beskyldes for å være influert av stundens alvor i sin innhenting av muntlige kilder.

5.3 Forskerens nasjonalitet

Forskerens sosiale bakgrunn er en annen mulig variabel for å kunne forklare forskningsarbeidens særpreg. Forskerens nasjonalitet er en slik mulig variabel, forskerens uttalte trosoverbevisning er en annen.

Det overveldende flertallet av forskerne i mitt forskerutvalg har vestlig bakgrunn og nasjonalitet - kun én av disse forskerne har faktisk opphav fra et ikke-vestlig land (ugandiske Mahmood Mamdani). Dette kan presentere utfordringer i form av den typen som postkolonialismen særlig advarer mot, hvor et eurosentrisk syn og et uproporsjonelt fokus på den europeiske innflytelse i fremstillingen er et typisk kjennetegn. Overført til forskningsarbeidene i denne oppgaven er et mulig uttrykk for en slik tanke sees med vektleggingen av europeernes rolle i utviklingen mot folkemord, hvor Peter Uvins vektlegging av bistandens rolle, og Michael Manns vektlegging av demokratiseringspresset er to eksempler.

På det individuelle planet har dette kommet til uttrykk særlig med franske Gerard Prunier og måten han presenterer franskmennenes rolle i forbindelse med folkemordet. Denne beskrivelsen har karakter av å være kritisk, selvransakende og beklagende. Som franskmann beklager Prunier for måten franske myndigheter bidro til å legitimisere hutuekstremistenes drapstokt. Dette skjedde primært ved at den franske regjering anerkjente og erklærte diplomatisk støtte til den provisoriske huturegjeringen som ble etablert etter flystyrten 6. april. Sekundært foregikk dette gjennom innskyting av våpen og militær trening til *interahamwe*, og vulgært nok, gjennom innskyting av økonomiske midler som direkte ble brukt til innkjøp av macheter, mobbens foretrukne våpen under folkemordet. Paradoksalt nok stilte ikke franskmennene spørsmål med hvorfor den rwandiske regjeringen, i ukene forut for folkemordet, handlet inn hundretusenvis av dette landbruksredskapet, til tross for at dette tradisjonelt aldri har vært brukt effektivt i det rwandiske jordbruket. Dette kritiske søkelyset på den franske regjeringens rolle under folkemordet er dermed et uttrykk for franskmannen

Pruniers forbannelse og skam over eget lands inngripen og ikke-involvering.¹²¹ Med en utvidet tolkning av dette standpunktet kan dette overføres til Pruniers belgisk-kritiske standpunkt da han forklarer folkemordet primært som et uttrykk for kolonial påvirkning.

Ugandiske Mahmood Mamdani skiller seg ut blant mitt utvalg ved at han er den eneste forskeren av ikke-europeisk nasjonalitet. Dette kan til en viss grad forklare måten han fremstiller folkemordet som et europeisk produkt og den rollen han tilegner kolonitid og kolonimakt som forklaring på folkemordet. Det må allikevel tas forbehold om validiteten ved en slik tolkning. Både Gerard Prunier og Philip Gourevitch trakk samme slutning, til tross for deres vestlige avstamning. Det særskilte uttrykket for en ugandisk nasjonalitet er nok allikevel måten han vektlegger betydningen av utviklingen i Uganda i årene forut for folkemordet. Det var nemlig et bevisst press, og en betydelig finansiering, fra ugandiske myndigheter som muliggjorde at tutsihæren RPF kunne invadere Rwanda i oktober 1990, som var den første i serien av utløsende årsaker til folkemordet fire år senere.

5.4 Forskerens agenda og forskningsdesign

Forskerens uttalte agenda, og forskningsarbeidets design er to andre mulige variabler.

Årsaken til at jeg har plassert disse i samme kategori er at forskerens agenda, motiv, ofte er avslørt av hans forskningsdesign. Dette vil jeg utdype senere.

I de fleste forskningsarbeidene er forskerens agenda tydelig, enten gjennom verkets tittel, eller i verkets forord. Peter Uvins *Aiding Violence* og Michael Manns *The Dark Side of Democracy* er begge eksempler på titler som forteller hvilken faktor de vektlegger for å forklare folkemordet i Rwanda. Timothy Longmans *Christianity and Genocide in Rwanda* er mindre avslørende, annet enn at det hintes om at kirkens rolle i folkemordet vil drøftes. Det er først i bokens innledning at Longman redegjør for oppgavens agenda.

As I demonstrate in this book, contrary to the claims of their defenders, the complicity of Rwanda's Christian Churches in the 1994 genocide was profound, going well beyond the actions of a few individuals.¹²²

Gerard Pruniers *The Rwanda Crisis* og Philip Gourevitch' *We Wish to Inform You That We Will Be Killed With Our Families* er to titler som overhodet ikke er avslørende. Her må jeg inn i teksten for å finne forskerens agenda. Gerard Prunier har et uttalt formål om å finne

¹²¹ Prunier, 1995, s. 352

¹²² Longman, 2001, s. 17

svaret i historien. Philip Gourevitch skriver ingenting om dette. Det er derfor først etter en dyptgående analyse av disse tekstene at jeg har identifisert hvilken faktor forskeren vektlegger som forklaring.

Spørsmålet er dermed hvorvidt forskningsdesignet kan avsløre en skjult agenda for forfatteren. Med dette menes hvorvidt tekstens egenskaper hva gjelder struktur, lengde og kontekst kan fortelle noe om forskerens agenda. Det er i denne sammenheng dermed naturlig å foreta en vurdering av forskningsarbeidene til Jared Diamond og Michael Mann, fordi det som disse forskerne skriver om folkemordet i Rwanda bare er en case i et studie av et bestemt fenomen. Den mest åpenbare observasjonen er at dette går på bekostning av forskningsarbeidets lengde målt i antall sider. Der de andre forskningsarbeidene i denne oppgavens utvalg er på 300 sider eller mer, er både Diamonds og Manns bidrag i størrelsesorden rundt 50 sider. En vel brukt påstand er dermed at man ikke kan sammenlikne reke og hummer - og at Diamonds og Manns bidrag er av for begrenset omfang til å kunne veie tungt som forskningsarbeid. Dette er allikevel noe min tidligere drøfting rundt forskningsarbeidene skal ha avdekket; både Manns og Diamonds forskning følger en legitim bruk av kilder og empiri. Et annet forbehold å notere seg i forhold til disse to forskernes skriving om folkemordet i Rwanda er deres plassering i forhold til de øvrige tekstene i samleverkene. Hos Diamond er Rwanda ett av et titalls case som beviser hans tese om at noen samfunn selv velger å ødelegge seg selv som følge av en rovdrift av ressurser. Hos Mann er Rwanda på samme måte én av flere eksempler som viser at utviklingen av demokrati ikke alltid har positivt utfall. Valg av empiri, kilder og fremstillingen av denne forskningen er dermed antakeligvis nøye utvalgt for å kunne passe til konteksten de skrives i. Det er dermed ikke tilfeldig at disse forskerne ikke vektlegger eksempelvis den koloniale arven i sitt forskningsarbeid.

5.5 Tidsånden som variabel og kontekst

En av mine første ønsker for denne oppgaven var å studere hvorvidt det foregikk en utvikling av forklaringer på folkemordet over tid. Finnes det noen tendens som viser at ulike forklaringer har blitt vektlagt til ulike tider?

Den åpenbare utviklingstendensen er enkel å spore; trenden er at de tidligste forskningsarbeidene, *The Rwanda Crisis* (1995), *We Wish To Inform You That Tomorrow We*

Will Be Killed With Our Families (1998) og *When Victims Become Killers* (2001) vektla den koloniale arven som forklaring til hvordan folkemordet kunne skje. *Christianity and Genocide in Rwanda* (2001) kan også nevnes i samme diskusjon, da hoveddelen av kirkens implisering i folkemordet kan tilskrives deres handlinger under kolonistyret. Årsaken til at denne forklaringen synes å ha dominert den første tiden kan finnes i kildetilgangen. Det er kolonimaktens virksomhet vi først og fremst har hatt kunnskap om blant Vestens historieskrivere, hvilket er en naturlig konsekvens av at de europeiske kolonimakter var flittige dokumentører. Tilgangen på kilder om Rwandas historie skrevet på fransk var det naturlige kildetilfanget for de første som skrev om folkemordet.

Den øvrige utviklingen synes å ha foregått i retning bort fra vektlegging av kolonitiden. Med et relativt snevert utvalg av forskningsarbeider i denne oppgaven, hvor hver forklaring (med unntak av kolonitidens arv) kun er representert med én forsker vil jeg være forsiktig med å trekke noen bastante konklusjoner i forhold til utviklingen over tid bort fra det koloniale fokuset. Det kan dog virke som at man i økende grad har forlatt syn på konflikten utelukkende som et resultat av europeisk intervensjon til et større mangfold av forklaringer.

Det kan dermed synes som om det har foregått en utvikling av vektlegging av forklaring på forskningsfeltet. Jeg vil i det følgende presentere en faktor som det har vært uttalt uenighet og debatt om blant dette utvalgets forskere. Disse debattene vil demonstrere at forskningsfeltet er i stadig utvikling.

5.5.1 Demografi som forklaring - tabu eller legitim?

(..) There is of course one further added cause: overpopulation. This is still a taboo, because human beings are not supposed to be rats in a laboratory cage and Christians, Marxists, Islamic fundamentalists and World Bank experts will all tell you that overpopulation is relative and that God (or modern technology or the Shari'a) will provide. But let whoever has not at least once felt murderous in a crowded subway at rush-hour throw the first stone.¹²³

Dette skriver Gerard Prunier avslutningsvis i hans verk, *The Rwanda Crisis*. Prunier hevder at det, i hans tid (1995), var tabu å snakke om befolkningspress som mulig forklaring på hvordan folkemord kunne skje. Han hevder at han bare vet om to tilfeller hvor overbefolkning er blitt nevnt eksplisitt som årsak til det rwandiske folkemord. Den ene er geografen Jean-Pierre

¹²³ Prunier, 1995, s. 353

Raison, den andre er Mary Gore, kone til daværende amerikanske visepresident Al Gore, som sa følgende på *Cairo World Population Conference* i september 1994.

Rwanda is a tragedy and a warning. It is a warning about the way in which extremists can manipulate the fears of a population threatened by its own numbers and by its massive poverty.

Pruniers omtale av demografien som mulig årsak opptar ett avsnitt over en halv A5-side i en bok på over 350 sider. Dette var all oppmerksomheten Gerard Prunier våget å vie til betydningen av demografi og overbefolkning som forklaring på folkemordet. Årsaken til dette forklarer Prunier med at det var tabu å studere mennesker som "rotter i et laboratoriebur".

10 år senere publiserte Jared Diamond sin teori på hvordan folkemordet i Rwanda kunne skje. Diamond vektlegger den demografiske faktoren over noen annen - i hans øyne var folkemordet et resultat av en befolkning som hadde tillatt seg å vokse ut av alle proporsjoner, og når ikke matproduksjonen evnet å følge befolkningsøkningen, var den rwandiske katastrofe uunngåelig. Det er allikevel verdt å nevnte forbeholdet om at Jared Diamond var riktig nok ikke banebrytende med dette forskningsarbeidet. Den demografiske siden ved folkemordet hadde i stadig økende grad blitt gjenstand for oppmerksomhet når man forklarte folkemordet. Som observatør til en slik utvikling blir spørsmålet da nærliggende; hvorfor var det tabu å forklare folkemordet med demografi i 1995, men ikke i 2005? Det kan finnes en rekke ulike svar på dette spørsmålet. Denne observasjonen blir stadig mer forunderlig når man tar høyde for at tallenes tale var tydelige. Rwanda hadde opplevd en formidabel befolkningsvekst helt siden postkolonial tid, med særlig vekst fra 1970-tallet. At Rwanda led under sosial nød var heller ingen hemmelighet; internasjonale hjelpeorganisasjoner hadde i lengre tider engasjert nødhjelp til det som var store deler av Rwandas sultende og utmagrede befolkning.

Den mest nærliggende forklaringen på at Prunier anno 1995 ikke våget å vektlegge den demografiske faktoren kan ha en naturlig forklaring; å anklage rwandere, som nettopp hadde vært ofre for et av historiens blodigste folkemord, for å selv være skyld i folkemordet var for sterk kost for en etisk bevisst forfatter. Med publikasjon bare åtte måneder etter folkemordets slutt ville en anklage om at Rwandas egen befolkning selv var skyld i massakren av sine familie, venner og naboer, antakeligvis være for kontroversiell. Da passet det bedre å legge skylden på europeiske kolonimakter, som var et mer etisk korrekt valg av Svarteper.

En annen forklaring er den relativt sterke motstanden mot alt som smakte av Malthusianisme innenfor nyere akademia. Malthusianisme, med røtter fra slutten av 1700-tallet var beviset for et tungrodd, tilbakestående og usivilisert perspektiv for forskning. Denne motstanden ble videre næret av de samtidige anti-Malthusianske strømningene i tiden, først og fremst uttrykt gjennom Ester Boserups rake innstilling til befolkingsvekt som fremhevet dette som en forutsetning for innovasjon og teknologisk framgang snarere enn sosial retardasjon mot Ragnarok. Dette kritiske synspunktet ble attpåtil forsterket med at Marxistene hev seg på, ved å avvise befolkningsvekst som rot til samfunnsproblemer av betydning.

En siste mulig forklaring på at Diamond valgte å sette søkelyset nettopp mot demografien er aktualiteten til temaet i tiden Diamond skrev og publiserte sitt verk (2005). Wangari Maathai hadde nettopp blitt hedret for sitt arbeid med miljøvern og kvinnekamp med Nobels Fredspris, et miljøvern som innebar et fokus på den konstante trusselen om overbefolkning som truet klodens stabilitet og tilstand. Den samme Maathai har forklart konflikten i Rwanda og Burundi som en konflikt om jord; som bunner i at det er for mange mennesker om hvert fruktbare jordstykke. Tre år senere skulle Al Gore motta den samme prisen for sitt opplysningsarbeid om trussel om global oppvarming. Global oppvarming og global befolkningsvekst er tett forbundet gjennom ressursbruk- og overforbruk.

I tett tilknytning til disse faktorene er det en nærliggende tanke at Jared Diamond, som en av vår tids mest populære og leservennlige forskere, har valgt å sette fokus mot demografien av den enkle grunn at dette er et problem som er ett hett tema på samfunnsplakaten om dagene, da store deler av verdens befolkning er bevisst på og bekymrer seg for utfordringene med en eskalerende global befolkning.

Det er dermed en rekke logiske forklaringer på hvorfor Gerard Prunier i 1995 ikke "våget" å debattere demografi som en mulig årsak til folkemordet, mens Jared Diamond belyste dette i all sin prakt ti år senere. Dette er samtidig en av de mest interessante observasjonene som er gjort for denne oppgavens forskerutvalg, da den viser at fagfeltet er preget av stadig utvikling. Dette er utviklingen av befolkningspress fra tabu til agenda et tydelig eksempel på.

5.5.2 Debatt om kirkens rolle

En annen interessant debatt som har foregått, men som har vært mer eksplisitt i sin karakter, er debatten om kirkens rolle i forbindelse med folkemordet. Dette er en debatt som startet i 2001 og siden har foregått gjennom flere steg helt opp til moderne tid, og smittet over til andre relaterte tema innenfor Afrikastudier. Bakgrunnen for debatten er Mahmood Mamdani omtale av sin samtidige kollega Gerard Prunier i verket *When Victims Become Killers*: Mamdani angriper Prunier for å fare for lett med kirkens rolle i forbindelse med folkemordet i 1994:

Contrary to Gerard Prunier's contention that "the bystanders were mostly the churches", the church was a direct participant in the genocide. Rather than a passive mirror reflecting tensions, the Church was more of an epicenter radiating tensions.¹²⁴

Denne kritikken bygger seg først og fremst rundt det Mamdani oppfatter som Pruniers feige holdning til kirkens handlinger under folkemordet. I Pruniers tekst fremstilles kirken som en "bystander" - en som står og ser på at ekstremistene slakter ned rwandere for fote, uten å gjøre noe for å stoppe de inhumane handlingene. Mamdani derimot angriper kirken i krast ordlag for å selv være en aktiv aktør ved folkemordet; ofte var det prester som ledet og planla drapstoktene. Med FN-rapporter som bevis viser Mamdani hvordan "rundt et dusin av kirkens ledere faktisk drepte", mens andre ble anklaget for å lede og overvåke mobben av unge menn som slo i hjel sin landsmenn.

Men også i tilknytning til denne oppgavens problemstilling - hvordan folkemordet i 1994 kunne skje - går Mamdani lenger enn Prunier. Mens Prunier innrømmet at kirken og stat hadde en tett allianse i kolonial tid, går Mamdani skrittet lenger, og hevder at konstruksjonen av rasen Tutsi var resultatet av et samarbeid mellom kirke og stat. Men kirken spilte den primære rolle - det var kirken som var den opprinnelige etnograf for Rwanda, og det var kirken som forfattet den hamittiske hypotese. Og det var kirken som hadde oversikt over alle landets lokalsamfunn, og som dermed satt med verktøyet for å skille landets tutsier fra hutuene. Mamdani går faktisk så langt som å påstå at uten kirken, ville det aldri fantes noen raseoppfatning i Rwanda.¹²⁵ Mamdani sammenlikner kirken med en blekksprut hvis oljete tentakler glir gjennom det rwandiske samfunn på samme måte som arterier i en kropp.

Dette er bare ett av flere stikk til Prunier gjennom Mamdanis bok. Det kan nærmest virke som om Mamdani bruker Pruniers *The Rwandan Crisis* nærmest som et referanseverk

¹²⁴ Mamdani, 2001, s. 225-226

¹²⁵ Mamdani, 2001, s. 232

for å påvise misoppfatninger av Rwandas historie, for så å fremme sine egne, korrekte mottelser. Spørsmålet er da hvorfor Prunier ikke, som Mamdani, i større grad vektlegger kirkens rolle i forbindelse med folkemordet.

Årsaken til Pruniers "feighet" kan være mange. Svaret finnes sannsynligvis i det faktum at *The Rwanda Crisis* ble publisert kun åtte måneder etter folkemordets slutt. Antakeligvis er det ikke feighet i ordets rette forstand som er hovedmotivet for å fare så lett med kirken som han gjør - men like fullt kan det være et ønske om å ikke utfordre en sterk institusjon og aktør på den globale arena som ligger bak. Med en offentlig kirkelig holdning om ikke-ansvar for folkemordet, representert gjennom Pave Johannes B III uttalelse 14. mars 1996, ville Prunier ha helt bensin på bålet ved å implisere kirkens rolle kraftigere. Relatert til dette kan det også være en mulighet at Gerard Prunier, med publikasjon kun åtte måneder etter grusomhetene, ikke ønsket å stille spørsmål ved den mest sentrale institusjonen ved rwandisk samfunnsliv. I en tid hvor sjokket over et av historiens mest grusomme folkemord ennå ikke hadde lagt seg ville det være både uklokt og uetisk å angripe en av ofrenes kjæreste institusjon. En siste forklaring er den åpenbare muligheten for at Prunier (og allmennheten), så kort tid etter folkemordet, ennå ikke hadde fått oversikt over og erfart kirkens engasjement før og under folkemordet. Åtte måneder senere innebærer et begrenset tidsrom for datainnsamling, og dette må ha hatt betydning først og fremst for mengden kildegrunnlag han har klart å fremskaffe, hvor en nærliggende antakelse er at den katolske kirkes rolle var en av sidene ved folkemordet som fikk mindre fokus.

5.6 Andre debatter

Foruten disse er det også andre tilfeller av debatt rundt de ulike forklaringene til folkemordet i Rwanda i 1994. Disse følger dog ikke en tidsutvikling, slik Kritikken av bruken av Malthusianisme er en slik debatt, slik den ble kort redegjort for i tilknytning til utviklingen av vetkleggingen av demografi hos Prunier og Diamond. En annen livlig debatt foregår rundt validiteten av den psykososiale biten av forklaringene - at folkemordet i Rwanda kunne skje fordi rwandere flest fulgte et ideal om ubetinget lydighet - har vært et debattpunkt på fagfeltet. Av forskerne i mitt utvalg er det særlig Timothy Longman, delvis Philip Gourevitch, som fronter et slikt syn om at det rwandiske folk var ikke-dugende som kalkulerende individer og blindt fulgte autoritetenes pålegg og anbefalinger. Michael Mann, i lag med Mahmood Mamdani, er skeptiske til det de kaller en generalisering og primitivisering av det rwandiske folk. Å skildre rwandere flest som så lydige og autoritetstro som enkelte påpeker vil degradere

disse menneskene fra kalkulerende individ til mekaniske, kollektivt handlende vesen. Et slikt bilde passer ikke overens med det faktum at det rwandiske folk - i de umiddelbare årene forut for folkemord, viste alt annet enn autoritetstrofasthet og lydighet da de i stadig økende grad unnlot å møte til *ubuhake* (dugnad) og også bevisst saboterte deres avlinger ved å kutte ned kaffetrær i protest mot den rwandiske regjeringens økonomiske innstramninger og stadig flere pålegg. vill. - et obeying folkeslag.

5.7 Oppsummering

Vi har dermed sett hvordan ulike egenskaper hos de ulike forskere og forskningsarbeid har gitt utslag i ulik fremstilling av folkemordet i 1994. Disse variablene er identifisert som faglighet, forskerens sosiale bakgrunn, forskerens agenda og forskningsarbeidets design, og har alle ført til at ulike forskere har produsert ulikt forskningsresultat. Den tydeligste variabelen er allikevel tidsånden. Det er med tiden som kontekst at forklaringene på folkemordet i 1994 har opplevd sin største utvikling. Dette kommer særlig til uttrykk gjennom debattene på feltet, hvor særlig den ulike vektleggingen av demografi som forklaringsverktøy og graden av kirkens implisering i folkemordet bærer preg av å være farget tiden forskningsarbeidene er skrevet i. Sistnevnte debatt mellom Prunier og Mamdani har foregått helt opp til moderne tid, til å også omfatte andre emner enn det rwandiske folkemordet. Den siste debatten, tidfestet til 2007, handlet om uenigheter rundt beskrivelsene av de potensielle folkemordene i Darfur, Sudan og Kongo-Kinshasa.¹²⁶ Aktualiteten til disse forskerne er dermed relevante helt opp til i dag.

6 En kategorisering av forskningsfeltet

Det foregående kapittelet gav inntrykket av at fagfeltet er sprikende og preget av liten grad av enighet. Med seks ulike forklaringer innenfor et utvalg på ni forskningsarbeid er det fristende å erklære fagfeltet for å være usynkront og udefinert, preget av uenighet, mangel på skoletradisjon og lite samarbeidsvilje. Det kan dermed være formålstjenlig med en kategorisering av fagfeltet. Denne kategoriseringen vil ta sikte på å plassere de ulike forskere innenfor ulike klasser, hvor forskere blir plassert innenfor en klasse basert på likhetstrekkene ved deres forklaring på folkemordet i 1994.

¹²⁶ <http://humanprovince.wordpress.com/2007/03/29/prunier-responds-to-mamdani/>

6.1 Tidligere forsøk på kategorisering

Forsøk på kategorisering av forklaringene på folkemordet i Rwanda i 1994 har tidligere vært gjennomført. Helen Hintjens har med artikkelen "Explaining the 1994 Genocide in Rwanda" i tidsskriftet *The Journal of Modern African Studies* forsøkt dette. Hennes kategorisering bygger riktignok naturligvis på et annet utvalg av forskningsarbeid enn min oppgave gjør. Dette har sin åpenbare forklaring i det faktum at hennes verk er fra 1999. Det er allikevel interessant å studere dette arbeidet nærmere før jeg presenterer mitt eget forslag til kategorisering.

Hintjens' utvalg består av forskningsarbeid skrevet i tidsrommet 1995-1998. Blant disse er antakeligvis Gerard Pruniers *The Rwandan Crisis*, Jean-Pierre Chretien's *Les Medias du Genocide* og Filip Reyntjens *Trois jours qui ont fait basculer l'histoire*, alle publisert i 1995, er de mest kjente navnene. Med det Hintjens kaller "an initial review of the available literature on genocide in Rwanda" identifiserer hun tre typer, eller kategorier av forklaringer, som går igjen.¹²⁷ Den første typen er de forklaringene som fokuserer på ekstern innflytelse, både kolonial og neokolonial.¹²⁸ Innenfor denne typen forklaringer plasserer hun forklaringer som fremhever den koloniale arven, et syn Gerard Prunier er en uttalt talsmann for.

Den andre kategorien forklaringer Hintjens fremmer er fokuset på interne årsaker, hvilket inkluderer demografiske faktorer og "etniske" konflikter. Hintjens fokus på dette området er uten tvil rettet mot den "etniske" konflikten og de sosiale skillene som dette førte med seg. Et syn Hintjens trekker inn her er utviklingen av demokratiet.¹²⁹ Verdt å merke seg er det at det vies liten plass til befolkningspress som årsak til folkemordet under denne kategorien. Dette kan igjen ha sammenheng med det faktum at hennes verk er skrevet i 1999, og bygger på forskningsarbeid fra årene 1994 til 1998, og sett i sammenheng med den tidligere debatten om Gerard Pruniers erklæring av demografiske faktorer som betente forklaringsverktøy, vært et tabubelagt emne.

Den tredje typen forklaring er det psykososiale aspektet ved folkemordet. Med dette mener spesielt den mekaniske og ukritiske lydigheten som rwandere ble hevdet å ha til autoriteter, både verdslige og geistlige. En forsker som fremhever dette som forklaring på folkemordet er Filip Reyntjens. Han vektlegger den rwandiske stats ekstreme grad av politisk og sosial kontroll - og det rwandiske folks hierarkiske avhengighetsforhold til statlige og

¹²⁷ Hintjens, 1999, s. 243

¹²⁸ Hintjens, 1999, s. 243

¹²⁹ Hintjens, 1999, s. 259, 261

sosiale institusjoner.¹³⁰ Overført til mitt forskningsutvalg er det særlig Timothy Longman som i størst grad er en representant for denne typen forklaring med måten han kritiserer den katolske kirke for å være hovedårsaken til en lydighetskultur som skulle få katastrofale følger når de etniske spenningene nådde kokepunktet i tiden forut for og under folkemordet.

Jeg kunne valgt å legge Hintjens kategorisering til grunn for ordningen av mitt eget utvalg av forskningsarbeider. Hennes kategoriseringsverktøy kan virke både logisk og fornuftig. Allikevel velger jeg å pløye marken på ny ved å presentere mitt eget forslag til kategorisering på fagfeltet. Årsakene til dette er mange, men den mest åpenbare er det faktum at jeg har lagt til grunn andre forskningsarbeider enn det Hintjens har. Videre er tidsaspektet av primær betydning. Hintjens kategorisering ble utarbeidet i 1999, da fagfeltet var knappe 5 år gammelt - min kategorisering er rykende fersk og er foretatt i 2014 - i 20-årsjubileumet for fagfeltet. Med en differanse på 15 år er det ikke til å unngå å bemerke at konteksten rundt analyseprosessen er ulik for våre to tilfeller. Kutymen og forskningsetikk er ulik, så er også forskningsmetode og teorilære. Mest åpenbart er nok allikevel det faktum at vi i 2014 har en betydelig større mengde forskningsmateriale enn det Hintjens hadde for 15 år siden - siden den gang er stadig ny informasjon og sannheter om folkemordet funnet veien til litteraturen, da først og fremst gjennom bruk av stadig nye muntlige kilder, men også på grunn av at flere av folkemordets aktører nå er sporet opp og stilt til veggs for forbrytelsene de har gjort. Dette har alene gitt tonnevis med nytt forskningsmateriale til bruk i denne oppgaven.

6.2 Mulige valg av kategoriseringsverktøy

Det er mange potensielle kategoriseringer som kunne vært gjennomført for mitt utvalg av forskningsarbeider. En av de første tankene var å dele inn de ulike forskningsarbeidene og forklaringene etter kategoriene "indre-" og "ytre forklaringer". I så måte ville for eksempel Jared Diamonds idé om demografi og befolkningspress som forklaring på folkemordet vært en slik "indre" faktor, da den massive befolkningsøkningen i hovedsak var et fenomen som foregikk innenfor Rwandas egne grenser. I motsatt fall ville Gerard Pruniers teori om den koloniale påvirkning vært et eksempel på en "ytre" faktor, da forklaringskraften bak folkemordet tillegges en ytre aktør som kolonimaktene skulle utgjøre. Rene Lemarchands teori om regional utvikling ville tilhørt en mellomstilling; her forklares folkemordet som et

¹³⁰ Hintjens, 1999, s. 271-272

resultat av vekselvis påvirkning mellom nabolandene Rwanda og Burundis indre anliggende. Årsaken til at jeg ikke har valgt disse som rettlede for min oppgavetekst er delvis at jeg ikke finner de passende for mitt utvalg av forskningsarbeid, først og fremst fordi det er flere verk som ville handlet i en mellomstilling uten distinktive nok fellestrekk til at de vil kunne utgjøre en samlet kategori. Delvis har dette sammenheng med min uttalte intensjon om å plassere forskningsarbeidene i et større historiografisk perspektiv ved å forsøke å bruke postkolonial teori som kategoriseringsverktøy.

6.3 Postkolonial teori som kategoriseringsverktøy

Bakgrunnen for tanken om å forsøke å kategorisere forskningsarbeidene i tråd med postkolonial teori er observasjonen om at det tilsynelatende har foregått en utvikling i vektlegging av forklaring over tid; fra et fokus på kolonitiden til et fokus på mer kompliserte årsaksforklaringer. Dette er illustrert ved at de fleste av de tidligste forskningsarbeidene i mitt utvalg, slik som *The Rwanda Crisis* (1995), *We Wish to Inform ..* (1998) og *When Victims Become Killers* (2001) alle har vektlagt kolonitiden for å forklare folkemordet. Siden har fokuset skjøvet seg vekk fra kolonitid, til mer stringente forklaringer slik som Michael Manns *The Dark Side of Democracy* (2005) fokuserer på utviklingen av demokrati som forklaring, mens Rene Lemarchands *Regional Ethics ..* fokuserer på den regionale dynamikken som forklaring. Spørsmålet er dermed hvorvidt, i hvor stor grad og på hvilken måte disse forskningsarbeidene er et uttrykk for postkolonial tenkning eller ikke. For å vurdere dette har jeg vurdert de enkelte forskningsarbeidene opp mot de typiske kjennetegnene for postkolonialisme som ble presentert i denne oppgavens teorikapittel.

Gerard Pruniers *The Rwanda Crisis*, Philip Gourevitch' *We Wish To..* og Mahmood Mamdanis *When Victims ..* er de forskningsarbeidene ved første øyekast fremstår som protagonister for et postkolonialt syn. Årsaken til dette er at disse tre, i vekslende, men like fullt i relativt stor grad, vektlegger den koloniale arven som forklaring på folkemordet. Disse forskerne plasserer seg dermed i kjernen for postkolonial teoretisk skriving hvor et av de fremste kjennetegnene er fokuset på spenningen mellom Vesten og den tredje verden. Ved å forklare folkemordet i Rwanda i 1994 som et direkte resultat og ettervirkning av 60 år med kolonistyre treffer de postkolonialismen på kornet ved å hevde at, selv et halvt århundre etter at kolonistyret er avviklet, lider kolonilandet fremdeles av kolonitidens sørgelige misforvaltning. Også Timothy Longmans *Christianity and Genocide in Rwanda* kan plasseres i denne båsen; Longman forklarer folkemordet i Rwanda i 1994 med at kirken har spilt en

betydelig, og ikke minst aktiv, rolle i utviklingen mot folkemord. Dette spenningsforholdet blir forsterket ved at Longman går langt i å antyde at det er den vestlige kristne kirke som institusjon som står med ansvaret, og ikke de rwandiske kristne kirkene på nasjonalt nivå, eller disse kirkenes representanter på lokalt nivå. Longman legger dermed, i likhet med de som vektlegger den koloniale arv, vekt på å vise hvordan forholdet mellom Vesten, vestlige institusjoner og Rwanda i siste instans skulle føre til folkemord, en tanke som er fullt i tråd med den postkoloniale teori.

Innenfor samme klasse kan man plassere Peter Uvins *Aiding Violence* (1998). Uvin skildrer, i likhet med sine forgjengere, hvordan forholdet mellom Vesten og Rwanda bidrar til å føre landet ut i folkemordet. Men der Uvins forgjengere konsentrere seg om den koloniale historien som forklaring, er Uvins fokus på Rwandas samhandling med vestlige land og bistandsorganisasjoner i nyere tid på sent 80- og 90-tallet. Uvin skildrer like fullt hvordan bistandsorganisasjonenes og europeiske staters giverlyst førte postkoloniale Rwanda ut i en tilstand av totalt avhengighet av stadige bistandsinnskudd, og bistandspenger som, fremfor å hjelpe en befolkning under økologiske kriseforhold, snarere bidro til å øke korrupsjonen og forskjellene mellom fattig og rik i Rwanda. Uvins syn er dermed et godt eksempel på den postkoloniale tanken om at kolonitiden aldri har tatt slutt, og at den tredje verden fremdeles befinner seg i en underlegen posisjon og i et uavhengighetsforhold til vestlige industriland.

Rene Lemarchand og Jared Diamond står i motsatt fall ikke i stil med postkolonial teori. Disse forskerne bruker liten plass til å beskrive forhold og spenning mellom Vesten og den tredje verden i sine verk, henholdsvis *National and Ethnic Conflict in the 21st Century* (2009) og *Malthus i Afrika* (2005). Forholdet mellom Vesten og Rwanda som forklaring på folkemordet spiller i så måte en, i beste fall, en sekundær rolle. Diamond nevner i en bisetning hvordan den koloniale arven fungerte som en forutsetning for at befolkningspress skulle få så katastrofale konsekvenser som det gjorde, mens Lemarchand nevner den koloniale påvirkning som grunnlaget for at forholdet mellom landets to folkeslag skulle utvikle seg til katastrofe. Men nærmest i samme åndedrag degraderer Lemarchand samtidig kolonistyrets direkte kobling til denne spenningsutviklingen, da han viser til den speilvendte utviklingen i Burundi og Rwanda hva gjelder hvilken folkegruppe som ble sittende med makten etter avhengighet, og graden av sosial mobilitet i de to samfunnene. Lemarchand impliserer dermed at kolonimakten spilte en mindre rolle i utviklingen rasemotsetninger mellom hutuer og tutsier i Rwanda. Både Lemarchand og Diamond vektlegger andre faktorer enn forholdet mellom

Vesten og tredje verden som forklaring på folkemordet i Rwanda, og skriver følgelig, på dette punktet, ikke i tråd med postkolonial teori.

I en mellomstilling finner vi Michael Manns *The Dark Side of Democracy*. Michael Mann spiller på den stadige utviklingen av demokrati som forklaring på hvordan folkemordet kunne skje. En del av denne utviklingen skjedde som en konsekvens av at et internasjonalt samfunn av uavhengige stater og bistandsorganisasjoner stilte krav til den rwandiske regjering om å gi demokratiseringsinnrømmelser. Virkemidlene for å presse frem dette var blant annet å holde tilbake sårt tiltrente bistandspenger. For et land som i tiden var sterkt berørt av kaffekrise og økologiske utfordringer gav dette katastrofale konsekvenser. Michael Mann bringer dermed inn et element av spenning mellom Vesten og Rwanda for å forklare folkemordet; delvis kan utviklingen av demokrati, som i sin tur var en av forutsetningene for at folkemord kunne finne sted, forklares med det internasjonale samfunns engasjement i Rwanda. Michael Mann nevner, dog nærmest i en bisetning, også en annen pressfaktor for demokratisering; det rwandiske folk. En forsmådd tutsiminoritet og en stadig svekket hutumajoritet så stadig ulempene ved å la hele statsmakten ligge i hendene til et lite knippe nordlige hutuer, *akazu*, for deres frie forvaltning. Det var derfor også et betydelig folkelig krav som lå til grunn for demokratiseringsprosessene tidlig på 1990-tallet. Michael Mann fremhever attpåtil *akazus* maktpolitiske spill som en direkte årsak til folkemordet, og kan dermed påstå å kun delvis skrive i en postkolonial tradisjon da han kun delvis forklarer folkemordet som et resultat av en spenning mellom Vesten og Rwanda.

For people in the west, postcolonialism amounts to nothing less than a world turned upside-down. It looks at and experiences the world from below rather than from above. Its eyes, ears, and mouth are those of the Ethiopian woman farmer, not the diplomat or the CEO.¹³¹

Det andre punktet til debatt gjelder fremstilling av afrikaneren i historien. Spørsmålet dreier seg dermed om hvorvidt rwandere i disse forskningsarbeidene blir framstilt som et handlende subjekt som fremskaffer endring eller et passivt objekt som utsettes for endring påført av andre. Rene Lemarchands *National and Ethnic Conflict in the 21st Century* presenterer kanskje det tydeligste eksempelet på et tilfelle hvor rwanderen spiller hovedrollen i fortellingen om folkemordet. Her forklares folkemordet nærmest utelukkende som et resultat av et forhold av gjensidig påvirkning og samvirke mellom de to naboene i Rwanda og Burundi, hvor uroligheter, drap og massakrer, på både sivile og politikere i det ene landet gir

¹³¹ Young, 2003, s. 114

umiddelbare ringvirkninger i form av uroligheter i det andre. Lemarchand anlegger dermed et regionalt-nasjonalt perspektiv i sin fortelling om folkemordet i Rwanda, hvor den rwandiske og burundiske befolkning spiller hovedrollen.

I samme stil skriver også Jared Diamond, som studerer folkemordet i Rwanda i et nasjonalt perspektiv. Her er det befolkningsvekst som er fokus - riktignok påvirket av ytre påvirkninger som jordbruksteknologi, medisin og kunnskap - men like fullt et resultat av forhold som kan krediteres den rwandiske befolkningen. Både Lemarchand og Diamond kan dermed sies å skrive i en tradisjon som passer som hånd i hanske med den postkoloniale vektleggingen av afrikaneren.

På motsatt side plasserer kolonistene Prunier, Mamdani og Gourevitch seg. Deres fokus på den koloniale påvirkningen som forklaring til folkemordet i 1994 neglisjerer *afrikanerens* rolle. Hos disse forskerne er det kolonimakten som får rollen som aktør; det er kolonimakten som er drivkraften bak utviklingen og endringen som skulle ende med folkemord i 1994. På denne måten blir rwanderen plassert som et passivt objekt hvor de fremstilles nærmest som et ikke-handlende offer for kolonimaktens eksperiment med vekselvis favorisering av det rwandiske folk. Bildet er riktignok mer nyansert enn som så; de tre forskerne vier alle tid til å skildre hvordan først tutsibefolkningen, dernest hutubefolkningen, aktivt bidro til utviklingen ved å forvalte den makten som ble distribuert til de av kolonimyndighetene. Det er allikevel fremstilt som at kolonimakten handler først - rwanderen agerer først og fremst som en reaksjon på kolonimaktens initiativ. Et eksempel på dette ser vi med hvordan det var kolonimaktens ideologiske misoppfatning om rase og raseopphav som lå bak at tutsiene fikk nærmest monopol på politisk og sosial makt i Rwanda under kolonitiden. Samtidig var det, blant annet motivert av de nye sosialdemokratiske tankene, kolonimakten som la til rette for at hutuene skulle kunne monopolisere makten ved uavhengighetserklæringen i 1962. Hutuene var de rette til å styre fordi disse hadde ideologisk legitimitet som majoritet og de opprinnelig innfødte i Rwanda.

Det siste punktet til drøfting er bruken av muntlige overleveringer som kilde til historien. Som ved nærmest all afrikansk historie for øvrig, enten den er skrevet med eller uten elementer fra postkolonial teori, spiller bruken av muntlige kilder en rolle. Dette gjelder også for forskningsarbeidene i mitt utvalg, men bruken av muntlige kilder varierer. Da det er vanskelig å tolke dette ut i fra litteraturlistene, er det først og fremst det som eksplisitt uttales i forskernes tekster som kan avgjøre i hvor stor grad de har benyttet muntlige kilder.

Den foregående drøftingen viser dermed en usammenheng i den postkoloniale trenden blant forskerne i mitt utvalg. Der et knippe forskere synes å passe i lag med postkolonial tenkning ved det ene punktet, er de ikke à jour ved det andre. Faktisk kan det synes som om det ene kriteriet utelukker det andre; der hvor noen forskere, deriblant Prunier og Mamdani, skriver i tråd med postkolonial tenkning hvor de vektlegger spenningen mellom Vesten og den tredje verden, er de samtidig ikke i tråd med postkolonial tenkning da de fremstiller rwanderen som et passivt objekt og et offer for kolonimaktenes handlinger. I motsatt fall ser man at de forskere som, i tråd med postkolonial tenkning, plasserer afrikaneren i sentrum av fortellingen, som handlende subjekt, ikke vektlegger spenningen mellom kolonimakt og den koloniserte. Dette inkluderer Lemarchand og Diamond. Det eneste som synes å være et felles trekk for samtlige av dette utvalget av forskere er at de alle, i større eller mindre grad, benytter muntlige overleveringer som kilde til historien og den tilhørende argumentasjonen. Mangelen på noen tydelige, ensartede protagonister for postkolonial teori har sin naturlige forklaring i den tidligere debatterte tvetydigheten i definisjonen av begrepet. Dette er en observasjon som også støttes opp av John Tosh. I sin avsluttende bemerkning rundt postkolonial teori i *The Pursuit of History* hevder han at historieskrivere sjelden er fullt ut hardbarkede postkolonialister hvor postkolonial teori gjennomsyrrer alt de skriver:

Working historians for the most part shrink from the full implications of postcolonial (..) theory. The influence of (..) postcolonialism on historical scholarship is to be measured not in theoretical virtuosity, but in the way that they have projected new and illuminating perspectives into the scholarly arena.¹³²

Et logisk resonnement med grunnlag i denne observasjonen er at dette kan være uttrykk for en utvikling av det postkoloniale fagfeltet. Dette bygger på det faktum at den første fasen av postkolonialisme vektla spenningsforholdet mellom tidligere koloni og tidligere kolonisert (Vesten og den tredje verden). Fra 1980-tallet og med den senere sammensmeltingen av *The Subaltern Group* og postkolonial teori endret dette seg. Det nye primære fokuset ble nå å plassere afrikaneren som subjekt.

6.4 To kategorier forklaringer

Det kan dermed synes som om mitt utvalg av forskningsarbeider kan representere to forskjellige faser av postkolonial tenkning. Den ene fasen, som vektlegger spenningsforholdet

¹³² Tosh, 2010, s. 298

mellom koloni og kolonisert, Vesten og den tredje verden, representerer et perspektiv som var typisk for den første postkoloniale tenkning. De tydeligste advokater for dette synet er, blant mitt utvalg, Gerard Pruniers *The Rwanda Crisis*, Philip Gourevitch *We Wish to Inform You...*, Mahmood Mamdanis *When Victims Become...*, Timothy Longmans *Christianity and Church in Rwanda* og Peter Uvins *Aiding Violence*. Også Michael Manns *The Dark Side of Democracy* kan plasseres blant dette ensemblet, selv om han på mange måter plasserer seg i en mellomstilling, slik det har blitt drøftet tidligere. Den andre fasen, som plasserer rwanderen som handlende subjekt i fortellingen om folkemordet i Rwanda, representerer et syn som var typisk for 1980-tallets ble *The Subaltern Studies Group*. Den fremste advokaten for et slikt syn er Rene Lemarchand i hans *National and Ethnic Conflict in the 21st Century*, men også Jared Diamonds *Malthus i Afrika* må plasseres innenfor denne kategorien.

Disse to fasene kan plassere forskningsarbeidene i mitt utvalg i to kategorier, eller leire: én for tidlig postkolonial tenkning, en annen for senere postkolonial tenkning. En slik kategorisering kan underbygges av flere argument. For det første er det et visst sammenfall i tid med når disse forskningsarbeidene er gitt ut, og i hvilken kategori de ulike forskningsarbeidene kan plasseres. Forskningsarbeidene til representanter fra den første kategorien er skrevet i tidsrommet 1995-2005, hvor det siste verket, *The Dark Side of Democracy*, skrevet i 2005, på mange måter kan forsvares å være plassert i en mellomstilling. Forskningsarbeidene i den andre kategorien er skrevet i tidsrommet 2005-2009. Det kan dermed, med forbehold om at denne observasjonen også kan være et resultat av tilfeldigheter, synes som om det har foregått en utvikling på forskningsfeltet som følger utviklingen fra tidlig postkolonial tenkning til en senere postkolonial tenkning, hvor den første perioden representerer en tidlig form for postkolonialisme, mens den andre perioden representerer en senere form for postkolonialisme, i tråd med *The Subaltern Studies Group*. For det andre passer en slik inndeling og kategorisering i lag med den postkoloniale teoris tvetydighet og tilstand av stadig utvikling. Disse to "leirene" av tidlig og sen postkolonial tenkning kan være et uttrykk for framveksten av tankene og perspektivene til *The Subaltern Studies Group*, hvor det som i det store og det hele skiller denne gruppen fra opprinnelig postkolonial tenkning er deres ubestridte fokus på den undertrykte som subjekt i fortellingen. Til sist passer denne observasjonen også i lag med debatten som har foregått på det historiografiske fagfeltet for postkolonialismen. Bruken av begrepet postkolonialisme, og med det et fokus på kolonitidens forklarende kraft, har møtt kritikk blant samtidige forskere. Denne kritikken går ut på at man kritiserer postkolonial tenkning for å være låst i et "Vesten - tredje verden"-perspektiv. I

kritikernes øyne er postkolonial tenkning dermed bare et annet uttrykk for, og et penere navn for, en eurosentrisme som fremdeles ligger latent i mye av dagens historieskriving.¹³³

Tekstene som tilhører kategorien for "senere postkolonial tenkning" kan dermed tolkes som å være en del av denne reaksjonen.

6.5 Oppsummering

Denne kategoriseringsprosessen viser at postkolonial teori har influert forskningsfeltet for folkemordet i Rwanda i stor grad. I mitt utvalg viser samtlige forfattere at de bærer i seg elementer av postkolonial tenkning, uten at noen av disse forskerne kan erklæres for å være rendyrkede postkolonialister. Like fullt er det postkoloniale særtrekkene så tydelige at de kan brukes til å dele forskerne og deres forskningsarbeid inn i to separate grupper; den første gruppen representerer en tidlig fase av postkolonial tenkning; her er det primære formålet å vise hvordan kolonitiden har bidratt til å underutvikle kolonistaten; både i et historisk og i et kontemporært perspektiv. Dette viser de ved å forklare folkemordet ut i fra et internasjonalt perspektiv, med aktører primært fra den vestlige, europeiske arena. Den andre gruppen representerer en senere fase av postkolonial tenkning, hvor de anlegger et fokus i tråd med tankene til Ranajit Guha og hans *The Subaltern Group*. Disse forskerne fokuserer på å plassere afrikaneren, og ikke europeeren, i sentrum av fortellingen om folkemordet i 1994. Dette viser de blant annet ved å anlegge et nasjonalt eller afrikansk regionalt perspektiv på sin forklaring.

8 Avslutning

8.1 Oppsummering

Det er i skrivende stund ganske nøyaktig 20 år siden et passasjerfly ble truffet av en bakkebåren rakett og styrtet over Kigali. Flystyrten erklærte startskuddet for historiens mest

¹³³ Young, Postcolonial remains SJEKK KILDE

blodige og effektive folkemord, et folkemord som, i media og allmennhetens oppfatning, tradisjonelt har vært forklart som et utbrudd av eldgammelt hat mellom to rivaliserende afrikanske stammer.

Den oppgaven viser at dette fordomsfulle bildet ikke er representativt. Folkemordet i Rwanda er altfor komplisert til å kunne forklares som en konflikt mellom to afrikanske stammer. Faktisk er en slik framstilling av konflikten direkte feil, da hutuer og tutsier verken er, eller har noensinne vært, *stammer* i ordets rette forstand. Hutu og tutsi startet som mobile, sosiale begrep i prekolonial tid, for deretter å bli misforstått som rasebegrep med kolonistenes inntog. Denne feiltolkningen er en av forutsetningene for at Rwanda ble kastet ut i folkemord i april 1994.

Kolonimaktens rolle i utviklingen av spenninger mellom hutuer og tutsier er en av de elementære forutsetningene for å forstå folkemordet. Kolonistenes misoppfatning og "rasifisering" av de eksisterende sosiale kategoriene hutu og tutsi skulle legge grunnlaget for en diskriminering og vekslende favorisering av de to gruppene gjennom de neste 100 årene, både innen politisk administrasjon, kirke og utdanning. Gerard Prunier, Philip Gourevitch og Mahmood Mamdani er de forskerne som i størst grad vektlegger dette perspektivet for å forklare folkemordet.

Timothy Longman operer i samme tidssfære. Også her er konstruksjonen av etnisk spenning mellom hutuer og tutsier sentralt. Kirkens bidrag i denne utviklingen er uttrykt ved dens sterke stilling i det rwandiske samfunnet gjorde at kirkens preken om disse genetisk forankrede forskjellene mellom landets to primære folkegrupper ble sterkt forankret i den rwandiske befolkningens etniske, sosiale og politiske bevissthet.

Peter Uvin og Michael Mann presenterer forklaringer som vektlegger betydningen av Vestens engasjement i Rwanda. Uvin forklarer folkemordet som et resultat av den tette avhengigheten som den rwandiske stat hadde av vestlige bistandspenger. I Uvins fremstilling er måten disse bistandspengene la forutsetningene for korrupsjon og større forskjeller mellom fattig og rik i den rwandiske stat trukket frem som forklaringen på hvordan det rwandiske folk kunne tillate seg å kaste landet ut i et folkemord som er uten sammenlikning hva angår den folkelige deltakelsen. Michael Mann bygger sin forklaring innen samme aktørperspektiv; i hans fremstilling kan folkemordet forklares som en bivirkning av stadig økende demokratisering. Der 1990-tallet så et stadig økende press fra internasjonale stater og aktører om økende demokratisering og liberalisering av det rwandiske statssystemet, førte dette

Rwanda ut på stadig mer vaklende grunn. Landets tidligere stabile politiske situasjon ble rokket ved av demokratiske reformer som førte med seg flerpartisystem og økende radikaliserings, både blant den politiske opinionen, opposisjonspartiene og det statsbærende partiet, MRND. Resultatet ble at landets politiske elite, *akazu*, presset opp i et hjørne av en demokratiseringstendens som gjorde at de stod i fare for å miste makten, handlet i desperasjon og igangsatte en kynisk plan for å beholde makten, en plan som innebar utslettelse av sine utfordrere til sosial og politisk makt - tutsiene.

I opposisjon til dette internasjonale aktørperspektivet stiller Jared Diamond seg. Han tar i bruk en velkjent teoretisk tilnærming i malthusianismen for å forklare hvordan folkemordet i Rwanda i 1994 kunne skje. I sin fremstilling anlegger Diamond et, i utgangspunktet, lokalt perspektiv for å forklare folkemordet, der han forklarer folkemordet som et resultat av at Rwanda hadde viklet seg inn i en ond spiral av massiv befolkningsøkning, en matvareproduksjon som ikke holdt tritt, i kombinasjon med økende sosial nød og uro. Påskuddet "den enes død, den andres brød" var drivkraften bak at en så stor del av den rwandiske sivilbefolkningen faktisk deltok i nedslaktningen når ilden først var tent med flystyrten 6. april.

Rene Lemarchand står bak et alternativt perspektiv for å forklare folkemordet i 1994, der han vektlegger den regionale dynamikken i sentral-Afrika, og da spesielt forholdet mellom Rwanda og nabolandet og tvillingstaten Burundi. Lemarchand viser med dette hvordan de to tvillinglandene gjennom tiden etter selvstendighet opplevde vekselvise kriser og massakrer som gjensidig påvirket hverandre. Med dette viser Lemarchand hvordan politisk og sosial uro blant befolkningen i det ene landet nærmest umiddelbart skjøv nabolandet ut i nærmest identiske katastrofe, som kunne likne på gjensidige represalier. Lemarchand viser dermed hvordan Rwanda-Burundi i postkolonial tid var preget av individuelle kriser for de to landene, som hadde regionale årsaker og ringvirkninger og som i siste instans kulminerte med folkemordet i Rwanda i 1994.

Denne oppgavens analyse viser at ulike forskere fremstiller og forklarer folkemordet i Rwanda på ulikt vis. Av åtte analyserte forskningsarbeid har jeg identifisert seks ulike forklaringer og forutsetninger for folkemordet. Hvert forskningsarbeid vektlegger disse forutsetningene ulikt. Noen forskningsarbeid nevner alle forutsetningene, men fremhever én fremfor andre. Andre forskningsarbeid fokuserer nærmest utelukkende på én forklaring, uten å vie særlig tid til å drøfte de andre. Grunnen til at folkemordet forklares ulikt i de forskjellige

forskningsarbeidene har mange mulige forklaringer. Én av disse variablene er forskerens faglighet, representert gjennom hans grad av utdanning og hans kildebruk. Andre variabler er forskerens agenda og valg av forskningsdesign. At Jared Diamond fremstiller folkemordet i Rwanda som et resultat av en massiv befolkningsøkning har sammenheng med at denne forskningsartikkelen utgjør en del av et større verk som omhandler hvordan sivilisasjoners ressursmisbruk fører til selv-utslettelse. Kilder og empiri er følgelig nøye utvalgt for å passe forskerens agenda.

Dette mangfoldet av forklaringer er samtidig et uttrykk for et forskningsfelt som har gjennomgått en utvikling. Ulike forklaringer har vært vektlagt til ulike tider. Der de tidligste forskningsarbeidene vektla kolonitid, hvor både belgiske kolonimakter og den kristne kirke spilte en dominerende rolle, har utviklingen etter dette beveget seg i retning av et mer mangfold i forklaringene. Vektleggingen av utviklingen av demokrati og den regionale dynamikken i området rundt Victoriasjøen er uttrykk for denne utviklingen.

Disse forskningsarbeidene og forklaringene kan også sees i et større historiografisk perspektiv. Postkolonial teori har spilt en betydelig rolle i den moderne historieskriving, også for denne oppgavens utvalg. Den postkoloniale teoris påvirkning kommer klarest til uttrykk i forskningsarbeidenes kildebruk, hvor bruken av muntlige kilder har en betydelig plass hos samtlige forskningsarbeid. Også her er det ulikheter; *We Wish To Inform You That Tomorrow We Will Be Killed With Our Families* er det forskningsarbeidet som i størst grad benytter seg av muntlige overleveringer som kilde til fremstillingen av historien om folkemordet.

Videre kan postkoloniale teori fungere som et kategoriseringsverktøy for forskningsfeltet. Forskningsarbeidene i mitt utvalg kan synes å følge en utvikling innenfor postkolonial teori som deler seg i to. Den ene representerer en tidlig variant av postkolonial teori, og vektlegger fremstilling av folkemordet som en forklaring av spenning mellom Vesten og Rwanda. Den koloniale arv, den kristne kirkes rolle, bistandens rolle og utviklingen av demokrati er forklaringer som plasserer seg innenfor denne tidlige postkoloniale kategorien.

Den andre kategorien representerer en variant av senere postkolonial tenkning, ført og fremst representert gjennom tankene til *The Subaltern Studies Group*. Her er det ideen om rwanderen som det handlende subjekt som er den rådende tanken. Jared Diamonds demografiske forklaring og Rene Lemarchands vektlegging av regional dynamikk er uttrykk for en slik variant av senere postkolonial tenkning.

Denne oppgaven viser dermed at forklaringene på folkemordet i Rwanda i 1994 er et levende forskningsfelt. Forskningsfeltet er preget av både likheter og forskjeller, enighet og uenighet, hvor postkolonial teori har spilt en særlig rolle i de ulike forskernes valg av fremstilling og kildemateriale. Forskningsfeltets aktualitet kommer klart til uttrykk med de livlige debattene som har foregått, hvor debatten mellom Mahmood Mamdani og Gerard Prunier er et levende bevis på at folkemordet i Rwanda ennå er på dagsordenen.

8 Litteraturliste

- Bjarnar, S. J., *Ordenes makt: fatalisme og afrikanisme i norske avisers fremstillinger av folkemordet i Rwanda*, Masteroppgave, Universitetet i Bergen, Bergen, 2010, hentet fra <https://bora.uib.no/bitstream/handle/1956/4083/69631562.pdf?sequence=1> på datoen 01.04.2013
- Cooper, F., *Africa Since 1940: The Past of the Present: New Approaches to African History*, New York, 2002
- Diamond, Jared, *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed*, Oxford, 2005
- Gourevitch, Philip, *We Wish To Inform You That Tomorrow We Will Be Killed With Our Families*. 3 .utg. London, 1998
- Hintjens, Helen, "Explaining the 1994 Genocide in Rwanda", i *The Journal of Modern African Studies*, Cambridge, 1999
- Lemarchand, Rene, *National and Ethnic Conflict in the 21st Century : Dynamics of Violence in Central Africa*, Philadelphia, 2009
- Longman, Timothy, *Christian Churches and Genocide in Rwanda*, New York, 2001.
- Mamdani, Mahmood, *When Victims Become Killers. Colonialism, Nativism and the Genocide in Rwanda*, 3. utg. New Jersey. Princeton University Press, 2001
- Mann, Michael, *The Dark Side of Democracy - Explaining Ethnic Cleansing*, Los Angeles, 2005
- Njalsson, Steingrímur, *Rwanda. Folkemord*, Oslo, 2009

Pearson Highered, *Postcolonialism*, hentet fra

http://www.pearsonhighered.com/assets/hip/us/hip_us_pearsonhighered/samplechapter/0205791697.pdf (05.04.2014)

Peterson, Derek og Macola, Giacomo, *Recasting the Past. History Writing and Political Work in Modern Africa*, Ohio, 2009

Prunier, Gerard, *The Rwandan Crisis*, London, 1995

Rukundra, Lazare og van Aarde, Andries, *The formation of postcolonial theory*, 2007

Tosh, John, *Historians on History*, Edinburgh, 2009

Tosh, John, *The Pursuit of History*, Edinburgh, 2010

Uvin, Peter, *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda*, West Hartford, 1998

Waal, Ida, "Folkemord: en juridisk og politisk begrepsanalyse", i Hagtvedt, Bernt (red.), *Folkemordenes svarte bok*, 2008, Oslo

Young, Robert, *Postcolonialism: A Very Short Introduction*, New York, 2003

Young, Robert, "Postcolonialism remains" i *New Literary History*, 2012